

KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

MƏHƏMMƏD
FÜZULİ

İsərləri

MƏHƏMMƏD FÜZULİ

ƏSƏRLƏRİ

ALTI CİLDDƏ

V CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI–2005

Bu kitab “Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. V cild” (Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1996) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edəni: **Həmid Arash**

Redaktoru: **Teymur Kərimli**

894.3611 - dc 21

AZE

Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. V cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 224 səh.

Böyük sələfləri kimi yalnız şair deyil, həm də mütəfəkkir olan Füzulinin yaradıcılığı son dərəcə zəngin və rəngarəngdir. Özünü təfəkkür atəşi içində əridən sənətkar Azərbaycan əruzunun orta əsrlərdə ən parlaq, ən dahiyanə nümunələri olan qiymətli əsərlərini ana dilində yaratmış, bununla yanaşı ərəb və fars dillərində də klassik bədii nəsrin gözəl örnəklərini qələmə almışdır. Fars dilində yaradıcılığı farsca divanla məhdudlaşmayan şair bu dildə “Rindü Zahid”, “Səhhət və Mərz”, həmçinin ərəbcə “Mətlə ül-ətiqad” adlı elmi-fəlsəfi tutumlu əsərlər müəllifi kimi də tanınmışdır.

“Rindü Zahid” Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində mükəllimə tərzində yazılmış böyük bir hekayədir. Burada ata ilə oğul arasında gedən müsahibə əsasında dövrün ictimai, siyasi və əxlaqi məsələləri mühakimə edilir.

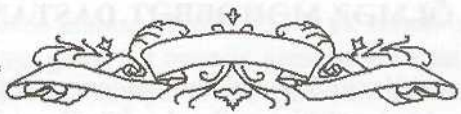
“Səhhət və Mərz” əsərində Füzuli öz dövrünün tibbi görüşlərini qələmə almış və elmi əsərləri bədii şəkildə verməyin qiymətli nümunəsini yaratmışdır.

“Mətlə ül-ətiqad” isə sırf fəlsəfi məsələlər: bilik, elm, din, ilk yaradılış və yunan filosoflarının bununla bağlı görüşləri, Allahın varlığı, peyğəmbərlik, məhşər, dünyanın sonu ilə əlaqədar baxışlar öz yığcam əksini tapmışdır.

“Əsərləri”nin təqdim olunan cildi dahi şairin ərəb və fars dillərində yazdığı bu nəsr əsərləri ilə bərabər Nizami “Yeddi gözəl”i səbkində olan farsca “Yeddi cam” poemasının tərcümələrini, farsca qəzəl və qəsidələrinin sətri tərcümələrini, eləcə də Füzuli adına yazılmış şeirləri əhatə edir.

ISBN 9952-418-60-1

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2005

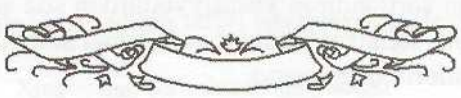

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

FÜZULİ ƏSƏRLƏRİNİN BEŞİNCİ CİLDİ

Orta əsrlərdə Azərbaycan dilində yüksələn şerin ən uca zirvəsi olan Füzuli yaradıcılığı şairin Yaxın Şərqdə çox geniş yayılmış üç (türk, fars, ərəb) dildə yaratdığı “Divan”larla məhdudlaşmır. Son dərəcə zəngin və rəngarəng irsə malik olan dahi sənətkar ana dili ilə yanaşı, ərəb və fars dillərində də bədii nəsrin gözəl nümunələrini yaratmış, fars dilində “Rindü Zahid”, “Səhhət və Məraz”, ərəbcə “Mətlə ül-etiqaq” adlı elmi-fəlsəfi tutumlu əsərlər müəllifi kimi də tanınmışdır.

Məhəmməd Füzulinin oxuculara təqdim edilən “Əsərləri”nin növbəti cildi şairin ərəb və fars dillərində yazdığı nəsr əsərlərinin, farsca “Yeddi cam” (“Həft cam”) poemasının tərcümələrini, farsca qəzəl, qəsidələrinin sətri tərcümələrini, eləcə də Füzuli adına yazılmış müxtəlif şeirləri (qəzəllər, müləmmələr, müstəzad, muxəmməs, dübeytilər və s.) əhatə edir.

Füzulinin fars dilində qələmə aldığı “Rindü Zahid” əsəri Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində mükəllimə tərzində yazılmış böyük bir hekayədir. Burada ata ilə oğul arasında gedən müsahibə əsasında dövrün ictimai, siyasi və əxlaqi məsələləri mühakimə edilir. Ata Zahid, oğul isə Rind adlanır. Bu adlar özü orta əsr ədəbiyyatında rəmzi mənə daşıyırdı. Zahid tərki-dünyalıq, mühafizəkarlıq, riyakar dindarlıq, Rind isə bunun əksinə, həyat və gözəllikləri sevən, eyş-işrət, musiqi və gözəllik aşiqi bir şəxsiyyətdir. Bu iki müxtəlif cəbhənin nümayəndələri öz aralarında dövrün bir sıra məsələlərini müzakirə edir, mühakimələr yürüdürlər. Burada təkə görüşlər toqquşmur, ata-oğul dili ilə gedən mükəllimədə nəsilərin qarşılıqlı münasibəti aydınlaşır. Füzuli Zahidi həmişə mürtəcə mövqedə vermir. O, bir ata kimi həyat təcrübəsindən çıxış edərək oğluna xeyirli məsləhətlər də verir. Məsələn, ata “əlif”ə min bir mənə verərək onu İlahiyyatla, şolastik elmlərlə bağladığı halda, oğul – Rind bunun savad öyrənməyin, əlifbanın başlanğıcı olduğunu bildirir. Elmin başqa sahələri barədə aparılan söhbətlərdə də Rind atası ilə razılaşmır. Bu qarşılaşmada, ümumiyyətlə, dövrün ziddiyyətləri öz əksini tapmaqdadır. Ata oğula şerin-sənətin şəriətə zidd olduğunu söylədiyi zaman oğul onu əsl mənəni qəliz sözlər altında itirməkdə təqsirləndirir, şerin din tərəfindən qadağan olunmadığını və hamı tərəfindən bəyənildiyini sübut edir.

Ata evlənmək məsələsi üzərində dayanır, ailə həyatının üstünlüklərindən danışır. Oğul isə yeni doğulmuş uşaqların cahil analar əlində korlandığını bildirir. Ata oğulu saray ayanları sırasına keçməyə çağırır. Oğul isə saray ziyahılarının əziyyətli həyatını təsvir edərək bundan imtina edir, sarayda xidmət

etməyi alçaqlıq sayır. Ata oğula onu təqlid etməyi məsləhət görür. O, bundan da boyun qaçırır. Ata oğula tacir olmağı tövsiyə edir və tacirliyin müsbət cəhətlərindən danışır. Oğul isə tacirlərin malı ucuz alıb qəsdən bahalıq yaratmaq kimi sifətlərini tənqid edir, bu peşə ardınca getmək istəmir. Ata oğulu əkinçi olmağa çağırır. Oğul isə əkinçi ömrünün həmişə intizarda keçdiyini bəhanə gətirir. Ata oğulu şəhər peşələrindən birini öyrənməyə dəvət etdikdə isə, oğul peşəkarların həyatının nöqsanını nəzərə çatdırır, onların işləmək və yeyib-yatmaqdan başqa bir şey düşünmədiklərini bildirir.

Ata mey-məzə məclislərinin pisləklərindən danışarkən musiqini və gözəlliyi rədd edir. Nəğməni, musiqini və ümumiyyətlə, incəsənəti küfr adlandırır. Oğul isə nəğməni, gözəl musiqini, bir sözlə, gözəlliyi müdafiə edir. Bütün bunları şəriətə müğayir hesab edən atanın fikirlərini oğul məntiqi dəlillərlə rədd edir.

Nəhayət, onlar əsrin ən mühüm məsələlərindən biri olan təriqət və şəriət rindlik və zahidlik mövqeyindən müzakirə edib ümumi rəyə gəlirlər. Bununla Füzuli bu iki müxalif görüşün müəyyən islah yolu ilə zahidlərin riyakarlıqdan uzaqlaşması, rindlərin fisqü fücurdan əl çəkməsiylə birləşə biləcəyini söyləyir.

Əsər başdan-başa dialoq əsasında qurulmuşdur. Hərə öz fikrini nəsrə söyləyib mənzum şəkildə ümumiləşdirir. Dövrünün siyasi, elmi və məişət məsələlərini araşdırmaq məqsədi güdən Füzulinin Rind və Zahid obrazlarını seçməsi çox mənalıdır. Bu yolla o, təəssübkeş müasirlərinin təqibindən yaxa qurtarmaq istəmişdir. Elə bu səbəbdən şair bir bir çox məsələlər haqqında yalnız danışmaqla kifayətlənərək nəticə çıxarmağı oxucunun öhdəsinə buraxır. Onu da qeyd edək ki, bu, ümumiyyətlə, Füzuli yaradıcılığına xas cəhətdir. Füzuli çox zaman irəli sürdüyü məsələ haqqında öz şəxsi fikrini söyləmiş, bunu oxucuların öz mühakiməsinə verir.

Füzuli “Səhhət və Məzə” əsərində dövrünün tibbi görüşlərini qələmə almış və elmi əsərləri bədii şəkildə verməyin gözəl nümunəsini yaratmışdır. Əsərdən aydın olur ki, şair ruhun varlığına inanır, onun Lahut aləmində yaşayıb Cəbərut aləmindən Nasut aləminə, yəni dünyaya gəldiyini və burada İnsan bədəni ilə birləşdiyini söyləməklə bərabər, ayrı-ayrı bədən üzvlərinin vəzifələrini və bunların arasındakı əlaqənin İnsan məzəci vasitəsilə yarandığını və bu ahəngdarlıqdan səhhət yarandığını göstərdiyi kimi, bədən üzvləri arasındakı ziddiyyətlərdən doğan xəstəliklər və bunlarla mübarizə üsullarından da bəhs edir.

Əsərin ikinci hissəsi İnsanın xarici görünüşünün təsvirinə həsr olunmuşdur. Əgər daxili üzvlərdən beyin bir qala adlanıb – sevinc, kədər, qorxu, cəsarət, eşq, məhəbbət, hüsn və s. onunla bağlıdırsa, bu hissədə zahiri üzvlər təsvir edilir. Bu da maraqlıdır ki, həmin üzvlərin təsvirində Füzuli poeziya-

sında İnsan gözəlliyinin tərənnümünə xidmət edən poetik vasitələrdən geniş istifadə olunmuşdur. Burada təriqət terminlərinə xeyli yer verilməsinə baxmayaraq, əsas diqqət şəriət məsələləri üzərində cəmlənmişdir.

Füzulinin ərəb dilində yazmış olduğu “Mətlə ül-etiqaq” əsərində isə sırf fəlsəfi məsələlər: bilik, elm, onların istər din, istərsə də ayrı-ayrı fəlsəfi məktəblər tərəfindən qiymətləndirilməsi, dünyanın yaranması, ilk yaradılış və yunan filosoflarının bununla əlaqədar görüşləri, Allahın varlığı, onun sifətləri, peyğəmbərlik, bu barədə Şərq və Qərb filosoflarının mülahizələri, xeyir və şər problemi, məhşər, sual-cavab, haqq-hesab, dünyanın axırı, İnsanların günah və səvablarının ölçülməsi ilə əlaqədar görüşlər çox müxtəsər şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu məsələlərlə bağlı olaraq yeri gəldikcə əleyhdarların – filosofların, şəriətçilərin, təriqətçilərin, sufilərin, ateist mövqe tutanların bu mülahizələri verilir. Əsər imamətlə bitir. Füzuli şiə görüşlərinin tərəfində duraraq imamətin vacib olduğunu göstərir.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli həyatının müxtəlif dövrlərində müəyyən məsələlərə müxtəlif cür baxmışdır. O, dövrünün dinifəlsəfi görüşlərini müzakirə edərkən öz mövqeyini o qədər də aydın göstərmir. Füzulinin şiəliyi, daha doğrusu, imaməti edən təbliğ edən şeirləri hər şeydən əvvəl, onun xidmət etdiyi, çalışdığı və yaşadığı mühitlə bağlıdır. O, eyni zamanda “çar yarı”, yəni dörd xələfini tərifləyən şeirlər də yazmışdır. Şairin “Mətlə ül-etiqaq” əsərində irəli sürdüyü bir sıra fikirlər onun lirik şeirləri və məsnəvilərində mübahisəli görünən bəzi məsələləri aydınlaşdırmağa kömək edir.

Füzuli göstərir ki, əmək, zəhmət xilqətin özündədir. Varlıq özü əmək deməkdir. “Mən varlıqlara idrak və hissiyyat gözü ilə baxaraq, təfəkkür və düşüncə addımları ilə onları seyr edərək gördüm ki, hər hansı cinsə aid olan növ, hər hansı növə aid olan sinif, hər hansı sinfə aid olan fərd və hər hansı fərdə aid olan bir üzv istər iradə ilə, istərsə iradəsiz olaraq, mütləq bir işlə məşğuldur. Buna görə də fəaliyyətsizlik və laqeydlikdən çəkinərək, ömrümü qəflətdə korlamaqdan saqındım və işlərdən birini seçdim ki, onunla qismətim və bacarığım qədər bilik kəsb edəm... Beləliklə, mən sözləri nəzmə çəkmək yoluna düşdüm”, – deyir. Bu sözlərdən aydındır ki, Füzuli fəaliyyətsizliyi, laqeydliyi İnsanı korlayan qəflət adlandırır, onu müəyyən bir işdə çalışmağa, həyata fəal münasibət bəsləməyə çağırır.

Füzuli şeir yazmağı da cəmiyyət üçün xeyirli bir iş hesab edir. Fəlsəfi fikirləri öyrənməyin özünü də faydalı bir fəaliyyət adlandırır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, şair bu fikirləri “Rindü Zahid” əsərində də eyni cür ifadə etmişdir. Ata oğula nəsihət zamanı deyir: “Hər kəs öz səyinin sayəsində müəyyən rütbəyə çatmağa çalışmalı, hər kəs öz səyinin nəticəsində ruzi şərbətini içməlidir ki, tənbellik törədən və aləmin nizamına qarışıqlıq gətirən

qəzaya etimad etməsin. Habelə kəsafət törədən, beləliklə, aləmin ixtilatını pozan qədərə etiqad etməsin. Bəxt qapılarını açmaq ixtiyarı hamıya verilibdir, ta heç kəs özünün zillət töhmətini yaradılışa istinad etməsin və bir bəhanə tapıb səy etməkdən (zəhmətdən) əlini çəkməsin”.

Füzuli sufilərin riyazət yolu ilə Tanrıya doğru yaxınlaşmaq arzusunu bəyənmir. Əqlin rolunu tamamilə rədd edən şəriətçilərin isə rəvayətə əsaslandıqlarını söyləyərək, əqlə müqayir yolların mümkün olmadığını bildirir. Aləmin mənşəyi haqqındakı fikirlərində filosofların dediklərini rədd etməyən mütəfəkkir Aristotel (Ərəstu), Heraklit və başqa yunan filosoflarının mülahizələrini olduğu kimi təkrarlayır, onlara öz münasibətini bildirmir. Bu aləmin cüzlərindən söhbət gedərkən orta əsr görüşlərinə uyğun olaraq göylərin doqquz fələkdən ibarət olduğunu, yeddisinin səyyarələrlə bağlı, səkkizincinin bürclər fələyinin, doqquzuncunun isə bunların əksinə hərəkət edən ətləs fələyin olduğunu qeyd edir. Yer kürəsinin aşağıdakılar üçün mərkəz nöqtəsi olub, onun su ilə, suyun isə hava, nəhayət, odla əhatə edildiyini bildirir. O, bunların hər birisinin lətif cisimlərdən ibarət olduğunu söyləyərək, göy cisimlərini atalar, aşağıdakıları isə analar adlandırır, bunlardan mədəniyyət, nəbatat, heyvanat aləminin doğulduğunu göstərir. O, göylərdə zahiri dövr ilə bərabər batini dövrün də olmasından danışır, ünsürlərdə də mənəvi dövrün olmasını filosofların öz sözləri ilə aydınlaşdırır. Şair İnsan əqlini beş növə ayıraraq yazır: “Cövhərlər beş növdür: surət, maddə, cisim, ruh və əql”. Əql isə həyulayi, nəzəri, əməli, mələkə, potensial, nəticə deyə altı yerə bölünür. Ərazilərin kəmiyyət, keyfiyyət, mənsubiyyət, vəziyyət, məkan, zaman, mülkiyyət, təəssür, təsir kimi doqquz kateqoriyaya ayrıldığı göstərilir.

Şair İnsanlardan bəhs edəndə onları bir tərəfdən vəhy və ilham sahibi müdrik, tədqiqatçı müəllimlər, o biri tərəfdən isə yuxarıdakı rəhbərlərin dediklərinə əməl edən, eşitdiklərinə əsaslanan təqlidçilər deyə iki yerə bölür. Füzuli göstərir ki, dünya ümumi quruluşu etibarilə vahid, lakin zahir və batin etibarı ilə ikidir. Onun fikrincə, zahiri – duyulan aləm, surət aləmi, həqiqət aləmi, cismani aləm, tərkib aləmi, aşkar aləm və yaranmışlar aləminə bölünür. Aləmin batini isə mücərrəd aləm, məzmun aləmi, gizli aləm, imkan aləmi, ruhani aləmi, təcziyə aləmi, sirlər aləmindən ibarətdir. Mücərrəd aləm bir-birilə əlaqələnməyən duyğulara əsaslanır.

Füzuli eyni zamanda səfsətəçiləri, tənəsüx tərəfdarlarını, dövr nəzəriyyəçilərini, büt-pərəstləri tənqid edir, ilk mənşə haqqında müxtəlif mülahizələri qarşılaşdırır. O, çinin varlığını Quranda deyildiyi üçün qəbul edir. Xeyir, şər məsələsindən danışanda üç qüvvəni: xalis xeyir, xalis şər və həm xeyir, həm şər qüvvələrin mövcud olduğunu söyləyir.

Şairin “Mətlə ül-etiqad” əsərinin əslini biz 1958-ci ildə Bakıda nəşr etmişik.

Füzuli irsini daha düzgün öyrənməkdən ötrü onun sufilər haqqındakı mülahizələrini nəzərdən keçirmək də çox maraqlıdır. Şair sufi təriqətlərindən heç birisinə mənsub olmamışdır.

Şairin “Yeddi cam” əsəri Nizaminin “Yeddi gözəl” poeması sərkisindədir. Həftənin yeddi günü, yeddi planet, yeddi qədəh, musiqi ilə yeddi görüş əsəri Nizami poeməsindəki yeddiiliklə bağlayır. “Yeddi cam” əsəri orijinal bir janrda yazılmışdır. Burada ayrı-ayrı musiqi alətlərinin dili ilə müxtəlif fəlsəfi görüşlərin istiqamətləri öz əksini tapır.

İlk görüşdə ney, ümumiyyətlə, dünya və yaradılış haqqında materialist görüşlərə yaxın olan çox maraqlı mülahizələr irəli sürür. O, yoxluq aləmindən dörd ünsürün (su, od, hava və torpaq) sayəsində yarandığını, boy atıb böyüdüyünü, lakin sonradan yenə də həmin dörd ünsürün vəfasızlığı nəticəsində öz şövkətini itirdiyini və bunun üçün də şikayət etdiyini göstərir. Şübhəsiz ki, buradakı neylə Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sindəki ney arasında bir yaxınlıq var.

Füzuli bu əsərində dünya və yaradılış haqqında müəyyən bir münasibəti ifadə etmişdir. Ney görür ki, kəndli tənəkdən şərab alıb əvəzində ona su verir. Tənək bağbandan su alıb əvəzində ona şəhd verir. Odur ki, belə nəticəyə gəlir ki, cəmiyyətdəki inqilablardan heç kəs yaxa qurtara bilməz. Şair tar, setar, qanun, dəf, ud ilə birlikdə cam içərkən bu musiqi alətlərinin hər birisini bir təriqətin, bir dünyagörüşünün, bir fəlsəfi fikrin nümayəndəsi kimi canlandırır və son yeddinci camı mütrüblə – İnsanla içir. Yeddinci camdan sonra məclisdə mütrüb ona cansız musiqi alətlərindən düzgün söz eşidə bilməyəcəyini göstərər, onun təmas etdiyi bütün fəlsəfi görüşlərin boş və mənasız olduğunu bildirir.

Füzuli göstərmək istəyir ki, dünyanın sirlərini ancaq Məhəmməddən, islam peyğəmbərindən öyrənmək olar. Nəticə etibarilə, şair mütrübün sözləri ilə bütün fikirlərə yekun vuraraq şəriət mövqeyində durduğunu göstərir.

Beləliklə, bu cildlərdə dahi şairin azərbaycanca “Divan”ı, “Leyli və Məcnun”, “Bəngü Badə”, “Söhbət ül-əsmar” poemaları, “Hədəsi-ərbəin”in tərcüməsi, məktublarının əsli, fars və ərəb dillərində yazılmış əsərlərinin isə Azərbaycan dilinə bədii tərcüməsi oxuculara çatdırılmışdır...

Həmid Araslı

Ey namaz vaxtı zahidlərin səcdə etdiyi,
Ey niyaz zamanında rindlərin rəğbət bəslədiyi (Allah)!
İstər həqiqət əhli, istər məcaz əhli olsun,
Hər kəs bir dil ilə öz sirrini sənə deyir.

İlahi, ibadət sovməsinin pak məzhəb zahidləri hörmətinə günah və üsyan meyxanəsinin rindlərini “Allaha doğru qayıdın”¹ qədəhinin nəşəsindən məhrum etmə, üzlət xərabatının saf təbiətli rindləri izzətinə, xudbinlik xanəgahının zahidlərini, “imtina etdi və təkəbbür göstərdi”² azğınlığı və zəlalətindən uzaq saxla!

RÜBAİ

İlahi, sən məni məğrur zahid etmə!
Səndən uzaq olan bir rind də etmə!
Elə et ki, yoxluqda ikən bir ad çıxarım,
Məni rindlik və zahidliklə məşhur etmə!

Xoş o zahidin halına ki, səadət əldə etmək itaətxanəsində ibadət təsbihinin səriştəsini son Peyğəmbərin səlavatı silsiləsinə yetirə. Xoş o rindin halına ki, iradə qədəhini hüsn və fərasət meyxanəsində şəriət sahibinin razılığı əlindən ala, həmişə təriqət xanəgahlarından etikafında onun yolunu tutub gedə və bu təriqənin zövqünü tabe ola, necə ki deyiblər:

RÜBAİ

Zahidlərin pak ürəyindəki işıq səndədir,
Şəriətin binası həmişə sənənlə abaddır.
Qırqlar məclisində həriflər bir-bir
Rindliklə üzüm suyunu səndən alıblar.

Peyğəmbərə, onun gözəl nəslinə və pak yoldaşlarına Allahın səlavatı olsun.
Sonra.

Riya sovməsinin zahidi və xəta meyxanəsinin rindi binəva Füzuli əhli-nəzər yığıncaqlarında və hünər sahiblərinin məclislərində hekayə

¹ 1 Quranın 66-cı (Təhrim) surəsinin 8-ci ayəsindən bir parçadır. Cildə Quran ayələrindən götürülən parçaların tərcüməsi mütərcimlərə məxsusdur.

² 2 Quranın 2-ci (Bəqərə) surəsinin 34-cü ayəsindən bir parçadır.

zikrinin zümzüməsini bu qanunla eşidib və rəvayət qədəhinin cürəsini bu minvalla dadıbdır.

Əcəm diyarında olduqca vüqarlı, çox təmiz və pak bir zahid var idi, necə ki deyiblər:

Şeir

Dünyanın kəşməkəşindən asudə bir fəqih idi;
Ona təzim etmək üçün mehrabların qəddi ikiqat olmuşdu,
Tacdarlar onun ayağının torpağına möhtac idilər,
Onun başmaqları fələyin başına tac idi.

O, özündən xəbərsiz müridlər məclisinin yuxarı başda əyləşəni, həqqə yaxınlaşmaq və onun tərəfindən qəbul olunmaq istəyənlərin qabaqda gedəni idi. Hər ələmdə bir ələm qaldırılmışdı, hər elmdən bir bəhrəsi var idi. Onun Rind adlı bir oğlu var idi ki, kamalda mislibərabəri yox idi. Hələ onun üzünə tük gəlməmişdi, lakin öz idrak qüvvəsilə yaradılış xəttinin məzmununu dərk etmək dərəcəsinə çatmışdı.

RÜBAİ

Fəzl və kamal bağının rəna bir gülü idi,
Cah-cəlal mədəninin gözəl bir gövhəri idi.
Gözəl xasiyyətlərinin və lətif əxlaqının aynası
Onun işıqlı idrakının seyqəlindən nur almışdı.

Elə ki Zahid oğlunun kamallı simasında istedad günəşinin parıltısını müşahidə etdi, fərasətli üzündə gözəl qabiliyyətinin əlamətini oxudu, nəsihət qapılarını açdı, ona öyüd verməyə başladı:

– Ey əziz və xoşbəxt oğlum! Bil ki, Allahın hikmətinin tələbi və xalığın qüdrət iradəsi İnsanların vücudunu müxtəlif təbiətdə xəlq eləyib, onların varlıq cəridəsində müxtəlif təbiətlərin rəsmiini çəkmişdir. İnsanların bəzisini “hər kimi Allah hidayət etsə, o yol tapmışdır”¹ (ayəsi) mövcibincə “kimi istərsən əziz edərsən”² məqamına yetirib və bəzisini “hər kəsi Allahı nəzərdən salarsa, ona yol göstərən olmaz”³

¹ Quranın 7-ci (Əraf) surəsinin 178-ci ayəsindən bir parçadır

² Quranın 3-cü (Ali-İmran) surəsinin 26-cı ayəsindəndir.

³ Quranın 13-cü (Rəd) surəsinin 33-cü ayəsi

səbəbinə “hər kimi istəsən xar edərsən”¹ zillət torpağına əyləşdiribdir. Belə qərar qoyubdur ki, hər kəs öz səyi sayəsində ona müqəddər olan rütbəyə çatmaq üçün cidd-cəhd eləsin. Hər kəs öz səyinin nəticəsində ona qismət olan ruzi şərbətini içsin, ta tənbellik törədən və beləliklə, aləmin nizamına qarışıqlıq gətirən qəzaya etimad etməsin, habelə kəsəlat törədən və bəni-adəmin ixtilatını pozan qədərə etiqaad etməsin. İstənilənləri əldə etmək niyyəti və bəxtin qapılarını açmaq ixtiyarı hamıya bərabər verilmiş və hamıya “bilənlər ilə bilməyənlər bərabər ola bilərlərmi?”² təşviqini eşitdirməklə və “İnsan üçün səyindən başqa bir şey yoxdur”³ xəbərdarlığı mövcubincə onların huş qulağını açıbdır. Ta heç kəs özünün zillət töhmətini yaranışa isnad etməsin, istək yolunda bir bəhanə tapıb səy etməkdən əlini çəkməsin.

Bu müqəddimədən məqsəd və bu söhbətdən murad odur ki, indi sənin bilqüvvə asari-fəzilət mənşəyi olan zati-şərifin bilfel onların məzhəri-əsrarı olmalı və batinən incilər xəzinəsi olan lətif ünsürün onları aşkara çıxarmalıdır.

NƏZM

Rind bu nüktəni Zahiddən eşitdikdə
Naşı olduğuna görə mənasını anlamadı.
Dedi: ey mənim hər müşküllumü həll edən,
Mənim ürəyimdə olan müşküllərdən xəbərdar olan.
Hərçənd hünər qapılarını açdın,
Söz fəsaahətini kəmalə çatdırdın,
Səndən nə gizlədim, sözlərinin dolaşığından
Məna məna aydın olmadı.
Sən əgər kəmalını göstərmək istəyirsən,
Hamıya ustadsan, (Allahın) sənə rəhməti olsun.
Əgər vəz və nəsihət etmək istəyirsənsə,
Ləfzi məzmunu pərdə etməyəsən,
Məzmunu başa düşmək istəyənlərin ürəyini qan etməyəsən,
Əsl mənadır, kəlmələri zinətləndirmək deyil,
(Əsl) söz odur ki, onu avam da başa düşsün.
Qəbul əhlinin nəsihətini eşit.
Hər kəs ilə onların öz ağıllarının səviyyəsində danış.

¹ Quranın 3-cü surəsinin 25-ci ayəsindən bir parçadır

² Quranın 39-cu (Zumər) surəsinin 9-cu ayəsidir

³ Quranın 53-cü (Nəcəm) surəsinin 39-cu ayəsidir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sənin sözlərindən nəsrədən ikrah etdiyin məlum oldu. Anladım ki, sənin mənzum sözlərə rəğbətənin var, bildim ki, idrakın nöqsanlı olduğuna görə təbiətənin dolaşığı inşağa nifrət bəsləməkdə məzurdur.

Nədən Allahın və Peyğəmbərin cəyis görmədiyini nəzmi bəyənişən? Yalançılıqla ifrat etdiklərinə görə şəriət əhli tərəfindən adı məzəmmətlə yad edilən şeir sənin xatirinin səhifəsində nə üçün nəqş bağlamışdır?

Şeir

Yalan söz söyləyənlərin gərəkdir
Ağıl yanında heç bir etibarın olmasın,
Nə üçün gərəkdir İnsan yalan danışsın,
Və yalanı etibarının səbəbi bilsin!

Rind dedi:

– Ey Zahid! “Biz ona şeir öyrətməmişik”¹ ayəsinin məzmunundan belə anlaşılır ki, şeir Peyğəmbərdən başqasına Allah təlimidir. Odur ki, onu (şeri) təhqir etmək xətdir. “Həqiqətən bəzi şeirlər hikmətdir”² (hədisinin) mənasından belə anlaşılır ki, Peyğəmbər şeri bəyənişmiş. Odur ki, onu məzəmmət etmək həyanın azlığına dəlalət edər. Bil ki, şeirdəki fayda verən yalan, zərər yetirən doğru nəsrədən yaxşıdır. Əgər desən ki, elə deyil, yalandır.

Şəriətdə yalaq söz işlənməz;

Yalan söz naməşrudur, hətta əqlə müğayirdir.

Şərin rütbəsində bu qədər demək kafidir ki, bu paltarda (şeir şəklində), rədd olunmuş (yalan) da hamı yanında məqbuldur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Yalançıları tərifi etməkdən əl çək. Uca himmətli ol ki, bundan da yaxşı bir sənət öyrənəsən ki, həm həyatda etibarına səbəb olsun, həm də öləndən sonra onun asarı səndən yadigar qalsın. Onu bil ki, bu gün hər nəyə rəğbət eləsən bacararsan. Sabah hər nəyi yadına salsan həsrət çəkərsən

¹ Quranın 36-cı (Yasin) surəsinin 69-cu ayəsindən bir parçadır.

² Məşhur hədisdir

Şeir

Allahlıqdan aşağı olan bütün təkamül rütbəsinə çatmaq üçün
İnsanın tərkibində əqlin feyzindən (hər bir imkan)
mərkəzləşmişdir
Lakin səysiz fəzl və hünər örtülü qalar,
İmkandan həqiqətə çevrilə bilməz.
Nə qədər ki, huş və duyğular fəaliyyətə qabildir,
Fürsəti qənimət bilib, hünər kəsb etməyən adamın
Bədən əzaları süst olduqdan sonra peşmanlığı fayda verməz.
Çünki alətsiz ustadın əlindən heç bir iş gəlməz.

Rind dedi:

– Ey zahid! Yaxşı dedin, nəsihət incilərini gözəl deşdin. Lakin indi
sən məni bir elmə doğru yönəlt ki, mən də bir şey göstərim.

Şeir

Mən ki, yoxdan yenidən varlıq aləminə gəlmişəm,
Dünya qayda-qanunlarından xəbərim yoxdur.
Sən ki, bir ömürdür bu dünyadasan, mənə yol göstər!
Bilim ki, işin gedişi nə cürdür, qayda nədir!

Bil ki, insan varlığının kəmalı iki vücutdan asılıdır. İnsanın nəfsini
o iki keyfiyyət kəmal nəşəsinə doğru aparır. Əvvəl zahiri vücutdur.
Onun da məbdəyi atadır. İkinci mənəvi vücutdur ki, onun da mənşəyi
rəy sahibi olan mürşidin hidayətidir. Kamil olmaq dərəcəsi sonuncuya
bağlı olduğundan mürşid atadan müqəddəmdir.

QİTƏ

Elim bir ruhdur ki, qoca mürşid öz nəfəsinin feyzindən
Tələb əhlinin ölü bədənlərinə gətirər.
Tələb əhlinin həyatı mürşidin nəfəsi feyzindədir.
Buna görədir ki deyirlər: “Nəfəsin canı vardır”.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Çün elm və sənəti bəyənirsən və mənfəət və zərərlərinin
ağıbətini düşünürsən, daha yaxşı olar ki, sənət kəsb etməkdən
qabaq elmə rəğbət edəsən. Elm öyrənmək vadisinə gələsən ki, elm
ruhani ləzzətlərin zəncirini hərəkətə gətirəndir və Allahı tanımaq sirlərinə
vasitədir. Necə ki deyiblər:

Şeir

Elm bir dəryadır ki, ondan
Həqqi tanımaq gövhəri hasil olar.
Elmin rütbəsini ağıllılardan soruş,
Elmin ləzzətini cahil nə bilər?!

Rind dedi:

– Ey Zahid! Deyirsən ki, elm öyrənmək yaxşıdır. Mənim də onu öyrənməyə arzum çoxdur. İndi təlim ver öyrənim və onun nuru ilə ruhumun şəmimi işıqlandırım.

RÜBAİ

Elə et ki, sənin feyzindən bir zövqə çatım,
Sənin yol göstərməyinlə bir yerə çatım.
Varlıqda irfandan başqa bir müddəam yoxdur,
Mənə rəhbərlik et ki, bir müddəaya çatım.

Sonra Zahid bir səhifənin üzərinə bir əlif çəkdi. Rind onun mənasını soruşdu.

Zahid dedi:

– Bu elmlər xəzinəsinin açarıdır. Ədəbi və qadir Allahu tanımağın əsasıdır. İbtidada ki, qələm gözəllik lövhü üzərinə rəqəm yazdı, “Təkdən yalnız tək törər”, mövcibincə (Allah) özünü əlif surətində göstərdi.

RÜBAİ

Əlif bir hərfdir ki, heca (əlifba) ərbabının
dəftərində birinci yazılır,
Bir sərvdir ki, zəka bostanına zinət verir.
Təkdir, lakin min şəkildə görünür,
Məzhəri gah qüssə, gah da şəfədir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu xətt təliminin müqəddiməsidir. Xətt təlimini mərifətin şərti bilmək qələtdir. İrfan istedadı xətdən asılı deyildir. Peyğəmbərin savadsızlığı, təhsilsizliyi bina şahiddir.

Şeir

Fəqih kitabları yığıb belə güman edir ki,
Xətt elmi irfanı kəsb etmək üçün səbəbdir.

O yəqin etməyib ki, xətt irfanın mənşəyi deyil.
Əgər xətt olmuşsa da, o, gözəllərin üzünün xəttidir.

Xətt öyrənmək qılı-qalı artırır, Allaha arif olanın isə dili laldır.

RÜBAİ

Münəccimlik, nəhv, sərf, fiqh, fəlsəfə elmləri
Əqli yüksəltmək və danışıqı zinətləndirmək üçündür.
Həqiqət əhlinin bunlara ehtiyacı yoxdur.
Çünki Allaha yaxınlıq məqamında əql heyran, nitq də laldır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Xətt elmi Allahın elə bir fəzilətidir ki, dinin əsasını qoyanların danışıqlarının mütləəsi üçün və yəqin əhlinin təriqətinin əbədiləşdirilməsi üçün istifadə edilir, xətt vasitəsilə həmişə keçmiş adamların yazılarından faydalanır və onu sonra gələnlərə çatdırırlar.

RÜBAİ

Əgər xətt sənətdən bir əsər olmasaydı,
Peyğəmbərin elmindən bizə kim xəbər verərdi?
Çün xətt hünər əhlinin əbədiləşməsinə səbəbdir,
Vallah xətdən gözəl hünər yoxdur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Xətti öyrənmək yazıların mütləəsinə səbəb olur və yazıların mütləəsi məsələlərdə olan ixtilafın girdəbıdır, xülasə, sərgərdanlıq mənşəyidir. Sərgərdanlıqı axtarmaq isə nadanlıqdır:

RÜBAİ

Hünər sahibləri bir-birinin əqidəsinin əleyhinədirlər.
Hər kəs öz əqidəsinə görə kitab yazıbdir.
Yaxşı olar ki, onların yazdıqlarını heç oxumayam,
Qələm kimi hər xəttin sərgərdanı olmayam.

Kitab mütləəsinin çoxluğu şübhəni ortadan qaldırmaz, bəlkə şübhəni bir az da artırır. Buna şübhə yoxdur!

Şeir

Hər nə qədər artıq kitab oxusan,
O qədər də artıq heyrətdə qalacaqsan.
Xətt ölkəsi elə bir şəhərdir ki, əql sahibləri onu
Sərgərdanlıq hasarı adlandırırlar.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu şərəfətli elmi, lətif fənni elmlərin mütaləsi üçün olmasa da, qayda-qanunları bilmək üçün öyrən ki, padşah dərğahına yaxın olanlar, himməti ali olan adamlar vəzirlik və sədrlik mərtəbəsinə bu sənətlə çatmışlar, dünya işlərinin idarəsinə və dünyada olan şeyləri əldə etməyə bu vasitə ilə nail olmuşlar.

QİTƏ

Xoş o adamın halına ki, xəttin köməkliyi ilə
İzzət və etibar çölünə qədəm qoya.
Alçaqlıqdan acizliyin adını qənaət qoymaya,
Yüksəklik axtara və acizliklə razılaşmaya.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu dediklərin dünya məişətindən ötrüdür ki, ömrü onda sərf edərlər və dünyanın hesabını axirətdə əzabla çəkərlər. İki dünyanın hesabını vermək bihudədir və bu, hər iki dünyada əzaba səbəb olar.

Şeir

Aqıl, axırda xətəyə aparən elmin
Şərəfini bəyənməz.
İnsanı rütbə və məqama çatmaq arzusu
Həqdən uzaqlaşdırıb nahəqqə çatdırar.

Doğrudan da, səltənət zövqündən qafil olan cahil, padşahlara meyl edən alimdən yaxşıdır.

QİTƏ

Anlamazlıq rütbəsi ki, rütbələrin ən alçağıdır,
İnsanı hər bir nemətdən məhrum etsə də,
O elmdən yaxşıdır ki, o, hünər sahiblərinin
Padşahlara yaxınlaşmasına və rütbəyə çatmasına səbəb olur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! İndi ki, xətti öyrənmək xoşuna gəlmir, onu rədd etmək üçün bəhanə axtarırsan, heç olmasa mənim nəsihətimi qəbul et, padşahlara xidmətin qanun və qaydalarını öyrən. Çünki padşah yanında xidmət etməklə xoşbəxtlik qazanılır. Bu işə mülkün və səltənətin təməl daşdır.

Şeir

Əgər ədəbin kamil olması səni padşahlara yaxınlaşdırsa,
Ümid var ki, hər iki dünyada muradına yetəsən.
Dünya neməti sevincini padşahların iltifatından, axirət mal-dövlətini
isə günahsız adamlara kömək etməklə taparsan.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Madam ki, məxluqatın yaradılmasından qərəz xaliqə ibadət etməkdir, məxluqun məxluqa ibadət etməsi layiq deyil. Bir insanın başqa bir İnsandan yüksəkliyini göstərən şərt Allahı tanımaqdır. Bu yüksəklik dilənçilik və yaxud padşahlıq rütbəsindən asılı deyildir. Onu bil ki, padşahların xidmətçiləri həmişə məhzun və sultanlara yaxın olanlar daima məğbundurlar. Əgər şahın yanında hörmətləri var, ədəb qayda-qanunlarını yerinə yetirməkdə əzab çəkirlər, əgər hörmətləri yoxdursa, qəzəbdən qorxurlar. Bu sənətə rəğbət bəsləməyi dünyapərəst adamlarda axtar. Bu nəsihəti irfan rütbəsi axtaranlara demə.

Şeir

Padşahların xidmətində məqam tutmaq üçün
Ömür mətəni sərf edən adamın
Görəsən qiyamət günü üzrü nə olacaq,
O öz məbuduna tərəf necə baxacaq?

Zahid dedi:

– Ey Rind! İndi ki şahlara xidmətdə tənbel, sultanlara yaxın olmağın ləzzətindən qəfilsən, onda əkinçilik kimyasından faydalan ki, əkinçilik səvab mənzilinin yoludur. Kim tarlaya bir toxum salsa, o, hər dünya evini abad eləmiş olar.

QiTƏ

Get əkinçiliklə məşğul ol ki, onun mənfəəti ümumidir,
Həm sənin üçün kifayətdir,

Həm bütün heyvanlar və quşlar üçün.
O işdə ki, onun səmərəsindən
Həm özünə, həm özgəsinə mənfəət yetər, qüsurlar göstərmə.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Əkinçilik mənfəət ümidilə bir xəsarətdir. Bu bir zəhmətdir ki, rahatlıq arzusu ilə çəkilir. Gərək həmişə toxum əkəsən, sonra müntəzir olasan ki, nə zaman hasil olacaq. Bu isə ömrün azalmasını tələb etmək, ölümün yetməsinə tələsmək deməkdir. Bu mətləbin də həqiqəti məlumdur və irfan əhli tərəfindən pislənmişdir.

Şeir

Kim ki əkin əkdi, ola qulluq elədi,
O, intizardadır, məhsulun arzusunu çəkməkdədir.
O adam ki, ömrünün tez keçməsinə istəyir,
O, ağılsız və qafildir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Əgər əkin işi sənə çətin gəlir və bu sənətlə işləməyi səmərəsiz sayırsan, rında ticarəti intixab et, arzu gülünü o gülşəndən də, çünki həm güzəran, həm də xalqın ehtiyacını rəf etmək yoludur.

QİTƏ

Xalqın ehtiyacı öldürücü bir xəstəlikdir,
O naxoşluq Allahın mərhəməti ilə sağalar,
Allahın feyzi guya tacirin səyidir,
Xalqın ehtiyaclarını o rəf edir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Ticarət mənfəət etmək üçün bir sevdadır və mənfəət əldə etmək üçün xalqı möhtac etməkdir. Əvvəl bir malı gərək alasan, sonra qiymətin bahalaşmasına müntəzir olasan. Bu da nemət əldə etmək üçün xalqın nemətlərə olan ehtiyacının çoxalmasını arzu etməkdən ibarətdir. Yəni, özünün mənfəətini xalqın ziyanında axtarmalısan. Bu mürüvvətdən uzaqdır və mərifət əhlinin yanında pis iş hesab olunur.

Şeir

Alverçi öz məişəti üçün istəyir ki,
Malı həmişə ucuz alsın, baha satsın.

Onun məqsədi həmişə öz mənfəəti üçün xalqı
aldatmaq olduğundan
Çox zəhmət çəkir və az rahatlıq görür.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, ticarət yolu ilə getmək və bu sərmayədən faydalanmaq istəmirsən, onda fərasət şamını yandır, bazar əhlinin sənətlərindən birini öyrən ki, sənət minnətsiz ruziyə və yaxşı yaşamağa səbəb olur. Peşəkara bu feyz bəsdir ki, öz kasıbçılığı ilə keçinir, həm də özgələ onun işindən faydalanırlar:

Şeir

Ey peşəkar, halal ruzi üçün
Xalqın minnətini çəkməkdən azadsan.
Özünə zəhmət verib çörək yeyirsən.
Afərin! İlanı öldürüb xəzinə əldə edirsən.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sənətkarlıq müəyyən olunmuş ruzi yolunda əzab çəkməkdir, qəflətdə nəfsin ibadətidir. Yəni, dolanmaq vəsaitini ələ gətirmək fikrində olub, kəmal kəsb etməyə imkan tapmamaq və ruzi tələbini nəfsin kəmalı hesab etmək deməkdir. Onu bil ki, sənətkar gündüz gecəyə qədər güzəran üçün əziyyət çəkir və gecə gündüzə qədər çəkdiyi zəhmətin yorğunluğu ilə yatır. Bir nazənin ömür ki, yalnız yemək və yatmağa sərf olacaq, lüzumsuzdur və belə bir alçaq mərtəbəyə qənaət etmək cəhalətdir.

Şeir

Peşə öyrənmək üçün həyat sərf edən adam
Rahatlığı ancaq yuxuda görür.
Belə adam ömründən nə istifadə edə bilər ki,
Daima yaşamaq üçün əzab çəkmək və əzab çəkmək
üçün yaşamaq istəyir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Belə ki, sən mənimlə müxalifətə başlamısan və cürbəcür bəhanələr gətirirsən, qorxuram ki, elm və sənətdən bir bəhrə aparmıyan, mərifət ağacından bir meyvə yeməyəsən və sənin himmət

atın iqbal çəmənliyində ədəb kəsbində yoldaşlarından geri qalsın, cəhalət şəhi mərifət zövqü hərərətini sənin qəlbinin manqalında söndürsün, cəhalət eybini hünər sayasan, bilməməyi yaxşı biləsən:

QİTƏ

Əgər adam öz cəhlinə etiraf etsə, eyb deyil,
Çünki hər alim ibtidada cahildir.
Cəhli etiraf etmək də bir növ elmdir,
İnsanın eybi odur ki, cəhalətindən bixəbər qalsın.
Naqış insanlara kamil demək düz olmasa da,
Naqış öz nöqsanını başa düşsə, bir növ kamildir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Əgər elm və sənət öyrənməkdən məqsəd yaradıcıya mərifət yetirməkdirsə, yaradıcıya mərifət yetirmək bu cüzviyyatın töhmətindən uzaqdır.

Şeir

Allahı tanımaq alim və ağıllı olmaqdan başqa bir şeydir,
Allahın sözündə və işində elm və əql kor və kardır.
Hansı ağıllı işin axırına layiqincə çatdı?
Hansı alim işin sonundan xəbərdardır?
Elm bəhsinin nəticəsi ürək ağrısıdır, onu etmə!
Elmin qeydinə qalmağın faydası başağrısıdır, qeydinə qalma!

Əgər sən bu dediyin sözlərdə mənim zahiri rütbəmin artmasını istəyirsən, həqiqətdə dünyada kim nədan və elmsizdirsə, onun da neməti artıqdır. Çünki alim dolanmaqda öz tədbirinə arxalanır. Lakin cahil öz işini Allahın kərəminə bağlayır. Madam ki, Allahın kərəmi xalqın tədbirindən təsirlidir, onda xalqın özü üçün çörək tapmağa minnət çəkməsi lazım deyil:

QİTƏ

Bir ağıllı bir cahilə dedi ki, niyə
Sən mənim kimi deyilsən, qüسسsizsən,
Mən bu qədər ağıl ilə yoxsul və fəqirəm?
Sən isə o cəhalətinlə həmişə şadsan?
Cahil dedi ki, mægər bilmirsən ki,

Mən möhtərəməm, sən gözdən düşmüş,
Mən Allahın lütfünə təvəkkül eləyirəm,
Sən isə öz tədbirinə güvənirsən.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Nemətin çoxluğu Allahın inayətinə dəlalət eləyir və zindəganlığın çətinliyi təhqir əlamətidir. Ola bilməz ki, Allah cahili inayət silsiləsinə alib bilicini gözdən salsın, ta elmsiz cəhaləti özünə qəbul edib o vəziyyətdə də qalsın. Bilici isə elmi məhrumiyyət aləti hesab etsin və ondan bəhrələnsin.

QİTƏ

Cahilin nemətdə, alimin yoxsul olmağı ya Allahdan deyil,
Ya da yoxsulluq və fəna rütbəsi nemətdən yüksəkdir,
Belə olmasa, elmi necə yüngül saymaq olar?
Necə demək olar ki, nemət cahillərə layiqdir?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Cahilin nemətdə olması, alimin çətinlikdə yaşaması qəzəb və mehribanlıqdan deyil, bəlkə onda Allah hikmətinin sirləri var. Hərçənd ki, məmləkətin işləri cahilin əlindədir, alimin tədbirlə öz güzəranını əldə etməsi ondan daha asandır. Əgər dünya işlərinin əsasları ağıllıların əlində olsa, onda cahil adamlar istehqaqın olmaması üzündən çətinliklə onu qəbul edər. Bu hikmət Allah mərhəmətinin ümumiliyinə dəlildir və bu da alimlərin təsəllisinə səbəbdir ki, Allahın nemətindən hamı istifadə edir, hər kəs onun salmış olduğu süfrədən öz ruzisini yeyir.

QİTƏ

Dünya dövlətinin daima nadanlara çatması,
Ölkənin nizam və intizamı üçün bir hikmətdir.
Alim öz ağılı ilə cahilə yaxınlaşa bilər,
Amma cahilin alimə yaxınlaşması zəhmətdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Hərçənd ömrümü tamam sənin üçün sərf etdim, zəhmət çəkib səni böyütdüm. Belə olmaya ki, mənim zəhmətim məzəmmətə səbəb ola, cəhalətin sayəsində mənim ümidlərim puça çıxa,

öyrənməmək pərdən nəsəbinin üstünü örtə, sənin cahilliyindən xəbərdar olanlar məni təqsirləndirələr.

Şeir

Vay o bəndənin halına ki, adının baqi qalması üçün
Bir ömür zəhmət çəkə, övlad böyüdə,
Övladına gözəl tərbiyə əsər etməyə,
Atasının adını batıra, abrını apara.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Deyirsən ki, övladın cahil qalması ataya eyibdir, tamam səhvdir və rəva görülməyən fikirdir. Onu bil ki, Allahın hikməti insanların bərabər olmasına icazə vermir və hər kəsin rütbəsində bir fərq qoyubdur. Övladın pis olması atanın yaxşı ad çıxarmasının mənşəyidir. Odur ki, mənim hünərsizliyim sənin adının yaxşı xatırlanması üçün kamali-hünərdir.

Şeir

Bir alimin övladı özündən bilikli olsa,
Deyərlər ki, atasının elmi bu qədər deyildi.
Bu qədər zəhmət çəkib təlimdən sonra ataya
Öz cəhəlatini isbat etməkdən başqa oğulun elmindən
nə fayda hasil olar?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Əgər elm təhsil etməkdə idrakının nöqsanlı olması manedirsə, itaəti təqlid etməyə nə var? Onda nə üçün mənim arxamca gəlmirsən. Mən ibadət yolunda zəhmət çəkirəm, nə üçün məni rəhbər tutaraq mən gedən yolu getmirsən? Əgər elm öyrənməkdə süstlüyün zahirə sədət qapılarını sənün üzünə bağlayırsa, gözəl əməlin nöqsanını tamamlaşdır. Özünü həqiqətçilər dərəcəsinə çatdırma bilməsən də, Allahın köməyi ilə heç olmasa təqlid edənlərdən də geri qalmazsan.

Şeir

Ey bu müxtəsər dairədə (dünyada)
Hünər və elm öyrənməyi istəməyən!
Madam ki, asanlıqla yaşayırsan
Şükür eləməkdə bir xoruzdan əskik olma!
Bax ki, o necə vaxtı bilir,

Təşəkkür etmək üçün saati başa düşür!
Onun dənini və suyunu Allah verdiyi üçün
Üzünü göyə tutub başını yerə qoyur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mən sənin ardınca getməkdən utanmıram. Səni təqlid etməkdən yaxşı iş yoxdur. Amma sənin evində riyazət çəkmək vasitələrindən başqa bir şey yoxdur. Məndə isə riyazət çəkmək üçün əsla qüdrət yoxdur. Aləm xoşhallıq mətəi ilə doludur, sənin evin onlardan boşdur.

Şeir

Dünya, şadlıq mətəi ilə abaddır,
Şənlik və səlamətlik şəmindən işıqlanmışdır,
Sənin qüssəli evini belə ki, mən görürəm
Dünya mülkündən yüz fərsəng uzaqdır.

Bunu da bil ki, İnsanın riyazət çəkməkdən xoşlanmaması təəccüblü deyildir. Xüsusən uşağın təbiəti ki, çətin işə və zəhmətə dözümlü yoxdur.

Bəşər təbiətən şadlığa, şənliyə mayildir,
İnsanın riyazətdən xoşlanmaması təəccüb deyildir.
Xüsusən uşaq ki, təbiəti incə olduğu üçün
Onun əziyyət çəkməyə heç təqəti yoxdur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Dünya rahatlıklarının vəsaiti yol tələsidir. Alimlər ondan ikrah olurlar. Yaxşı olar ki, arif dünya tələsindən əlini çəksin və tərəddüd vadisindən bir guşəyə çəkilsin: çünki Allah şənlik və qüssəni dünya əhlinin qarşısında qoyub və buyurub ki, hamı hər ikisindən bəhrələnsin və heç kəs hər ikisini görməkdən məhrum olmasın. Hər kim dünyada bir şeyə əlaqə bağlasa, axirətdə ona verilməyəcək.

Pəs ağıllı adam gərək dünyada qüssəli olsun ki, axirətdə qəm çəkməsin və dünyada şadlığı buraxsın ki, axirətdə onu əldə etsin.

Şeir

Dünya və axirət bir-birinin ziddidir,
Hər nə burda varsa, orda yoxdur.
O adamların ki, dünyada rahatlıqları yoxdur,
Axirəti rahatlıqla keçirə biləcəklər.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Heç vaxt Allahın hikməti pis şeyin icad olmasına əsla icazə verməz, varlıq yolu qərblərin qarşısında tələ qurmaz, hər nə xəlv eyləyibsə, əlbəttə ki, yaxşıdır. Nə qayda qoyubsa, o da çox yaxşıdır. Kim pis və yaxşı iş görürsə, öz təbiətindən asılıdır.

Şeir

Hər nə ki, yoxdan var olmuşdur.
Allahın qüdrətinin məzhəri və sənətinin əsəridir.
Kim desə ki, dünyanın yaradılışı pisdür,
O, demək istəyir ki, bundan yaxşısını yaratmaq
lazımdır, bu da ki, məhz xətdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Əgər dünya işlərinin binası pis olmasaydı, həqq yolu yolçularının nəzərində məkrüh görünməzdi. Dünyanın oyunlarını görmək ayıq adamların işidir, sən hələ yuxudasan. Dünyanın eyiblərini başa düşmək qocaların işidir, sən hələ cavansan. Səbr elə ki, dünya hadisələrinin günəşi sənün üzərinə düşsün, sən də dünyanın yaxşıpisindən baş çıxarasan:

Şeir

Həqq əhli bəla və qüسسə tələsinə düşübdir,
Dünya bəla və qüسسələrin mənzilidir,
Bu xarab dünyanın zülm və vəfasızlığını
Şərh etməyə ehtiyac yoxdur, çünki bu, aləmdə məşhurdur.

Rind:

– Ey Zahid! Həqiqət əhlinin dünyanı pis qələmə verməkləri onun yaxşılığına işarədir. Onu məzəmmət edənlər dünyanın sevimli, istəkli olmasını söyləmək istəyirlər. Hər kəs ki, onun ləzzətlərini anladı, itaət yolundan üz çevirdi və dünya ilə məşğul olmaqdan başqa bir yerə çata bilmədi, vücudun qayəsini ondan başqa bir şeydə görmədi. Kamil insanlar ki, dünyadan məhəbbətlərini kəsiblər və ağıllarını nəfslərinə üstün tutublar, onun pisliliyinə görə deyil. Bil ki, dünya kamil yaradanın asarının məzhəridir. Dünya ariflər üçün rəhbər, cahillər üçün yolkəsən bir səddir. Xoş adamın halına ki, dünyanı əldə edə, ona bağlanmaya, dünyanı çətin əldə edib, asan buraxa.

Şeir

Dünya o adam üçün pisdür ki,
Ona əlaqə bağlaya və həmişəlik olmasını istəyə.
O kəs xoşdur ki, dünyanın varlığını yox kimi,
Yoxluğunu isə var kimi bilə.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Dünya rahatlığının vəsaitini əldə etməyi toplamaq deyil, dağıtmaq bil! Mal toplamağı rahatlik bilmə ki, o özü narahatlıqdır. Hər kəs öz müşkül işini qurtarmağı asudəçilik hesab etsə, həmişə zəhmətə düşər olar. Çünki nemətlər çoxdur və onların hamısını əldə etmək də çətinidir. Xoş o adamın halına ki, xatircəmliyi (mal) toplamaqda axtarmasın, mahal bir arzu ilə pərişan söz danışmasın.

Şeir

Tamahkar adamlar dünya malını axtarırlar,
Onlar elə ümid edirlər ki, bu toplamaqda rahatlik vardır.
Bundan xəbərsizdirlər ki, həmişə
Mövcud olmayan rahatlik arzusu özü bir zəhmətdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hər kəs yüksək idrakın və arifpəsənd təbiətin köməyinə dünya məhəbbətini rahatlik hesab etsə, mümkün deyil ki, o adam dünyanı əziyyət və zəhmətlər yeri bilsin.

Şeir

Cahillər möhnəti yoxsulluqda, rahatı varda bilirlər,
Buna görə özlərini gah rahatda, gah da zəhmətdə sayırlar.
Rahətliyi yoxsulluqda bilən dərd əhli isə
Büsbütün rahatlıkdədir, əziyyətin adını da bilmir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sən ki, yoxsulluğun dərəcə və rütbəsini bilirsən, nə üçün hikmət atını varlıq zindanından azad etmirsən? Əgər qafillər yoxsulluğu pisləsələr, üzürlüdürlər. Amma sən ki, yoxsulluğun ləzzətini bilirsən səndən uzaq görünür ki, öz nəfsini tərbiyə edib, ona əzab verməyə çalışsan və nemət qədəhindən qəflət şərabi içməyəsən:

Şeir

Allah ki, bir gün səni yoxdan var elədi,
Bundan məqsədi sənin riyazət və ibadətin idi.
İndi sən asudəlik xəyalındasan,
Ayıq ol ki, onun göstərdiyi yolun əksinə getməyəsən.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Allah kamil, tədbirli və adil bir həkimdir. Hər iş üçün bir yer təyin edib və hər yer üçün də bir iş buyurubdur. Cavanlara qocalar işi görmək qanuna ziddir. Qocalara cavanların xasiyyətilərində olmaq yaxşı deyildir. Riyazəti təbiətən həddi-bülüğa çatmışlara buyurublar və ibadət zəhmətini çəkmək qapılarını onlara açıblar, nəinki bizə. Çünki biz surət bostanının yenicə göyərmiş səbzələriyik və heyrət çölündə hələ avara gəzən adamlarıq. Allah hökmünün əksinə danışma və riyazət yolunu məndən soruşma.

Şeir

İndi ki məndə zahiri kamal yoxdur,
Mənə zöhd yolu ilə getmək yaxşı deyil.
Sən ki özünü ağıllı hesab edirsən,
Cəfaya dözmək sənin vəzifəndir, mənim vəzifəm deyil.

Zahid dedi:

– Ey Rind! İnsan istər-istəməz zəhmətin zəhərini dadmalı və riyazət yükünü çəkməlidir. Belə isə yaxşısı budur ki, bu gün qüssə çəkməyi intixab edib axırı olmayan şadlığı boşlayasan. Dünya əziyyətlərinə elə adət edəsən ki, əgər qəflətən bir rahatlıq çatsan da ona nifrət bəsləyəsən.

Şeir

Özünü zülmə elə öyrət ki,
Əgər birisi sənə lütf edərsə, zülm biləsən,
Hər kim qüssədən fərəh, əziyyətdən rahatlıq duymursa,
Onun rahatlıq əziyyəti və şadlığı qüssəyə çevrilir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hər kəs dünya ləzzətini görməsə, ondan əl çəkməyi asandır. Məhrumiyyətin adını himmət qoyub, sərvəti olmadığından yoxsulluğu bəyənmək hünər deyil.

Hünər dünyanı əldə etmək və tərk etməkdədir, nəinki onu tənbəllikdən axtarmamaqdadır.

Şeir

Kimə ki, dünyanı ələ gətirmək çətinidir,
Çarəsiz olaraq fəna və yoxsulluq yoluna üz çevirər,
Belə adamın tərifi ni hökm divanında nə cür yazmaq olar?
Dünyanı onu tərk edib, yaxud o dünyanı tərk edib?

Zahid dedi:

– Ey Rind! İndi ki hər ikimiz Allah məxluquyuz, birlikdə də möhnət və əziyyət tələsinə düşmüşük, niyə gərək tək mən zəhmət çəkəm, sən isə əylənəsən?

Şeir

İki nəfər əgər qürbətdə bir yerdə yaşasa,
Gərək bir-birinə həvəslə kömək edələr.
Bu zülm olar ki, biri asudə otura,
Əziyyət o birisinin öhdəsinə düşsə.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Cəhalətimi etiraf məni bələdan qurtarıbdır. Ağıl iddiası isə səni bəlaya düşür edibdir. Dünyanı etibarsız hesab etmək məni fikirdən qurtarıbdır. Sən isə bu mənanın xilafına olduğun üçün ürəyinə tərəddüd dağı vurulubdur.

Şeir

Nə qədər ki, uşaq yetkinləşməyib,
Həmişə rahat və şən olacaqdır.
Elə ki, dünyada ağıldan dəm vurdu,
Bir ləhzə də fikirdən asudə olmayacaqdır.

Dünyanın qüssəsini çəkmək böyük bir bələdir,
Axirəti düşünmək çətin və dərdli bir əzabdır.
Bunların hər ikisi ağılın özünə güvənməsinin nəticəsidir.
Dəli ilə uşaq ikisindən də azaddır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Tutaq ki, mən ağıl qeydi ilə gərək əzab çəkəm və sən cəhalətinə kef edəsən. Bəs niyə mən gərək sənə eys-ışrət vəsaitini

düzəldəm. Sənin ehtiyacın olan şeylərin ödənilməsi niyə mənim üzərimə düşsün?

Şeir

Ey oğul, əziz ömrüm sənin varlığın yolunda sərf oldu,
Ömrümün yarısı da səni tərbiyə etmək yolunda tələf oldu.
Tamam vücudum sənə sərf olundu; səndən mənə nə fayda?
Dürr sədəfə əvəzində nə verər?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mənə açıq zülm etmişən, indi onu lütf hesab edirsən. Məni təhqir etmişən, əvəzində mərhəmət umursan. Dünya bəla yeridir, müsibət və zəhmət məhəllidir. Mən sənin üzündən bu tələyə düşmüşəm. Lazımdır ki, onun mükafatını verəm?

Şeir

Bir ata oğluna məhəbbətlə dedi:
– Sənin yoxdan vücuda gəlməyinin vasitəsi mənəm.
Oğlu dedi: – Dünyada qüssə və əziyyətdən başqa şey yoxdur.
Çox da öyünmə ki, əziyyət və qüssəmə səbəb olmusan!

Bil ki, ata oğlunun əziyyət dünyasına gəlməsi üçün bələdçidir və oğul da atanın axirət işləri yolunda çəkilməmiş səddir.

Şeir

Ey ata, sən məni dünyada qəm-qüssəyə əsir etdin,
Mən də sənin Allaha itaət etməyinə mane oldum.
Dünya mükafat evidir, razı ol, incimə,
Yaxşılıq istəyirsən yaxşılıq et, pislilik edibsənsə,
onda pislilik gözlə.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sənin sözlərindən belə məlum olur və hərəkətidən belə anlaşılır ki, zəhmətsiz mal toplamaq arzusundasın. Sənin bu arzun da ənqa quşu kimidir (ki, adı vardır, özü yoxdur). Könlündən şadlıq keçir, əziyyət çəkməsən, bu təmənnə də kimya kimidir.

Şeir

Dünya bir iş yeridir,
Hər kəs bir iş ilə məşğuldur.
Sənin ki, ey tənbel, bir işin yoxdur,
Get ki, əlbəttə, bazar oğrususan.

Rindi dedi:

– Ey Zahid! Tədbirsiz yaşamaq mən qafilə aid deyildir. Bu rahatliyin feyzi tamam heyvanlara da şamildir. Bütün vəhşi heyvanlar ruzi yeyirlər və öz tədarük və tədbirlərindən minnət çəkmirlər. İnsan ki, yaşamaq və məişət üçün heyrandır, əlbəttə, heyvandan da əskikdir.

Əgər deyirsən ki, işsizlərin məişət küçəsinə yolları düşə bilməz, Allaha təvəkkül et ki, təvəkkül pis iş deyildir.

Şeir

Onlar ki, öz ruzilərini tədbirə bağlayırlar,
Bihudə bir işdir ki, görürlər.
Aya heyvanlar, quşlar dağ və səhralarda
Gündüz yeyəcəkləri üçün gecə nə tədbir görürlər?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Hərçənd sənin yaşamağın mənim ruhumun şəmini işıqlandırır, amma səni yaşatmaq odu canımı yandırır. Çünki nəsihət eşitmək istedadın var və mətləbi başa düşməyi də bacarırsan. Amma nə mənim kimi riyazət çəkməyə qatlaşırsan, nə də özgülər kimi dünya nemətlərindən dadmağı bacarırsan.

Şeir

Yoxsulluğa əgər razı olasan, tabın yoxdur,
Nemətlərə meyl göstərsən, vəsilən yoxdur.
Sovmənin zahidi olmaq istəsən, yoxsulluğa dözə bilməlisən.
Xərabatın rindi olmaq istəsən, xalis şərabin yoxdur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mübaligəni həddindən aşırıdın, münaqişəni ifrata çatdırdın. Nə vaxta qədər mən səndən rahatlıq vəsaiti istəyəcəyəm, sən isə əziyyət və zəhmət yolu göstərəcəksən. Mən kef və eyşdən danışı-

ram, sən məşəqqət qapısını açırsan. Bəhanə gətirmə. Nemət vəsilələrini hazırla ki, fürsət qənimətdir, təxirə salmaq zərərdir.

Şeir

Ayıq ol ki, nazənin ömür keçir,
Bax, necə də qüssəli və kədərli keçir.
Ömrümdə eys, işrət görməmişəm,
Yüz heyf bu ömrə ki, belə keçir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! O cür ki, özün görmüsən və dəfələrlə də məndən eşitmisən, mənim evimdə riyazət vasitələrindən başqa bir şey yoxdur. Sən də ona rəğbət etmişsən. Bundan sonra istədiklərini özgə bir yerdə axtar və ürəyindəkiləri başqasına de.

Şeir

Mənim evimin əşyasından xəbərdarsan,
Əgər bəlaya meylin var, buyur, bismillah!
Əgər rahatlıq istəyirsən, özgə qapını döy,
Rahət və bəla üçün sənə yol göstərmişəm.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Nə qədər ki, mənim zəhmət çəkmək növbətim yetişməyib, mən məişət zəhməti çəkənə qədər o ruzi ki, sənin öhdənə düşübdür mənə yetir, hələlik sənin boynuna düşən güzəranımı mürəttəb çatdır. Mənə lazım olan şeyləri hazırlamaq sənin öhdəndə olduqca mənə güzəran fikri etmək lazım deyil.

Şeir

Hər kəs bir muzdura əmək haqqı verə
Ki, onun üçün səylə işləsin,
Tədbirsiz adamdır, əgər yanılıb
Axmaqlar yolu tuta:
Muzdurun rahatlığını nəzərə alıb,
Öz işini özü görə.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Mənə hansı əmək haqqını vermişsən ki, dolanmaq xərcini mənim boynuma salmışsan?

Şeir

O gündən ki, sən yoxluqdan
Varlıq dairəsinə qədəm qoymusan,
Məndən hər cür yaxşılıq görmüsən,
Mən səndən zülm, əziyyətdən başqa bir şey görməmişəm.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən dəfələrlə nəsihət yolu dedin və moizə gövhərini bu qayda ilə deşdin ki, dünya hər bir şadlıq qarşısında min cürə qüssə verər, hər bal müqabilində min zəhər qoyar. Bil ki, evlənmək ləzzəti bir baldır və onun zəhəri övladın əziyyətidir. Təzə gəlin ilə ixtilat şadlıqdır, onun müqabilində ev-eşik qayğısı bir qüssədir.

Şeir

Ey nikahə, evlənməyə və əyal sahibi olmağa köntül verən,
Ehtiyat elə ki, ayağını möhnət tələsinə qoyursan.

Hər kim o balı dadsa, bu zəhəri də dadmalıdır, başqa çarəsi yoxdur. O şadlığı görəndən bu qüssədən uzaq deyil.

Sən mənim anamla evlənəndə mənim xərcimi ödəməyi mülahizə etmədinsə, (demək) uzaqgörən adam deyilmişsən. Əgər bu mülahizəni etmisənsə, bəhanə gətirmək insaf deyil.

Şeir

Bir kişi ki, qadınla yatmaqdan şaddır,
Elə kişi azad deyil, qiyamətə qədər əsirdir.
Həqiqətdə o təkcə arvad əsiri deyil,
O nə qədər sağdır, övlad qüssəsi çəkmək əsiridir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Evlənmək feyzi ki, dünyanın nizam və intizamına səbəbdir, onu müsibət adlandırma. Evlənməyin şərəfi ki, bəni-adəm nəslinin törəməsi üçündür, onu insanın əziyyətinə səbəb bilmə. Onu bil ki, gözəl qızla evlənmək və pak əxlaqlı qızlara şəriət qanunu ilə yaxınlaşmaq iki dünyanın səadətini qazanmaqdır, ürəyin və canın rahatlıyidir. Həm insan nəslə onlardan törəyir, həm də onların qayğısına qalmaqla ev-eşik sahibi olursan. Bu, həm nəfsi pis işdən hidz edir, həm də iş görmək üçün İnsanın qeyrətini hərəkətə gətirir.

Şeir

Qadın nədir? Kişinin məişət fikrinin ustadı,
Hər kimin arvadı yoxdur, dünya işində tənbəldir.
Evli olmayan kişi hünərsiz olar,
Hər kim evlidir, hər bir sənətdə kamildir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Qadınlara məhəbbət etməkdə yanlış düşünmüşsən. Evlənməyə rəğbət etməkdə də səhv etmişsən. Bil ki, arvada yaxınlaşmaq dərmansız bir dərddir və o dərddi həkimlərə söyləmək həyasızlıqdır. Əgər gözəl olsalar, onları saxlamaq bir bələdir. Əgər çirkin olsalar, onlarla yaşamaq dərdli bir əzabdır. Onlarla yaşamaq insanın səhhətini pozar. Onları boşamaq isə xalqın məzəmmətinə səbəb olar. Arvad sevən kişi düşmən bəsləyən bir səfehdir. Çünki arvad həmişə ərinin ölməsini və özünün sağ qalmasını istəyir.

Şeir

Əgər arvad özünün ömrünün uzanmağına dua etsə,
Öz duasında ərinə nifrət etmiş olar.
Əgər arvadın ölümü üçün bir kişi kədərlənsə, ona de ki, öl!
Çünki o, düşmənin ölümünə qəmgin olmuşdur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Atası ölən oğul atasızlıqdan ölmür, habelə anası ölən oğul da o saat ölmür. Turalım ki, mən də öldüm və səni hadisələr cəfasının əlinə tapşırdım. Onda sən mənim acizliyimə rəhm elə və məişətini özün təmin et.

Şeir

O kimsə ki, övladın ruzisini atanın məhəbbətindən asılı edibdir,
O, övladın üzünə döşdən (əmcəkdən) ruzi qapısını açıbdır.
Əgər uşaq öz ata-anasından uzaq düşsə,
Əlbəttə ki, Allah ata-anadan başqa ona bir vasitə düzəldəcəkdir.

Rind dedi:

-Ey Zahid! Səndən ehsan tələb etməkdən məqsəd sənə əziyyət vermək deyil, bəlkə sənin dərəcəni yüksəltmək üçündür. Çünki sən Allahın rızasını qazanmaq və dünyanın ləzzətini tərk etmək istəyirsən. Bunun hər ikisi atanın öz övladına pərəstar olması ilə olar. İndi ki, sən

bu dövləti özünə şərəfət bilmirsən və mənim fikirlərimi küdurət hesab edirsən, vacibdir ki, küdurət tozunu sənin səfa səhifəndən siləm və səndən uzaq gəzəm ki, sən qəmdən qurtarasan, mən də minnətdən.

Şeir

Əgər sənin köməyin əziyyətdə səbəb olursa,
Bir dost səndən inciyib narazı qalırsa,
Tez onun dostluğunu tərk et,
Qoyma o sənin dostluğundan bizar olsun.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Mənə qərribə bir hadisə üz verib və qabağıma təəccüblü bir təhlükə çıxıb. Sənin xahişlərinin çoxluğundan nə istəyini yerinə yetirə bilərəm, nə də səni çox sevdiyimdən səndən ayrılı bilərəm.

Şeir

Arzu qapısını sənin üzünə açmaq çətinidir,
Naümid olub səfərə göndərmək də çətinidir.
Heç kəs bundan çətin bir hadisə görməmişdir,
Səninlə olmaq da çətin, olmamaq da çətinidir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu ayrılıqda və səfər əzmində iki mənfəət nəzərdə tuturam. Əvvəla, budur ki, sən məndən əlaqəni kəssən, tamam vaxtını ibadətə sərf edəcəksən. Bu sənin (Allaha) yaxınlaşmağına səbəb olar. İkincisi budur ki, mən də sənin məhəbbətinə arxalanmaram. Qürbət çətinliklərinin zəhərini dadaram. Mümkündür ki, təbiətimin harın atı ədəb təliminə ram olub, tənbel könlüm elmləri öyrənmək üçün həvəsə gələ. Bu, mənə dövlətə çatmaq sərmayəsi ola bilər.

Şeir

Ta nəfs qürbət tələsinin əsiri olmasa,
Zəhmət və əziyyətdən inciməsə,
Onun güzəran üçün bir elm və sənət
Axtarmaması təəccüblü deyildir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, getmək bayrağını qaldırmısan və səfər etməyi qərara almısan, ehtiyat elə ki, qürbətdə qarşına çox bələlər çıxar.

Kimsəsizlik vadisində saysız əziyyətlər üz verə bilər. Hər addımda bir lotu sadədil adamları ovlamaq üçün bir hiylə toru qurub, hər tərəfdə bir əyyar xəbərsizləri aldatmaq üçün yalan dəsəgahı açıbdır. Məbada səni hiylə ilə tələyə salalar və aldanıb məni bədnam edəsən!

Şeir

İblis həmişə hiyləgərlər surətində
Hər yolun ağzında yüz tələ qurubdur,
Kim ehtiyat ilə qədəm atmasa,
Əlbəttə, hər qədəmdə tələyə düşəcəkdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mənə səfərin tədbirlərini öyrət və qürbətdə necə davranmalı olduğumu söylə. Göstər ki, hansı adamlardan uzaq olum, hansılardan ehtiyat eləyim. Bildir ki, qürbət müsibətləri nədir? Kimlə həmsöhbət və yoldaş olmaq məsləhətdir?

Şeir

Səfər görməmiş bir kəs ki, qürbətdə
Hər bir diyarın tamaşasına həvəs edər,
Əgər yolda bir səmimi yoldaşı olmasa,
Dünya görmüşlərin nəsihətləri ona yoldaşlığa kifayətdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bil ki, İnsana həyatda dörd xətər rast gələ bilər, dörd xətərli halət üz verə bilər. (Əvvəl) uşaqlıq dövrüdür. Uşaq gücsüzlüyü üzündən öz mənfəətini axtarmaqda və zərərini dəf etməkdə acizdir.

Ağılsız qadınlar onun haqqında çoxlu məsləhətə zidd tədbirlərə əl atırlar və ləyaqətsiz mürəbbilər onun tərbiyəsi üçün nadürüst fikirlərlə üzünə cürbəcür zərər qapıları açırırlar.

Şeir

Ey qoca! Yeniyetmə uşaqdan qafil olma
Ki, o yazığın başının qəzası çox çətindir.
Demə ki, onun dayədən əmədiyi süddür,
Cahil qadınların əlindən qan içir.

(İkincisi) gözəllik dövrüdür. Əxlaqsız və hiyləgər lotular pis niyyət sahibləri düzə oxşayan yalanlarla ona hiylələr gələrlər. Dostluq adı ilə ona nə kimi düşmənçiliklər edərlər.

Şeir

Ayüzlü gözəllərin surətlərinin dövrəsində bir xətt var
Ki, onları bəd nəzərdən iraq saxlasın.

(Üçüncüsü) cavanlıq qüruru zamanıdır. Dilruba gözəllərə və aldadıcı işvələrə eşq yetirməklə hər hansı bir sərvəftarın cülvəsinə biqərar və qanıqən qəmzəsinə giriftar olar.

Şeir

Ey köntül, səlamətlikdən ayrı düşüb,
Dilruba gözəllərin eşqinə mübtəla oldun!
Səni mən gözdən qoruyum, yoxsa zülfdən,
Sənlə nə edim ki, yüz bəlaya düşdün.

(Dördüncüsü) Qocalıq dövrüdür. (Bu zaman) qüvvələr zəifləyir, dünya əndişəsi qüvvətlənir. Cahillərin əlindən qoca nə kimi cəfalar çəkər və həsrət qədəhindən nə qədər zəhərlər içər.

Şeir

İnsan cavanlıqda cahil, qocalıqda ağıllı olar,
Qocalıq zəiflik fəslidir, cavanlıq güclülük vaxtıdır.
Zəiflik həmişə ağılla, qüvvət isə cahilliklə olduğuna görə
Cavanlardan qocalara əziyyət yetməsi uzaq deyil.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hikmətdən, dediyin kimi, insanın üzünə dörd xətər qapısı açılmışdır. Bil ki, hər xətərdə bir nemət də qoyulmuşdur ki, bu nemətlər yaraya məlhəm və möhnətə əvəz ola bilər. Uşaqlığın acizliyi dövründə hər iki dünyada asudəlik var. Gözəllik dövrünün bir cazibəsi vardır ki, İnsanı tay-tuşdan fərqləndirər. Cavanlıq qüruru vaxtında rahatlıya çatdıran məhəbbət nəşəsi var. Qocalıq zəifliyində isə camaat içərisində qocaya ehtiram var.

Şeir

Əvvəldən axıra, bizim təbiətimizin dörd fəslində
Allah hər əziyyətə müqabil bir nemət verib:
Acizliyə – asudəlik, gözəlliyə – cazibə,
Eşqə – məhəbbət zövqü, qocalığa-vüqar.

İndi de görüm, mən bu dörd xətdəndən hansına çatmışam ki, onun nemətindən məhrum qalmayıam.

Şeir

Ey əhli-nəzər, öz vücudumdan qafiləm,
Öz varlığımın xəbəri heç yoxdur.
Mənə göstər ki, dünyada kiməm?
Mənim vücuduma nədən xeyir və nədən şər gələr?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sən birinci xətdəndən keçmişən, ikinci xətdərə yetişmişən. Gözəllik rəqəmi üzünün səhifəsinə çəkilmişdir. Əgər bir kölgə sənə dalınca gəlsə, ondan uzaq olmağın lazımdır. Əgər aynadakı əksin sənə baxsa, gərək ondan acığın gəlsin. Tainki məclisdə meydan qızıqdıran olmayasan. Rindlərin söhbətindən uzaqlaşasan ki, dostlarının sinəsi düşmənlərinin məzəmmətinə hədəf olmasın. Sənin rəftarın da dost və qardaşlarını utandırmasın.

Şeir

Gözəllik bir xəzinədir ki, ismət və iffət onun hasarıdır,
Qeyrət o hasarın qarşısında oğrudan qorunmaq üçün qarauldur.
Ədəb əhli odur ki, həmişə oğrunun qorxusundan
Hasarı qorumaq üçün qaraul saxlasın.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Çətin bir məsələ dedin, müşkül bir yol göstərdin. Gözəllik dövrü zəhin və fərasət qapılarını insanın üzünə açır və gözəllik dövrünü nəfs və istəyin möhkəmlənməsinə müqəddimədir. O zaman hər kəmal sahibi adama rəğbət bəslər. O da onlarda nə görsə əxz eylər.

Aydındır ki, xoştəb adamlar, sahibməzaq kamillər cəmalə müştəq olurlar. Əgər göyçək üzlü cavanlar və pəritələt gözəllər cahillərin tənəsindən və pis yola düşməkdən qorxaraq, xoştəb adamlara yaxınlaşmasalar və kamil adamlar onlara tərbiyə verməsələr, yəqindir ki, gözəllik dövrü keçdikdən sonra nə bunların kəmal əxz etməyə istedadları olar, nə də onların qılı-qal həvələri. Bununla da mərifət gözəlinin üzü təqlid pərdəsilə örtülər və heç kim heç kəsə elm və ədəbdən fayda yetirə bilməz.

Şeir

Nə qədər ki, gözəlliyinə görə məqbulsan
Kəmal sahiblərindən yaxşı xasiyyətlər öyrən,
Elə tədbir elə ki, sənin gözəlliyin gün-gündən azaldıqca,
Kəmalın artsın.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Buna görədir ki, irfan mərtəbəsinə mindən bir adam çatır. Mərifət sahibləri nadir tapılır. Əgər dünyada bədnəzər, əxlaqsız adamlar bu tələni sevgililərin yolunda qurmasaydılar, bixəbər cahillər pak aşıqlərə bu töhməti vurmasaydılar, doğrudan da təmiz aşıqlərlə yoldaşlıq, niyaz sahibi ariflərlə yaxınlıq oğulları ataların ehtiyacından qurtarar və hamını onlar mürüvvətlərinə görə, özlərinə ata hesab edərdilər.

Şeir

O ayrılıq ki, məşuq ilə aşiq arasındadır,
Fasiqlərin pis əməllərinin qorxusundandır.
Yoxsa hüsn eşqdən ayrılmaz,
İki müvafiqin arasında ayrılıq layiq deyil.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bil ki, gözəllik pakdır və natəmiz adamların sataşmasından uzaqdır. Gözəllik bir aynadır ki, hamını göstərir, istər düz adamlar, istər əyri adamlar öz simalarını onda görürlər.

Kim öz gözəlliyini saxlamağı bacarmasa, belə şərt var ki, onun gözəlliyi davam etməz. Pak gözəllik, pak da eşq istəyir. Hər cins öz həmcinsinə meyl edər.

Şeir

Əgər paksan, ey hərif, zətı xəbis
Və nadürüst adamların ixtilatından qorxun yoxdur.
Natəmiz həriflər də adam tanıyandılar,
Səni pak gördükdə pis gözlə baxmazlar.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, sənin idrak qüvvən pak ilə napak arasında fərq qoyur, yaxşı ilə pisi bir-birindən ayırır, qorunmağı sənin fərasətinin öhdəsinə qoyuram, sənə səfərə getmək icazəsi verirəm.

Şeir

Kim ki, pis və yaxşıdan xəbərdar ola,
Lazımınca işə vaqif ola,
Əgər qürbətdə dostu və qəmxaarı
Olmasa da, nə qüsssəsi var?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hərçənd müəyyən yol tutmağa və hərəkət etməyə taqətin yoxdur, mən hələ sənət əsərlərinə bələd deyiləm və dünyanı tamaşa etməmişəm, bir neçə qədəm şəhəri gəzmək üçün mənimlə gəl, dünya tamaşasında bir az mənə yoldaşlıq et ki, nə görsəm onun keyfiyyətini səndən öyrənəm.

Şeir

Xoşbəxt o adamdır ki, səfər etdiyi zaman
Gecə-gündüz arif bir müsahibi ola.
Hər nə ki, sənət əsəri görsə,
Onların həqiqətini müfəssəl surətdə soruşa.

Zahid Rindin xahişini qəbul etdi, bir neçə qədəm onunla yoldaşlıq etməyi məsləhət gördü. Hər ikisi evdən çıxdılar, küçə-bazara düşdülər. Rində çətin görünəni Zahiddən soruşurdu. Birdən böyük bir imarətə çatdılar. Bura böyüklərin yığıncaq yeri idi. Padşahların rütbəindən yüksək və günahsız İnsanların ürəyindən təmiz bir yer idi. Sevimli məhbubə kimi bəzənmişdi. Onu sevənlərin fəryadı göyə yüksəlmişdi. Minarələrinin hədsiz işvəli qəddi müəzzini fəryadə gətirmişdi. Tağlarının gözü xoş zövq abidlərin qərarını əlindən almışdı. Mehriban qaşı imamı nigaran qoymuşdu, minbərin hörükləri xətibin ayağını zəncirləmişdi.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bura haradır və bu şərəfli yerin adı nədir?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu Allahın evidir və səfəli sufilərin məbədidir. İblisin bu evə yolu yoxdur və bu evdə əyləşənlərə ondan (İblisdən) xətər yoxdur.

Şeir

Məscid İblisin fitnə və şərlərindən
Axsam-səhər xalqın əmin-amanlıq hasarıdır.

O adam İblisdən və onun şərinəndən asudədir ki,
Onun yeri gecə-gündüz belə bir hasardır.

Rind dedi:

–Ey Zahid! Bura ki, Allahın evidir, sidqü səfa yeridir, bura o atanın yeridir ki, oğlundan xəbəri yoxdur və o oğlun mənzilidir ki, atasından qorxusu yoxdur. Sən ki hələ mənim xatirimi istəyirsən, bu evdə yurd salmağın çətindir. Mən ki hələ sənə bağlıyam, bu evdə mənzil tutmaqdan uzağam. Bir adam ki ev sahibini yaxşı tanımır, onun evinə necə girə bilər?

Şeir

Bu ev vəhdət, sidq və səfa evidir,
Əlaqələrdən uzaq, Allaha yaxınlıq məkanıdır.
Bizim hələ ki, fikrimiz dünya ilə məşğuldur,
Bu evin arzusunda olmağa hələ ləyaqətimiz yoxdur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Fəsad əhli ilə oturub-durmaqdan və allahsızlara yaxınlaşmaqdan qabaq bu evə gəl, bu tayfanın söhbətlərinə rəğbət et. Bəlkə bu tayfanın rəhbərlik işığı səni cəhalət qaranlığından qurtarsın və bu cəmiyyəti təqlid etmək səni məqsəd mənzilinə yetirsin.

Şeir

Bir məclis ki, onda Allah feyzi saqıdır,
Daima nəğməsi zikr, şərabı (Allaha) müştəqlıqdır,
Mümkündürsə, gir (bu evə) və bir qədəh iç ki,
Belə bir qədəhin nəşəsi həmişəlikdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bura kamillərin yeridir. Kəmal öyrənmək məktəbi deyil. Bu, vəslə çatmışların mənzilidir, vüsəl yolu deyil. Əgər burada oturanlar nicat tapmışlardısa, ayıbdır ki, mənim küdurət tozum onların səfa səhifəsinə qonsun. Əgər (dünyaya) ürək bağlayandırlarsa, heyfdir ki, mənim günahsız nəfəsim onların ixtilatı təsirindən günahkar olsun.

Şeir

Əgər bu məclisin əhli fəzl və kəmal əhlidirsə,
Niyə bu cəhalətlə ora gedib utanaq?
Əgər hiyləgər, xudpəsənd və şərir adamlarıdırlarsa,
Nə üçün gedib onların işinə şərik olar?

Mənim məsləhətim budur ki, Allahın evindən gedim, özümə layiq iş və münasib bir mənzil axtarım.

Məsciddə sovmə əhlinin yığınağı var,
Adam çox olduğundan mənə yer yoxdur.

Elə ki, Rind (məscidə) girməyə razılıq vermədi, qoca onunla gəzməyə başladı. Tamaşa edib hər yerdən keçirdilər, söhbət edib hər tərəfi gəzirdilər. Birdən bir binaya yetişdilər ki, başı göylərə ucalmışdı. Zümrümə səsi oradan mələklərin ibadətəhəna yetişirdi. Behişt bağından rəng almış bir bağça, qılmanlardan xəbər verən bir məclis idi. Sərxoşların səsləri, tərənnümləri sakitlik sevən beyni qədəh kimi dolandırır, şərab içənlərin “nuş olsun, nuş olsun” səsləri əql axtaran dimağı qəflət yuxusundan oyadırdı. Saqi ləl kimi şərabı göstərirdi ki:

Əql cövhərinə satıram.

Mütrüb pərdə götürmüşdü ki:

Riyanı rüsvay etməyə çalışıram.

Xülasə, bura dünyadan əl çəkmiş və axirətdən əl üzmüşlərin yeri idi.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu necə ürək açan yerdir. Eşitdiyim nə səsdir?

Şeir

Bunlara baxmaq mənim huşumu başımdan apardı,
Ürəyimdə başqa bir dünyaya yol açdı.
Burada hamının rahatlığı və zövqü var.
Elə bil ki, hamı Allahdan razıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bura şeytan evidir, üsyankarlığın sərçəşməsidir. Bu evin sakinləri Allah rəhmətindən uzaqdırlar. Müxalifət etdiklərinə görə Allahın düşmənidirlər. Dünyada ağıllarının fəsadına görə məzəmmət olunurlar. Allahın hökmünə müxalifət etdiklərinə görə axirətdə də məh-

rumiyyətə düşər olacaqlar. Əgər Allahı tanımırlar və bu işi görürlər, Allahı tanımamaqdan pis nə var? Əgər Allahı tanıyırlar və qəsdən itaət etmirlər, onda qorxmaz üsyankarlardan da pisdirlər. Xoşbəxt o adamdır ki, onların yanına getməsin və bu pərişan dəstənin həmsöhbəti olmasın.

Şeir

Bu tayfa Allahın rəhmətindən uzaqdır,
Allahın və xalqın feyzindən kənardadır.
Allahın göstərdiyi yol ilə getmir,
Ya gözlü həyasız, ya da kordur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu evə şeytan yeri dedin və bu evin sakinlərini günahkar saydın. Bu nə hikmətdir ki, Allah öz qüdrəti ilə düşmənlərinin evini belə abad saxlayır?

İlahi qüdrəti olduğu halda bu mürtədlərin cəmiyyətini dağıtmır.

Onlara möhlət verir ki, istədikləri kimi rahatlıq etsinlər və həmişə itaət şişəsinə daş atsınlar, daima günah əməllərin hücumu ilə pəhrizkarlığın cəlalını pozsunlar.

Şeir

Gördüm bir rind saqıdan şərab istəyir.
Dedim: Sənin bu işin Allahın hökmünə müxalifdir.
Dedi: Biz hər işi Allahdan bilirik,
Bizim muradımıza çatmağımız onun icazəsi deməkdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Özünü gözlə, bu etiqadla yoldan çıxmıyasan və asilərin əfsanəsinə aldanmıyasan. Bil ki, bunların günahlarına Allahın səbri qəzəb dəlillərini möhkəmləndirmək üçündür. Allahın onları cəzalandırmaqdan əl saxlaması əzaba layiq olmalarını isbat etmək üçündür. Gözəl iş Allahın əmrinə itaət etməkdir. Pis əməl xəta yola getməkdir. Sərxoşların ki, ağı yoxdur, pisi yaxşıdan ayıra bilmirlər.

Şeir

Ey pak ürəkli, sən ki, zəmanə əhlindənsən,
Ya güzəran üçün, ya da axirət üçün çalış.
Şərab içib hər iki dünyadan qafil olmaq
Aydındır ki, axırda nə nəticə verə bilər?

Rind dedi:

-Ey Zahid! Əgər bu tayfa ilə oturub-durmusan və onların şərabını içmişən, deməli, öz bəd əməlini etiraf edirsən və sözlərinin etibarı yoxdur. Əgər onlarla oturmamısan, təhqiq eləməmiş adamın sözlərindən doğruluq qoxusu gəlməz. Nə dəlillə öz sözlərinin doğru olduğunu sübuta yetirə bilərsən? Bu dediklərinin öhdəsindən necə gələ bilərsən?

Şeir

Əgər şərab içənsən və şərabı pisləyirsən,
Utanmılsan ki, öz işinin eybini söyləyirsən.
Əgər şərabı dadmamısan və şərabı pis deyirsən,
Ayıbdır ki, çiy söz danışırsan.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Şərab içənlər barəsində Allahın hökmü kafi bir dəlildir və Allah əhlinin ondan ikrah etmələri sənə kafi cavabdır. Bir xəbisi ki, Allah haram edir, imtahana nə ehtiyac? Bir cəmiyyəti ki, öz dərgahından qovur, onlarla ixtilat və onlara yaxınlaşmaq layiq deyildir.

Şeir

Bir halda bəşər böyük Allahın,
Sadiq kəlamını rəhbər tutur.
Biz hara, təcrübə etmək hara,
Haqq söz pisi və yaxşını fərqləndirir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən güman ilə Allah xalqına töhmət eləmə, xəyal ilə insaf rıftəsini əldən vermə, sən nə bilirsən ki, (onların içdiyini) şərab “şeytanın murdar əməlindən” bulanan şərabdır? Bu şərab içənlər o adamlardır ki, onların sərxoşluğundan ülvə ağıl əskilir? Bəlkə bu şərabın hər damlası cəhənnəm odunu söndürməyə səbəbdir? Və bu tayfanın oxuduğu hər nəğmə ülvə aləmin Allaha etdikləri zikrdən ibarətdir?

Şeir

Qədəh qaldırırların rümuz dəryasının dibi yoxdur,
Şərab içənlərin sirr pərdəsinə yol yoxdur,
Kim ayıqdırsa, şərabın nə olduğunu bilməz,
Sərxoş olduqdan sonra öz halından xəbəri olmaz.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu dediklərin Allah şövqü bəzmində şərab içənlərin rütbəsidir, faydasız xumarların yox. O, maarif aləminin mənasını anlayanların şivəsidir, dünya viranəsinin zahirpərəst adamlarının işi deyil. Abi-həyatı zəhər adlandırma. Haqq sözə batil adı vermə ki, insanın nəfsi özünə təsəlli vermək üçün hər pisə yaxşı adı qoyar və xəta işi öz xeyrinə çevirməklə nicat müjdəsi verər. Nə özüm bu məclisə gedirəm, nə də sənə öz ixtiyarımla icazə verərəm.

Mən hara, xərabat yolu hara?

Bu məsləhət mübarək deyil. Əgər sən bunu arzulayırsansa, “Bu səninlə mənim aramda bir ayrılıqdır”.¹

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu məsələdə haqq sənin tərəfindədir. Çünki meyxanəyə rəğbət etmək sənin adətinin əksinədir. Bu adətin əksinə iş görmək ən böyük müsibətdir. İndi ki, qeyd tozu sənin etibar aynanı tutub və təqlid zənciri getmək ayağını bağlayıbdir, səninlə bu camaat arasında tam bir əkslik vardır. Sən onlara nifrət etdiyən qədər onlar da səndən qaçırlar. Amma mən bu cəmiyyətin təbiətini imtahan məhəki ilə yoxlamayınca və onların üzündən şübhə pərdəsini açmayınca, mahaldır ki, təqlid xatiri üçün onların söhbətindən uzaq olam və onların məclisindən kənar gəzəm. Bir saat bir guşədə otur, iztirabın əvəzinə səbr et, ta mən içəridəkilərin halını mülahizə edim, az müddətdən sonra əhvalatı öyrənib oradan çıxım.

Şeir

Ey pak gövhər, mən bir səfərə mail olmuşam,
(Bu) səfərdə ağıl sərmayəsi mənimlə yoldaşdır.
Ümidvaram ki, bu səfərdən zərər çəkməyəm,
Hər sərmayəni, həm də mənfəəti nəzərə alam.

Zahid Rindin istedadına etimad etdiyindən həddi-bülüğa çatdığına görə günaha mürtəkib olmayacağını nəzərə alıb, onun meyxanəyə girməsinə icazə verdi.

Rind rindlər kimi meyxanəyə qədəm qoydu. Meyxanənin yuxarı başında bir qoca gördü. Qoca meyxanəni öz vücudu ilə zinətləndirmişdi. Hər kim hər nə istəyirdi ondan ala bilərdi. Bu qoca camın güzgülü-

¹ Qurandan götürülmüş bir ifadədir.

sündən bixəbər məstlərə gah kainatın əhvalından xəbər verir, gah mütrüb nəğməsində dünyanın sirr pərdələrini açır.

Gözəlləri gözəlliğin həmişəlik olmamasından xəbərdar edir və aşıqların məhəbbətini onların ürəyinə salır. Saqilərə dövrün tez keçməsindən xəbər verir və sürür qədəhlərini gəzdirməyi onlara tapşırırdı.

Şeir

Batini aydın, ürəyi saf bir qoca.
Onun rəyi hər müşkülü asan edirdi.
O təhqiq xəzinəsinin açarını göstərən idi,
Sirlər gövhərinin xəzinəsini açan idi.
Onun böyük adı eşqin zinatı idi,
Ağıl ona bəndə olduğu üçün fəxr edirdi.
Onun nəzəri qədəhi məğub etmişdi.
Onun himməti, üzüm tənəyi kimi, hər kəsi
Torpaqdan götürüb, ləl sahibi etmişdi.

Elə ki, Rindin gözü qocanın nurani üzünə düşdü, fəsih dil ilə salam verdi. Qoca məhəbbətlə salama cavab verdi. O, təzə açılmış çiçəyi görəndə gül kimi açıldı və dedi:

– Ey cavan, nəzərimə qərib gəlirsən. Nə istəyirsən, haradan gəlirsən?

Əgər yolunu itirmişsən, yol göstərməyə başlayım? Əgər bir başqa ehtiyacın var, buyur, yerinə yetirim.

Şeir

Ey uşaq, bizim əqidəmizdən xəbərdar deyilsən,
Güman edirəm, səhvən bura yolun düşüb.
Əgər yolu səhv edibsən, budur düz yol,
Əgər bizi istəyirsən, otur, bismillah.

Rind dedi:

– Ey qoca! Mən bir müşkül işə düşmüşəm və heyrətdəyəm. Deyirlər meyxanə şeytanın şərəzləri ilə dolu bir yerdir. Şərab isə insanın itaət evinin bünövrəsinə xarab edən bir cinsdir. Kim Allaha yaxınlaşmaq istəyir, gərək bu evdən uzaqlaşsın. Kim ki, itaət feyzi ilə xoşbəxt olubdur, bu cinsə yaxınlaşmağa nifrət etməlidir. Çox təəccüb edirəm ki, sən bu ağıllıla belə məclisdə olmağa rəğbət bəsləyirsən? Bu zirəklik və kamilliklə bu cins ilə ünsiyyəti bəyənirsən?

Şeir

Meyxanə fitnə, fisq və şər məqamıdır,
Mey İnsanın aqlının pozulmasına baisedir.
Təccüb edirəm ki, bu yaman fəsadlardan
Sənin kimi müdrik necə xəbərsizdir?

Qoca dedi:

– Ey uşaq, o yerin sifətlərini mən nə eşitmişəm, o cinsə (şəraba) baş vurub dərinliyinə mən də çatmışam. Təriqət yolunu gedənlər o yeri fəsad evi adlandırırlar. Həqiqət fənlərinin arifləri o cinsi fəsad xəmirəməyəsi hesab edirlər. Allaha şükür ki, mən oraya ayaq basmamışam, o cəmiyyətin tələsinə düşməmişəm. Hansı bədbəxtədir ki, gözəl aqlını və anladığı o cinslə məşğul olub əldən versin? İki dünyanın ziyankarlıq dağını özündən xəbərsizlik atəşi ilə öz ciyərinə bassın?

Şeir

İnsan şərəfinin kamalı ağıldır,
Ağıl, Allahu tanımağın əsasıdır.
Hayıfdir ki, bu ali-binanın bünövrəsi
Şərab selindən xarabaya çevrilsin.

Rind dedi:

– Ey qoca! Bu yer ki, varındır, nə yerdir və camında olan bu cinsin adı nədir? Burada oturanları iki dünyadan asudə və bu cinsə mürtəkib olanları sirləri anlamaqda bacarıqlı görürəm.

Şeir

Şərab həmişə fitnə-fəsadın mənşəyidir,
Onun üçün şəriətdə haram olub.
Ey saqi, sənin qədəhin fitnələri aradan qaldırır,
Şərab deyil, bəs bu qədəhdəki nə cinsdir?

Pir dedi:

– Ey uşaq! Mənim mənzilim şəfa evidir. Onda dərd əhlinin dərdlərinə dərman tapılır. Bil ki, ruhun bir qorxulu xəstəliyi var, o da şeytanın vəsvəsesidir. Vəsvəsənin də maddəsi cismani ləzzətlərin və heyvani şəhəvətlərin möhkəmlənməsidir. Bu xəstəliyin əlaməti budur ki, insan bir an da dünya qəmindən asudə olmayıb, həmişə fikirdədir. Bəziləri cənnət nemətləri, huri-qılman arzusu ilə qərəzli ibadətə və

yalandan itaətə məşğuldurlar. Bu, onları həqiqətdən və həqiqəti öyrənməkdən uzaq salır. Bəziləri isə cah-calallarını və mal-əmlakını çoxaltmaq məqsədi ilə yanlış tədbirlər və yalan fikirlərə düşürlər, əsl məqsəddən məhrum olurlar. Allaha şükür ki, bu xəstəlikləri müəyyənləşdirmək qapıları mənim üzümə açıqdır. O xəstəlikləri müalicə etmək mənim tədbir şərbətimdədir. O əhli-dərddən hansını xoşbəxtlik mənim yanına gətirsə, onu sağaltmağı mənə tapşırırsa, xarab dünyanın əlaqələrindən pəhriz verməklə faydalı şərab şərbəti ilə onun beynini və vücudunu sağaldaram. Sonra sazın ruh oxşayan səsi və gözəllərin ruhərvər sözlərindən ona yedirərəm, tainki halı az bir müddətdə düzələr, iki dünyadan da əl götürər, dostdan, dostluqdan başqa bir şey axtarmaz. Allahın mülkündə Allah yolundan başqa bir yola getməz.

Şeir

Axirət işlərinin fikri cana bir dərdidir,
Dünyanın işləri ürəyə bir yüküdür.
Sərxoşluqda elə ki, ağıldan (yaxanı) qurtarırsan
Xoşbəxtsən ki, həm dünyadan, həm axirətdən (canını)
qurtarırsan.

Rind dedi:

– Ey qoca, dərddə dərman müjdəsi verdin. Ürəyi yaralının yarasına məlhəm qoydun. Bunu bil ki, indiyə qədər asudəlikdən başqa bir işim yox idi və dünyanın bütün varlığını yoxluq güman edirdim. Bir neçə gündə etibar sahiblərinin nəsihəti və dünya əhlinin tənələri nəticəsində həm dünya dəğdəğəsindəyəm, həm axirət qorxusunda. Nə gündüzlər dünya fikrindən bir iş görə bilirəm, nə də gecələr axirət fikrindən asudəçiliyim vardır. Sən Allah, bir çarə tap, mənə bu təhlükədən qurtar. Hər kimə dedim, xəstəliyimi anlamadı, layiqincə çarə etmədi.

Şeir

Dünya fikri ürəyimdən rahatlıyı almışdır,
Axirət qorxusu məni arıqlatmışdır.
Hər kəsdən bu işin çarəsini soruşdum,
Onu özümdən yüz dəfə biçərə gördüm.

Qoca dedi:

– Ey Rind, bil ki, İnsan təbiəti anlamaq dərəcəsinə satsa və insanın nəfsi dünya varlığı ilə əlaqəyə girsə, o zaman əgər bu od söndürülməsə və əksinə, daha da qüvvətlənsə, onu söndürmək çətin olar, dünya və axirət səndən təngə gələr. İndi sən gərək etibar axtaran zahidlərlə görüşməkdən çəkinəsən, dünya sevən sərxoşlardan uzaqlaşasan. Bir sevgiliyə tamaşa etməklə dünya işlərindən rahat və bir qədər şərabın nəşəsi ilə axirət qorxusundan xəbərsiz olasan.

Şeir

Əgər bu xarabə dünyada meyl etməsən,
Axirət qüssəsi ürəyinin tabü təvanını almasa,
Əzab və hesabdan təkə sən yox,
Dünya əzabdan, axirət hesabdan qurtarar.

Rind dedi:

– Ey Qoca! Mehriban sözlər dedin. Rahətlik incilərini deşdin. İndi ki, mənə nicat vədi verdin, intizarda qoyma.

Şeir

Saqi, elə bir şey ver ki, məndən qüssəni aparsın,
Məni varlıqların qüssə-qeydindən qurtarsın.
Sinəmdə varlıqların nəşqləri dəyişsin,
Yalnız dəyişilməyən nə varsa, o qalsın.

Qoca onun təbiətində irfan istedadını gördükdə gülüzlü bir sahiyə işarə elədi və söylədi ki:

– Dərdin dəfi üçün ruh cilalandıran şərbəti ver və qəmzə neştəri ilə onun kirpiklərindən qan al, şövq dərmanından bir qədər onun şərbətinə qat, ürəyəyatan nəğmə qidası ona ver ki, yavaş-yavaş zahirdən etiqad əlaqəsi kəsilsin, mənaya yaxınlaşsın və rəbitə tellərini məcazdan qırıb həqiqətə bağlasın.

Şeir

Xoş onun halına ki, qüssə aparan şərabdan içir,
Bir ləhzə ağıl vəsvəəsindən ayrılır.
Allaha yaxınlaşmaq özgələrdən tam ayrılmaqdır,
Anla ki, ayrılıqda Allahın nəqşi vardır.

Saqi piri-muğanın göstərişi ilə al şərabadan bir udum məhəbbət şərbəti ilə qarışdırıb incəliklə Rindin əlinə verdi. Rind onu hərifanə dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Elə ki, şərabın nəşəsi utanmaq pərdəsini aradan götürdü və eşq sultanı onun vücudunda zühur bayrağı qaldırdı, Rindin gözü nurani bir aləm müşahidə etdi. O, bir bağa tamaşa etməyə başladı. O bağda şənlik üçün nə qaranlığın küdurətindən bir qorxu var idi, nə də hadisələrin xəzanından o bağçaya bir zərər. Oğlan təzə açılmış bir gül kimi açıldı və dedi:

Şeir

Ey fələk, mənə çox kin bəslədin,
Üzümə məhrumiyət qapıları açdın.
Gördün ki, muradsızlıq mənə aciz etmir,
Axırda aciz oldun, məni muradıma çatdırdın.

Xülasə, rindlərin söhbəti Rində o qədər yaxşı təsir etdi ki, Zahidin yanına getmək qapılarını bağladı. Zahid bildi ki, Rindin başına bir iş gəlib. Şeytan hiyləsi onun yolunda tələ qurub, atalıq hissi onu qeyrətə gətirdi və meyxanəyə getməyi onun gözündə əhəmiyyətsiz etdi. Həyəcanla meyxanəyə tərəf qaçdı və Rindi şərab içənlərin cərgəsində gördü.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Axır şeytana aldandın, bizim abrimızı apardın.

Şeir

Əfsus ki, fələk məni səndən naümid etdi,
O işi ki, səndən görməmişdim, gördüm.
Qorxurdum ki, gedəsən, mənim yanıma qayıtmayasan,
Ondan ki, qorxurdum başıma gəldi.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən məni fasiq şərab içənlərə qoşulmağa qoymurdun, bura pak rindlərin məclisidir. Sən mənim xəbis çaxır içməyimə mane olurdun, bu, cənərvər bir kimyadır. Bir saat otur və bu tayfanın rəftarını gör. Bəlkə düşündüyün işin tərsini görəsən və təsəvvür etdiyinin əksinə bir iş mülahizə buyurasan.

Şeir

Həqiqət qabıq içərisində olan məğzdir,
Dostu düşməndən fərqləndirmək çətindir.
Çox adam var ki, yaxşı hesab edirsən, əslində pisdir,
Çox iş var ki, pis bilirsən, əslində yaxşıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu oyunlar şeytanın hiyləsidir və nəfsani ləzzətlərin oyuncağıdır ki, pisi yaxşı təsəvvür etmişən və etdiyinə də etiqadın var. Əgər şeytan belə bir haram oyunu halal göstərməsə, ağıllıların öhdəsindən gələ bilməz. Bil ki, hər kəs ki, pis iş görür, onu yaxşı bilir və pis işi yaxşı işdən fərqləndirə bilmir. İndi ki, sən meyxanəni ibadətqah fərz etmişən, bu elə onun şahididir, içkini hal mənşəyi təsəvvür etdiyini də bu dediyimə dəlalət edir.

Şeir

Şeytani-şərirə şərabdan yüz kömək yetişər,
Çünki şərab ağıl çöhrəsinin örtüsüdür.
Bədəmələ bütün pis işlər yaxşı görünür,
Əgər bilsə ki, pisdir heç vaxt onu eləməz.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən meyxanəni İblis evi bilirsən, şərabı fəsad aləti sanırsan. Bu düz deyil! Şeytanın tələsi hirs və qürurdur. Bu da meyxanədə oturanlardan uzaqdır. Şeytanın fəsad aləti ikiüzlülük və riyadır. Bunlar isə şərab içənlərin məsləkində xətdir. Əgər bu evi Allahdan xali hesab edirsən, onda Allahı hər yerdə hazır bilmirsən. Əgər Allahın burada olmağını etiraf edirsən, Şeytanı kinayə ilə Allaha şərikin hesab edib, dilinə gətirirsən.

Şeir

Şeytan Allahdan həmişə qaçar,
Hər yerdə ki, Allah var Şeytan yoxdur,
Allahı unutmasan Şeytandan qorxma,
Şeytanla həmsöhbət olmaq onu (Allahı) unutmaqdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, Allah hər yerdə hazırdır və hamının işinə nəzarət edir, bəs nə üçün ədəbə riayət etmək bəhanəsi ilə abidlər iba-

dətxanası olan məscidə ayaq basmadın, amma meyخانə ki, qafillərin yığıncağıdır, ora gəldin və fəsad sahibləri ilə oturdun? Orada nə eyib gördün? Burada gözəl nə eşitdin? Əgər səni İblis aldatmayıbsa, niyə məscidi qoyub meyخانəyə getdin?

Şeir

Bütün şərab sevənlər və qürur sərxoşları
Allahı tanımaqdan qafildirlər.
Əgər məscid əhli faydasızdırsa,
Meyخانədə oturanlardan nə fayda var?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Fikir elədim, gördüm ki, məsciddə oturanlar özlərinə məğrurdurlar, meyخانədə məskən edənlər isə özlərindən xəbərsizdirlər. Məsciddə oturan abidlərin ibadətə olan etimadları onları məğrur etmiş, meyخانə qafilləri öz xətalarını etiraf etməklə qəflət yuxusundan ayılmışlar. Orada həqiqət surətində bir xəta gördüm. Burada əzab paltarında bir səvab gördüm. Etiraf edən günahkarların bağışlanmağa ümidləri var. Məğrur abidlərdə üsyan qorxusu var. Mən də üzümü qorxu mərhələsindən ümidə doğru çevirdim. Özümü yoxluq zəncirinə bağlayıb varlıq əlaqəsini üztdüm.

Şeir

Məscid əhli hamısı qalmaqal, mübahisə əhlidir,
Onların söhbətinə rəğbət göstərmək ağıla haramdır.
Meyخانə əhli hamısı özlərindən xəbərsizdir,
Mən o yeri xoşlayıram ki, orada heç kəs öz adını dilə gətirmir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! İnsanın işləri gərək ya dünya əhvalı ilə uyğun olsun, ya da axirət. Şərabin keyfiyyətində həm onun (dünyanın) işini unutmaq var, həm də bunu (axirəti) ələ gətirməkdən məyusluq. Təəccüb edirəm ki, İnsan öz ağıl şərafəti ilə heyvanlardan üstün olması ilə fəxr etdiyi halda nə üçün öz iftixar vasitəsini aradan qaldırmağa çalışır. Elə bilirəm ki, Allah şərabi haram etməsəydi, heç kəs ona rəğbət etməzdi. Yəqin ki, şərab içmək nəfsin tələblərinə tabe olmaq cəhətindəndir. Bəlkə də Allahın hökmünə müxalif olmaq üçündür.

Şeir

Bir şey ki, Allah səni ondan çəkindirir,
Ona niyə bihudə yerə rəğbət edirsən?
O səni özünə müxalif gördükdə
Əlbəttə, səndən razı qalmayacaqdır.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bilirəm ki, mey haramdır. Xüsusilə o səbəbdən mənim ona tam rəğbətim vardır. Ona görə ki, zalım nəfsdir ki, məni bəla toruna salıb və öz istəyinə görə Allaha itaət etməkdən məhrum edibdir. Mən ondan intiqam almaqdan acizəm. Həm də günah etdiyinə görə ona əzab vermirəm ki, Allah mənim heyfimi alsın və mənə zülm edənə əzaba giriftar etməklə məni rahat buraxsın.

Şeir

Nəfsdir ki, xalis şərab həvəsindədir,
Mənim üzümə xeyr qapısı və savab yolunu bağlayıbdir.
Mən də belə bir aşkar zülmün əvəzi olaraq
Onu xəta işə yönəltməklə əzab əhli edirəm.

Belə ümid edirəm ki, əgər itaət əhli Allahın rəhmətinin güzgüsüdürsə, günah edənlər də Allahın bağışlamaq sifətinin məzhəridirlər. Yəqin ki, bağışlamaq günahla bağlıdır, deməli günah əhli bağışlamaq zəncirini hərəkətə gətirir.

Şeir

Nə qədər ki, bəndə üsyan və pis işlərdən uzaqdır,
Bağışlanmaq (sifəti) qeyb pərdəsində gizləniyibdir.
Bağışlanmaq İnsana günahdan hasil olar,
Kim ki, günah edir, o bağışlanar.

Buradan günahın faydası səvabdan artıq görünür. Odur ki, günah təbə daha xoş gəlir, çünki günahkar öz işinin cəzasına yetişərsə, ədalət meydana çıxar. Əgər bağışlanarsa, bağışlanmaq məzhəri olar.

Şeir

Səvab əhli nə qədər ki, rəhmətə yaxındır,
Bunlar qiyamət günü bir sifətdə görünəcəklər.
Amma günah əhlində iki sifət zahir olur:
Əzab vaxtı-ədalət, bağışlanmaq zamanı-məğfirət.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Doğrudur, məğfirət (əfv etmək) xəta baş verdikdə mümkündür və bağışlamaq pis işlər üçündür. Şərt odur ki, pis işlər səhvən və ya naçarlıqdan ola və nəfs ondan tövbə edə, təəssüf edərək üzr istəyə. O adamlara təəccüb edirəm ki, bəd əməlləri özlərinə peşə ediblər və Allahın əmr və nəhyinə xilaf iş görürlər və bağışlanmaq bağından da bir gül dərmək istəyirlər.

Şeir

Kim ki, bilmədən bir günah etsə,
Bağışlanmaq qapısına yol tapa bilər.
O ki bağışlanmaq ümidi ilə qəsdən günah edir,
Ahü fəryadı faydasız olacaq.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən ümitsizlərin sözünü dilinə gətirdin və məhrumların əfsanəsini danışdın. Bil ki, bağışlanmaq günahın əndazəsidir. Necə ki, rəhmət ibadət qədricədir. Qəsdən günah edən adamın təqsiri unudub günah edən adamın günahından artıqdır. (Lakin) məlumdur ki, məğfirət ondan da artıqdır. Əgər “Adlar elmi”nəl bələd olan Adəm əleyhissəlam Allahın bağışlamaq feyzini anlamasaydı, xəbərdarlıqdan sonra qadağan olunmuş ağacın meyvəsini yeməzdi. Halbuki meyvə yeməklə bir günah işlədi, bununla da bağışlanmaq gözəlinin üzündən pərdəni götürdü.

Şeir

Biz günah əhliyə, günah bizim zinatimizdir,
Günahsız olmaq bizə mümkün deyildir,
Biz günahdan o qədər də ar etmirik,
Bu iş bizim ata-anamızın şüarıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Fəsidlərə iqtida edirsən. Batil dəlillər gətirirsən. Batilləri təqlid edərək mənim möizələrimi rədd etmək istəyirsən. Olmaya sən bu halətin bir günah və itaətdən boyun qaçırmağa bais ola və cahillər də sənə baxıb dərs alalar, sən kimi onlar da pis işləri yaxşı bi-

lələr. Bunlar nəticədə sənin günahlarının artmasına səbəb olar, sənin xətalarını da artırar.

Şeir

Dünyada Allaha müxalif bir iş görmə,
Əgər görsən gizlət və heç kəsə demə.
Xəta yollarını cahillərə öyrətmə,
Onlara rəhbərlik etmək pisdir, bunu etmə.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Aləm mülkünün iş başında duranları və insan məişətinin tədbir tökənləri elmcə məndən ucadırlar və qüdrətləri məndən artıqdır. Madam ki, növbət nağarası və saz səsi eşitməyə, meyxanə binası qoymağa, dünya əhlinə sərxoşluq və nəzərbazlıq etməyə icazə verirlər, buna sənin tənə vurmağından nə fayda, ya mənim nəsihətimdən nə çıxar? Qadağan olunmuş şeylər əksərən haramdırsa, müxtəlif tayfaları birləşdirmək cəhətindən dünyanın intizamına da səbəbdir.

Şeir

Şəriət haram işləri rədd edibdir,
Şəriətin güzgüsünə onlar qara ləkədir.
Amma nə eyləmək, dünya nizamının tədbiri,
Bu günahlara tutulmağa hamıya icazə veribdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Meyin eybi hamıya aşkardır. Onun qəbahətini deməyə ehtiyac yoxdur. İndi ki, sən onun keyfiyyətindən xəbərdar oldun və onun nəşəsini gördün, bu gizli sirdən pərdəni götür. Onun mənfəətlərindən danış. De görüm, onun faydası nədir ki, onun xətirinə insan Allaha düşmən olsun. Onun mənfəəti nədir ki, insan onun üçün şəriətin hökmlərindən çıxsın?

Şeir

Allah şərəbini eybini söyləmişdir, o, mənfəət üçün
bir günahdır.
Onun bu eybi bəsdir ki, İnsanı ağıldan ayırır.
Şərəbın hünəri nədir ki, ona görə xalq
Həqiqətdə, Allaha düşmənçilik edir?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Şərabın mənfəətində, Allahın kəlamı gizli pərdəni onun aydınlıq üzündən götürmüşdür. Şərabın faydalarını deməyə nə ehtiyac var? Hikmət əhlinin şərabın faydasındaki mübaligələri həqiqət aynası üstündəki tozu silmişdir. Onu dil ilə deməyə ehtiyac yoxdur. Allahın işləri ilə məşğul olanların yəqin ki, şərab heç yadlarına da düşmür. Allaha itaət etməkdən qafil olanlar isə məlumdur ki, pis işlər etməyə meyl edirlər. Bundan yaxşı nə ola bilər ki, şərab onların ağıllarını əllərindən alsın və dünyanı onların fəsadından qurtarsın.

Şeir

Ey fikri pis iş görməkdən ibarət olan kimsə,
Sənin hərəkətlərin Allahın razılığından kənardır,
Sənin huşyar olmağın şər və fəsad törədir. Belə isə sənin
Şərab içib, sərxoş olmağın ayıqlığından yaxşıdır.

Xülasə, şərab ruha səfa verir, nəfsin qüvvələrini artırır, cismin əzasını tərbiyə edir. Ən böyük faydası budur ki, beyni duruldur, onu könülaçan nəğmələri anlamağa qabil edir və xoş nəğmələr ləzzəti diyarına atır.

Şeir

Şərab şüur aynasının tozunu silir,
Bunun şahidi xoş nəğmələrə olan həvədir,
Tutqun beyni küdurətdən təmizləyir,
Odur ki, sərxoş yaxşı nəğmələr istəyir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Şərabın tərifində xəyal etdiklərin onun məzəmmətidir. Badə tərifində gətirdiyin dəlillər onun təhqirinə aiddir. Deyirsən ki, mey sazı dərk etməyə sövq edir. Bu məqbul deyil, bəlkə rədd edilməlidir. Çünki saz oyun və qafillik badəsidir və veyl cahillərin istədiyi şeydir. Nə həqiqət əhli ona nəzər salar və nə təriqət əhlinin ürəyində ondan bir əsər olar. Bir şeyi ki, şəriət rədd edir, öz-özlüyündə itaəti yaddan çıxarır, təəccüb edirəm, nə üçün onu bəyənilər. Belə günaha mürtəkb olmaq müqabilində ondan nə mənfəət görüblər?

Şeir

Sazın keyfiyyəti yalnız şadlıq və xoşluq üçündür,
Əslində, bu fəsad ağılı və ədəbi ortadan qaldırır.
Ona rəğbət etmək nöqsandan başqa bir şey deyil.
Əhli-kamalın ona rəğbət etməsi çox təəccüblüdür.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Ürəkaçan nəğmə səma eyvanının kəməndidir. Xoş avazlar uca aləmin nərdivanıdır, ruha halın məbdəindən xəbər gətirir, onu cismani əlaqələrdən qurtarır. Onun məqamlarının hər şöbəsi bir sirr pərdəsidir və hər nəğməsi Allah dərğahına bir niyazdır. Bu ləzzətlərə meyl etmək idrak üçün zəruridir. Buna şövq göstərmək pak təbiətli adamların xasiyyətidir. Saz nəğməsi və xoş səsin şərəfinə bu bəsdır ki, halsız və ürəyi sönmüş adamların canına ürək yandıran eşq odu salır, qafilləri eşq dərğinin nəşəsindən xəbərdar edir.

Şeir

Lətif səslər eşqin təhrikinə səbəbdır,
Xəbərsizlərə eşqin xəbəri saz ilə yetişir.
Eşq bir gizli sirdir, saz ilə aşkar olur.
Həqiqət budur ki, o, sirr saz pərdəsinin arxasındadır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Eşqi zahir etmək üçün sazı faydalı bilirsən, bu düzgün mülahizə deyil. Gözəl səsi, həvəü həvəsi təhrik etdiyinə görə yaxşı hesab edirsən. Bu, münasib fikir deyil. Çünki eşq yaxşılıqla məruf olanları bədnam edəndir, axırı qaragün olan bədbəxtlərin şivəsidir. Heyf o adama ki, ixtiyarını həvəü həvəsin əlinə verir və üzünü səlamət küçəsindən məlamət küçəsinə çevirir. Təəccüb edirəm ki, onun pisliyindən xəbərdar olan xoştəb adamlar ona necə həvəslənirlər. Eşqin məlamətindən xəbərdar olduqları halda onu nə üçün tərifləyirlər, ondan nə mənfəət görüblər? Ondan nə fayda eşidiblər?

Şeir

Hikmət əhli eşqin əsasını sevda bilir,
Kim sevdamı şüar etsə, dəlidir.
Dəli aşiqin ürəyində eşqin həvəsi
Viranədə əsən bir külək kimidir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən məcazdan danışırısan, həqiqət yolu ilə getmirsən. Bil ki, eşq bəşər vücudu sədəfində Allahın əmanəti olan bir gövhər və insan nəfsi-natiqəsinin həqiqətidir. Kainatın binası onunla əsaslanır. Əqli-küll ixtiyarı ona tapşırır. Eşqin sifətlərə ehtiyacı yoxdur. Məşuqu keyfiyyəti-zat adlandırırıq. Eşqin şöhrətə və hörmətə malik olması üçün bu kifayətdir ki, gözəllərin hüsn ciltvəsindən xəbərdardır və sevgililərin cəmalını müşahidə etməklə büxtiyardır.

Şeir

İnsan yaranmışların “ən gözəlidir”¹ və hüsn-i-surəti
Allahın qüdrəti və sənətkarın ən gözəl əsəridir.
Eşqə eşq olsun ki, ona məhəbbət gözü ilə baxmasan
Qüdrətin sənəti zayə olar.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Eşqin gözəllər hüsnünə münasibəti onun eybidir, tərifi deyil. Məhəbblərin cəmalına vurulmaq peşmançılıq gətirər, tərbiyə verməz. Çünki gözəllərin hüsnünə baxmaq yaxşı ürək sahiblərinin ağılı üçün fitnədir. Məhəbblərin cəmalına tamaşa etmək kamillər üçün nöqsandır. Kim bir gözələ əlaqə nəzəri ilə baxsa, özünü aləmdə rüsvay edər. Hər biçərə ki, bir gözəlin məhəbbət camından bir içim nuş etsə, dünya və axirəti unudar. Ona görə ki, ürəyə yatan gözəl, ona baxanın şəhvetini artırır və bunun da xəbəssəti bütün mühəqqiqlərə aydındır. Təəccüblüdür ki, bu gözəl surətlərin işi bu qədər aşkar olduğu halda, dünyanın həqiqət görənlərini ona rəğbət göstərirlər, həmişə də onu axtarırlar.

Şeir

Kim bir gözəlin hüsnünə aşiq olsa, şübhəsiz,
Onun eşqi gözəlliyin zəvalı ilə zail olur.
Eşqin məqamı odur, gözəlliyin də halı budur,
Eşq səbatsız bir cins, gözəllik isə batil bir nəqşdir.
Gözəlin surəti xəbərsiz aludələrin fitnəsidir,
Saçının həlqələri cahillərin tələsidir.

¹ Ə h s ə n i - t ə q v i m – Quranın 95-ci (Tin) surəsinin 4-cü ayəsindən götürülmüşdür

Rind dedi:

– Ey Zahid! Gözəlli ki, rədd edirsən, gözələ baxmaqdan ləzzət aparmırsan, onu bil ki, gözəllik Allah simasının aynasıdır, Allah axtaranların məqsədə çatmaları üçün yol göstərəndir. Cəmal Allah nurunun məzhəridir, əbədi feyzin mənşəyidir. Gözəlli müvəqqəti hesab etmək cəhalətə dəlalətdir. Çünki onun həqiqəti aradan getmir və yox olmur, bəlkə onun zahiri əsəri yox olur. Hər dövrdə o qayıb gözəlin hazır mənşəyi və hər paltarda o gizli pərdədə olan (nazəninin) bir zühur cilvəsi var. Dövrənin dəyişməsindən ona nə ziyan? Libasın dəyişilməsindən ona nə nöqsan? Gözəlin surətindən məqsəd keyfiyyətdir, üzlərin tərkibinin nisbəti deyil. Sevgilinin cəmalından məqsəd həqiqətdir, cüzlərinin tərtibinin uyğunluğu deyil.

Şeir

Zənn etmə ki, hüsnün nəşəsi su və palçıqdadır,
Bəlkə həqiqətdir ki, gözəl üzdə aşkara çıxıbdır.
Bu pərdədə bir oyunçu var, yoxsa heç kim özlüyündə
Nə pərdə saxlayan, nə pərdədə oturan, nə də
pərdəni qaldırandır.
Yalnız surətdən mənaya yol tapmaq olar,
Məna gülünün məzhəri surət bağçasıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Vaxtımız münaqişə ilə keçdi. Ruzigarımız mücadilədə tələf oldu. Nə mənim nəsihətlərim sənə fayda verdi, nə də sənin dəlillərin məni qane etdi. Əgər aramızda olan bu ziddiyyətə görə səndən ayrılısam, sənə olan atalıq əlaqəsi ixtilat ətəyindən tutar. Əgər müxalifət götürmək üçün sənə nəsihət etsəm, sənin könül vərəqən bu yazını qəbul etməz. Mən buna bir çarə bilmirəm. Özün də görüm, bunun çarəsi nədir?

Şeir

Əfsus ki, dərdimə dərman yoxdur,
Sənin məsələndə işim bir yana çıxmadı.
Ömrümdə sənə nəsihət verməkdən başqa bir işim yoxdur.
Ömrüm sona çatdı, söz qurtarmadı.

Rind dedi:

– Ey Zahid! iki şey dünyada fəsad maddəsidir. Onların ikisi də təshif¹ olunduqda bir-birinə müvafiqdir. Birincisi, riyadır. O, pak dinli zahidlərin yolunda bir tələdir. İkincisi, zinadır.² Bu da haqqa inanan rindlərin yolu üstündə yolkəsəndir. Harada ki, bu iki fəsad yoxdur, Rind ilə Zahidin həqiqəti birdir. Mən səndə riya güman edirəm, ona görə ki, sənə müxalifəm. Sən də məndə zina təsəvvür edirsən, nəsihətdə mübaligə etməyin bu səbəbədir. Əgər bu iki illət aradan qalxsə, zahidlər rindlərdən qaçmazlar. Həqiqətən, rindlərin zinası zahidlərin riyasına qərinədir. Fasiqlərin bəd əməli abidlərin ikiüzlülüyü kimidir.

Şeir

Zahid öz riyası ilə Allah qürbündən uzaqdir.
Həvəü həvəsə görə rindlər gözə pis görünürlər.
Əgər hər ikisi, iki pis əməldən xilas olsalar,
İkisi də iki dünyanı ələ gətirə bilirlər.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Zahid riyasının yenə bir az faydası var. Hərçənd, həqiqətdə onun təətlərini bu riya batil edir, amma onun zahirini görənlər itaətə rəğbət bəsləyirlər. Əgər batini əzaba yaxındırsa, zahiri səvaba yol göstərir. Riyanın çarəsi guşənişinlikdədir. Amma qafil bədəməllər nə üzr gətirə bilirlər?

Şeir

Riyanın pislili məlum olmaqla bərabər,
Riya əhli Allaha yaxınlıqdan məhrum olmaqla birlikdə
İtaət rəngi və qoxusu olduğuna görə yaxşıdır.
Amma fəsad yolunu təbliğ etmək məzəmmətə layiqdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bil ki, tövbənin də Allaha yaxın olanlar məclisində izzəti var. Günah o izzətə yetişmək üçün bir vəsilədir. O adam ki, pis əməllərin ləzzətini görüb ondan üz döndəriblər, onların rütbəsi bu ləz-

¹ Kəlmədə hərflərin nöqtələrinin yerini dəyişməyə və ya artırıb-azaltmağa təshif deyilir.

² Ərəb əlifbasında riya ilə zina kəlmələri təshif olunduqda bir-birinə çevrilir.

zəti görməyib yalnız eşitməklə onlardan ictimai edənlərin rütbəsindən daha yüksəkdir. Görməyənlər təqlid edərək danışılar. Görənlər isə təhqiqlə yolunu axtarırlar.

Şeir

Pis işlərdə gizli bir fayda var,
O faydadən dünya əhli xəbərdar deyil,
Vallah, günahkarın tövbə etməsi,
Günahsızların təkəbbür və minnətindən yaxşıdır.

Allaha şükür ki, pis əməllərin həqiqətinə çatdım, ayağımı onun üstünə qoydum, həvaü həvəs gözəlini aldım və boşadım.

Şeir

Könül dedi ki, dünya işlərinin binası heçdir,
Dünya üçün qüسسə etmək mənasızdır.
Qüسسəni rədd etmək üçün şərab içib, bir müddət
sərxoş oldum,
Ayıldandan sonra dedim ki, bu da heçdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sən nə öz etiqadında qaldın, nə də mən deyəni elədin. Mənim inandıqlarımı dəlillərlə batil etdin. Axırda öz etiqadını da heçə çıxartdın. Bu, heyranlıq və sərgərdanlıq nişanəsidir. Əgər tamam dünya işləri batildir, bəs haqq haradadır? Əgər bunlar sənin üçün mövcud deyildir, bəs vücudi-mütləq kimdir?

Şeir

Ey o kimsə ki, hamının vücudu sənin yanında heçdir,
Dünyanın etibarını düşünmək xətdir.
Dedin ki, bütün mövcudat batildir,
Əgər haqqın vücudu var, de görüm, haradadır?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Kainatın əhvalını batil bilmək haqqı bəyan etməkdir. Allahdan başqalarını nəfey etmək vücudi-mütləqi sübuta yetirməkdir.

Şeir

Sən və mən vücud mülkündə qaldıqca
Haqq ilə batil arasında mübahisə olacaqdır.
Biz aradan qalxmalıyıq ki, batil də qalxsın,
O zaman danışıqların hamısı büsbütün həqiqət olar.

Axırda Zahid arif Rindin tənbehi ilə öz işlərinin aynasından riya tozunu sildi.
Rind vaqif Zahidin nəsihəti ilə öz surəti-halını tövbə bəzəkləri ilə zinətləndirdi.
Hər ikisi müxalifət və ziddiyyətdən əl çəkdilər. Vəhdət dərəcəsinə çatdılar və
məhəbbət yolunu tutdular.

Şeir

Fəna yolunda ağıllı ilə dəli birdir,
Dənizin dibində daş ilə inci birdir.
Əgər yaxşı və pislilik etibarını ortadan qalxsın,
Məscid ilə meyxanə birdir.

*Səhihət
və
Məraz*

Hədsiz şükür, bədən bağçasını can suyu ilə bəsləyib, hüsnü eşq məzhəri, eşqi də hüsnün zinəti edən tək Allaha layıqdır. Saysız salam elmi əqlə bəzək, əqlə elmi sərmayə olan bir inanılmışa yaraşır. Sonra şikəstənəfslik küncündə ibadətə əyləşən xaksar Füzuli hekayə zəncirini hərəkətə gətirənlərdən və rəvayət binasının əsasını qoyanlardan belə nəql edir və deyir ki:

Ruh adlı bir zəti təmiz vardı. O çox fəzilət sahibi idi. Cəbrut aləmində doğulmuşdu, Lahut fəzasında sakin idi. Bir gün başına səfər havası düşdü. Nasut aləminə qədəm basdı. (Burada) Bədən adlı bir məmləkətə rast gəldi. (Bu məmləkət) yeddi ölkədən ibarət yeddi əndamlı bir mülk idi. Bu şən məmləkətin sahibləri bir yerdə şərikli həyat keçirən dörd qardaş idi: birincisi Qan, ikincisi Səfəra, üçüncüsü Bəlgəm, dördüncüsü isə Sevda adlanırdı. (Onlar) bir-birlərilə müxalifətdə birləşməsi nadir, müvafiqətdə parçalanmaz, dostluqda “Rüknlər” (adı) ilə məruf, düşmənçilikdə isə “Ziddlər” ilə məşhur idilər. Bunların qaynayıb-qarışma (məmləkətin) varlığına səbəb olmuş və bu qaynayıb- qarışma (müxalifətə) səbəbinə onlara “Əxlat” ləqəbi vermişdilər.

Bu dörd iş bilən (bacarıqlı qardaşın) himməti ilə bu məmləkətdə dörd arx axırdı, bu arxların sayəsində hər yer abad olmuşdu. (Bu arxların suyu) acı, turş, şirin və şor idi. Bunlardan yübusət (quruluq), rütubət, hərarət və bürudət (soyuqluq) deyilən dörd xasiyyət (əmələ gəlmişdi). Bu dörd gözəl təbiət Mizac adlı bir qıza mənsub idi.

Bədən diyarı Ruhun xoşuna gəldi. Mizac ilə dostluq etməyə könül verdi. O iki xoşbəxtin (arasında) birləşmə (evlənmə) vəqə olduqdan sonra Səhhət adlı bir övladları oldu ki, lətafətdə zəmanənin yeganəsi idi.

Ruh Səhhətin varlığı ilə xoşhal oldu, onu çox sevdi. Dövlət sahibi olan Ruh, Mizac və Səhhətin müvafiqəti ilə Bədən məmləkətini gəzdi. Burada üç mötəbər (böyük və abad) şəhər gördü. Əvvəl yolunu Dimağ qalasına saldı və oranı xoş qədəmi ilə şəərəfləndirdi. Eybsiz bir yer gördü ki, (bu yerin) on məhəlləsi var idi. (Orada) hökm və fərmanları icra etməyə hazır və amadə, böyük işləri yerinə yetirməyə müntəzir on muzdur var idi.

Birincisi, sifətləri nəhy edən Samiə (eşitmə). Bu (hiss) söz və səsləri eşitməyə məmur idi.

İkincisi, parlaq ruhlu Basirə (görmə). O, şəkilləri və rəngləri ayırmağa vəkil idi.

Üçüncüsü, ətiqləri sevən Şammə (iybilmə hissi) idi, iyləri dərk etmək ona məxsus idi.

Dördüncüsü, zövqperəst Zaiqə (dadbilmə hissi) idi. Onda hər bir dadı dərk etmək qabiliyyəti vardır.

Beşinci, yaxşı adlı Lamisə (sürtünmə hissi) idi. O cisimlərin keyfiyyətini dərk edirdi.

Altıncısı, hissi-müştərək idi. (Gözlə görülə biləcək) şeylərin ilk surətləri ona zahir olurdu, oda xəyalın nəzərinə yetirirdi.

Yeddinci, Xəyal idi. Bu hissi-müştərəkin qəbul etdiklərini mühafizə etmək üçün qavrayırdı.

Səkkizinci, Mütəsərrifə (hissi) idi. Bu, hissi-müştərəkin Xəyala tapşırıqlarının mümkün ya mahal olduğunu müəyyənləşdirməkdə şübhəyə yol vermirdi.

Doqquzuncusu, Vahimə idi. Bu, mənfiyyət və zərəri ayırır, ziddiyyət və uyuşmanın arasındakı fərq və təfavütü təyin edirdi.

Onuncusu, Hafizə idi. Bu da vahimənin dərk etdiklərini ayırır və hifz xəzinəsinə atırdı.

Ruh Dimağ qalasını gözdən keçirdikdən sonra işçilərə mehribanlıq göstərib, onlara hörmət etdi. (Buradan) Ciyər şəhərinə keçdi. Könülə yatan bir şəhər gördü. Bu ölkədə səkkiz nəfər vəzifədə ixtiyar sahibi idi.

Birincisi, Qaziyə (qidalandırıcı) qidani hamıya yetirir, hər bir şəxs ondan təhlilə gedənlərin əvəzinə alır.

İkinci, Namiyə (nəşvü nüma verən). Bu, mülkün (bədən ölkəsinin) imarətini artırır və təbiət öz surətini kəmalə yetirməkdə ona etimad edir.

Üçüncüsü, Müvəllidədir; bədən mülkünün maddələrini (o) hazırlanmış və ilk mərhələdə bədən mülkünü o, təmir etmişdir.

Dördüncü, Müsəvvirədir: bu, bədən mülkünün nəqşəsini çəkmiş, hər bir könləyə şəkil və surət ondan zahir olur.

Beşinci, Cazibədir. Bədən mülkünü lazım olan şeylərin hazırlanmasını təbiət ona tapşırır.

Altıncısı, Masikədir. O, cazibənin hazırladığını puç olmağa qoymur (saxlayır).

Yeddinci, Hazimədir, masikənin ələ keçirdiklərini bişirməyə tələsir.

Səkkizinci, Dafidədir, bədənə yetişən saf maddələrin qalığı (puçalı) onun vasitəsilə rədd olunur.

Ruh Ciyər mülkünü layiqincə gəzdikdən sonra oradan Ürək şəhərinə keçdi. Ürəyi bəzəkli bir şəhər gördü. Bura bütün şəhərlərdən böyük idi. Burada altı kimsə məskən salmış və yaşamaq nəqşəsi qurmuşdular. (Bunlardan):

Birincisi, Ümiddir. Bu, tələb edəni (arzu sahibini) murad mənzilinə çatdırır.

İkincisi, Qorxudur. O, (Bədəni) təhqir torundan xilas edir.

Üçüncüsü, Məhəbbətdir. Bu, ülfət zəncirini hərəkətə gətirir.

Dördüncüsü, Ədavətdir. Bu, qeyrət əsərlərinin məzhəbidir.

Beşincisi, Fərəhdir. Bu da şadlıq və sevinc mənbəyidir.

Altıncısı, Qəmdir. Bu, cəhalət və məğrurluğu tərbiyə edir.

Ürək şəhəri Ruhun xoşuna gəldi. Bütün şəhərlərdən artıq buranı təmir etməyə başladı, oranı özünə paytaxt qərar verdi. Oranın imarətlərini artırmağa və pozğunluqları bərtərəf etməyə məşğul olub, səfa əhli olan Ümid, Fərəh və Məhəbbəti öz yanına söhbətə çağırdı, Cəfa əhli olan Ədavət, Qorxu və Qəmi ürək şəhərindən Səhhət sürgün etdi. Zəmanənin fitnəkarı olan bu üç kinli, dünyada avara düşdülər və bədən mülkündən çıxıb getdilər.

Elə ki Ruh Ürək şəhərində xoş (oldu) və yaşayış vəsaitini burada hazır gördü, bir gün bir məclis tərtib etdi. Ölkənin əsil-nəcabətlilərini dəvət etdi. Sevda mişkin (qara) paltar ilə özünü bəzədi. Qan qızıl gül rəngli geyim ilə özünə zinət verdi. Bəlgəm ağ geyinməyə çalışdı. Səfra sarı rəngli xalat geyindi.

Onlar bu rənglər ilə məclisi rəvnəqləndirdilər və məclisdəkilərin dimağlarını bənövşə, süsən və nəsrin qoxusu ilə ətirləndirdilər. Ürəyin ətrafında onların hər birinə bir mənzil və məskən müəyyən olundu. Bu məskən də onların rəngi və qoxusu ilə zinətləndi. Sevda dalaqda yerləşdi. Səfra öd (kisasinə) doğru yönəldi. Qan (qara) ciyərdə yurd saldı. Bəlgəm ağ ciyərdə qərar tutdu. Bunlar yeyib-İçdilər, axırda ifrat nəticəsində “Əxlat”ın işi azgınlıq sərhədinə doğru çəkildi.

Sevda dedi:

– Xəyal incilərini düzən və bütün işləri dərk edən mənəm!

Səfa dedi:

– Sən dəlilik törədən və gec oturub, gec duransan, bütün yerləri seyr edən, həyat qoşununun sərkərdəsi mənəm.

Qan dedi:

– Sən acıtamlı və pis mizaclısan! Tez daxil olub ağır müalicə olunansan! Həyat vasitəsi, bədən binasının həqiqi banisi mənəm.

Bəlgəm dedi:

– Sənin mənə möhtac olduğun aşkardır. Sənin varlığın məndəndir. Ruh bu tayfanı höcətləşməsindən, ixtilafından və bu dəstənin çox öyünməsindən pərişan, bunlarla ixtilatından peşman oldu. Onları danlamağa və məzəmmət etməyə başladı:

– Sizdən nə mənfəət gələr, sizinlə hansı düyün açılar? Sizin hamınızı tənbeh etmək lazımdır, – deyər onlara qəzəblə xitab etdi.

Onlar da mübahisə qapısını bağlayıb, sakitcə bir küncdə oturdular. Fürsət gözlədilər ki, Ruha itaət etməkdən boyun qaçırsınlar.

Ürək şəhərinin keçmiş sakinləri, aləmin fitnəkarları olan Ədavət, Qorxu və Qəm Ruhun hökmü ilə vətəni tərk edib sərgərdanlıq yolunu tutdular, hər ötənə şikayət edirdilər. Bir gün məsləhətləşdilər, onların qürbətə düşməsinə bais olan Səhhətin şövkətini pozmaq üçün əhd etdilər.

Ədavətin hədsiz qəbiləsi vardı və bu qəbilənin başçıları Yalan, Kin və Paxıllıq idi.

Qorxunun da saysız tayfası vardı. O tayfanın da böyükləri Heyrət, Dəhşət və Nəsləçilik idi. Qəmin isə hədsiz-hüduzsuz təbəələri vardı ki, bunların qabaqcılları Möhnət, Həsrət və Ümitsizlik idi.

Hər bir yerə adamlar göndərdilər, hamını bu əhddən xəbərdar etdilər.

Qəflət yuxusu Ruhun gözlərini bağladığı bir zamanda, tədbir ipi qırıldığı bir anda bunlar qoşun götürüb, Ürək şəhərinin darvazasına çatdılar, igidlik nərəsi çəkdilər.

Əxlatın Ruh ilə bədmizachlığı olduğundan heç biri ona köməyə gəlmədi. Bu vəqifəni olmamış kimi sayıb, səbəbi təbiətin üzünə yüklədilər.

Ruh Ürək şəhərinin darvazasını bağladı, (Allaha) təvəkkül edib, o qalada oturdu.

Elə ki, Ruhun şadlığı bitdi, Ürək ölkəsi Qəmin İxtiyarına keçdi, Ruhun yoldaşları tədbirə başladılar. Fikirləşdilər və tədarük gördülər.

Fərəh dedi:

– Mən Hüsn (gözəllik) adlı bir nəfər ilə köhnədən dostam, əgər buyursan, onu köməyə gətirərəm.

Məhəbbət dedi:

– Mənim Eşq adlı bir tanışım vardır. O, hər bir hünərdə nöqsansızdır. Əgər onu çağırmağa icazə versən, tez bir zamanda Qəmdən azad olarsan.

Ümid dedi:

– Mənim Əql adlı bir yoldaşım var, indi köməklik zamanıdır. Əgər buyursan, əmrini çatdıraram, onu qoşunu ilə bərabər gətirərəm.

Ruh tək-cə Səhhət ilə kifayətləndi. Ürəyin qala qapısını gizlicə açdı. O, üç nəfərə məktub verib, Hüsnə, Eşqə və Əqlə göndərdi.

Əvvəlcə Fərəh özünü Hüsnə yetirdi, Ruhun məzlumluq məktubunu ona oxudu. Hüsn qürur ilə öz zülfü kimi qıvrıldı. Ona cavab vermək üçün ruh-pərvər dodaqlarını açdı və belə söylədi:

– Ey özündən xəbərsiz! Nə xeyirdən xəbərin var, nə də şərdən! O kəsin ki, eşq və əqli olmaya mənim onunla nə dostluğum? Ya eşq gərəkdir ki, mənim qədrimi bilsin, ya da əql lazımdır ki, məni saxlamağı bacarsın.

Hüsn Fərəhə çarə etmədiyinə görə Fərəh də xəcalətdən Ruhun xidmətinə qayıtmadı.

Sonra Məhəbbət Eşqin yanına çatdı, sifarişi yetirib kömək istədi.

Eşq etinasızlıqla dilə gəlib o sifarişə belə cavab verdi:

– Ruh dünyaya aldanmışdır. Eşqdən bixəbər və Hüsnə qarşı etinasızdır.

Mən elə bir yerə gəlmərəm. Hüsn harada isə mən də oradayam.

Məhəbbət də bir iş bacarmadı, xəcalətindən Ruhun yanına getmədi.

Daha sonra Ümid özünü Əqlin söhbətilə şərəfləndirdi və sözə belə başladı:

– Ruhun qarşısına çətin bir hadisə çıxmışdır. Köməksizlikdən təşvişdədir, səndən kömək istəyir. Ona kömək etmək yerində olar, inanıram ki, Ümid naümidliyə çevrilməz, onun cəmiyyəti dağılmaz.

Ümid çox yalvardı, onun bu yalvarması Əqlə təsir etdi. Gözəl əxlaqına görə hamı ona tabe idi, hamını o saat hazır etdi və Ürək şəhərinə gecə basqını düzəltdi, o şəhərdə (mühasirədə) qalanları Qəm torundan xilas etdi.

Elə ki, Əql ləşkəri Qəm qoşununu məğlub edib, Qəm və Qorxunu tutub əsir etdi, Ədavət bir bucaqdan qaçdı və başqa bir fitnə qaldırdı.

Mərəz (xəstəlik) ləqəbli bir amansız var idi. Səbəbsiz yerə hər kəsə ədavət bəslərdi. Ədavət onunla dostlaşdı, ürəyinin dərdini ona söylədi.

Mərəz ona dedi:

– Heç qorxma, özünü mənə təslim et! Bu yaxın zamanda bir hiylə qaldırıb, Ruhun qanını və səhhətin abrusunu tökərəm.

Bunu da ağızdan-ağıza eşitmişdi ki, Ruh Əxlatı məzəmmət etmişdi. (Bədən mülkünü) vasitəsiz ələ keçirmək mümkün olmadığından, bu hadisəni (fürsət və) qənimət bildi və Ədavətdən soruşdu:

– Bədən ölkəsinə kim gedib-gəlir? Buranın əhalisi nəyə rəğbət edir?

Ədavət dedi:

– Qida cinsi onların hamısı ilə tanışdır. Bədən ölkəsinin abadlığı onun gediş-gəlişindən asılıdır. Bu ölkə əhalisi onu ələ keçirməklə məşğuldur.

Mərəz bu əhvalatı öyrəndikdə, dərhal Qidanın xidmətinə getdi, gördü ki, o, hərdən bir rəng dona girir. Əvvəlcə soyuq və quru Qidaya yanaşdı və özünü min hiylə ilə ona bağlayıb dedi:

– Ey həqiqətdə torpaq cövhəri olub, torpaq cövhəri kimi hər bir bulaşıqdan təmiz və uzaq olan! Məni Ruhun müvəkkillərdən gizli olaraq, Bədən ölkəsindəki Sevdaya çatdır ki, Sevda ilə bir alverim və vacib işim var.

Qida Mərəzin istədiyini yerinə yetirdi və onu Bədən (ölkəsinə) Sevdaya çatdırdı. Sevdanın rəvnəqi Mərəzin sayəsində artıb, sair Əxlat zəifləşincə fitnə qapılarını açdı, Bədəndə pozğunluğa başladı.

Baş ağrısını sərkərdə təyin etdi və Bədən ölkəsinə çaxnaşma saldı. Səhhət bu hadisədən xəbər tutub, Ruhun hüzuruna tələsərək (ona dedi) ki, Sevda azğınlaşmağa başlayıb və padşahlıq mülkünün qəsdindədir.

Ruh bu əhvalatı Əqlə bildirdi. Əql Səhhətin tədbiri ilə işə başladı və anladı ki, Sevdanı hərəkətə gətirən Qidadır. (Buna görə) öz yaxınlarından Pəhriz adlı birini həvass (hisslər) darvazalarını qorumağa təyin etdi. Belə qərar qoydu ki, Zaiqə (dadbilmə duyğusu) zeytun və buna bənzər şeylərin dadından və Samiə (eşitmə duyğusu) qanun səsi dinləməkdən həzz almasınlar. Basirə (görmə duyğusu) ənbər görməsin.

Şammə (iy bilmə duyğusu) kafur qoxulamasın. Bu qayda üzrə Sevdanı zəifləşdirdi və Qanı tərbiyə etməyə başladı.

Mərəz gördü ki, Sevda zəifləşdi və Qanın şövkəti artdı, (bu zaman) Sevdadan üz çevirdi, Qanın xidmətinə yüyürdü. Ona da əfsanələr oxuyub pozğunluq dərəcəsinə çatdırdı. Qanın başına fəsad havası düşüncə, o, Qızdırmanı sərkərdə təyin edib hər tərəfə göndərdi. Səhhət ikinci dəfə Əqlə pənah apardı və özünü onun tədbirinə təslim etdi. Əql hikməti rəhbər tutaraq başqa bir tədbir ilə o xəstəliyə

çarə etdi və Pəhrizə dedi ki, Zaiqəni şərab kimi içkilərdən, Basirəni tər çiçəyə baxmaqdan saxlasın. Şamməni yeni göyərmiş otun qoxusundan və Samiəni sevinc gətirən ərgənün (orqan) nəğməsindən çəkindirsin. (Beləliklə) Qanın üzünə qüdrət qapıları bağlanınca, Ruha qarşı durmaq qüvvəsi qalmadı.

Məraz Bəlgəmə mürid oldu, Qandan əl çəkib onunla (Bəlgəmlə) həmdəm oldu. Onu qatılaşıdırıb fəsada, pozğunluğa vadar etdi və bu vasitə ilə İstisqanı (susamağı) sərkərdə təyin edərək, pozğunluq yolu tutdu. Bu əhvalat baş verdikdə Səhhət özünü Əql silsiləsinə bağladı. Əql üçüncü dəfə köməyə gəldi. Pəhrizə buyurdu ki, Bəlgəmin artma vəsaitini kəssin, xərəksizliklə (ac saxlamaqla) qüvvətdən salsın. Zairə xam (qaynanmamış) içkilərdən, Samiə üçtelli tənburdan həzz almasın. Basirə saf inciyə baxmaqdan, Şammə nilufər iyləməkdən özünü saxlasın.

Məraz Bəlgəmi zavala uğradığını görünəcə, Səfra ilə aşnalığa can atdı. Hər zaman bir nüktə söyləyib, ta onun təbiətini elə bir hala saldı ki, o, Yərəqan (Sarılıq) xəstəliyini Məraz qoşununa sərkərdə seçib Bədən ölkəsini almağa təyin etdi.

Səhhət Əqldən kömək istədi. Dördüncü dəfə Əql Səhhətin köməyinə qalxıb Pəhrizə fərman verdi ki, Səfranın fayda büsətini yığışdırsın və ona müxalifət yolunu tutsun. Zaiqə şəkər kimi şeylərə, Samiə sızlayan kamançaya rəğbət etməsin. Basirəni xalis qızıla baxmağa və Şamməni tər çiçək-gül qoxulamağa qoymasın.

Səfranın gücü tükəndikcə Səhhət Mərazə qalib gəldi. Məraz qaçıb başqa yerdən fitnə qaldırmaq istərkən birdən-birə Mərazin oğlu Zəf (zəiflik) qabağına çıxdı. O, qorxu bilməz bir yeniyetmə, zəif olsa da, çevik ruhlı və diribaş idi. Zəf dedi:

– Ey Məraz, xeyli zamandır ki, yol gəlirəm, məqsədim xidmətinə yetməkdir. İndi ki, gəlmişəm (sənə məsləhətim budur ki), öz cəmiyyətini dağıtma, mənə bu gəlməkdən peşman etmə.

Məraz Zəfdən tam qüvvət aldı və qaçmaqdan daşındı. (Ruhdan) incimiş Əxlat da onunla ittifaq etdilər. Fitnə vəsaiti tamamlandı. Xülaseyi- kəlam, ümumi hücum başlandı.

Səhhətə çarə tapan və Ruhun hər bir dərəcəsinə dərman edən Əql bu dəfə heç bir çarə tapmadı, özünü itirdi, yardımçıları olan duyğuları da pərişan gördü, çarəsizlikdən Qorxu və Qəmi götürüb bir küncdə oturdular və əzədadin (zidlərin) üzünə qapıları bağladılar.

Səhhət belə bir qövqanın içində köməksiz olaraq Ruhun xidmətində yalnız qaldı. Lakin Qorxu və Qəmin özlərinə yoldaş olmadığını və özünün hücumu qalxmalı olduğunu anladı. (Buna görə) Ruhdan hümmət istədi və özünü müharibə üçün silahlandırır dedi:

– Ey Ruh! Əgər qalibiyyət bizimlə olsa, sənin səltənətin öz yerində baqi qalar, əgər düşmən əl taparsa, sənin çarən Vətəni tərək etməkdir.

Sonra qoşunun qarşısında durdu, o meydanda qəzavü qədərə təslim oldu. Mərzə şiddətlə, Səhhət də himmətlə müharibə məqsədilə bir-birinə qəsd etdilər.

Səhhətin anası olan Mizac Əxlat ilə irəlidən dost olduğundan Səhhətin düşkünlüyünə dözməyib şəfaətçi olaraq Əxlatın yanına gedib dedi:

– Mənim sizinlə qədimdən münasibətim var. İndi Mərzə də özünü sizə bağlamışdır. Mənim övladımın təhqir edilməsi insafdan uzaqdır, bu hal heç yerdə bəyənilməz.

Əxlat (bunu eşidincə) Mizacdan xəcalət çəkдилər, Mərzədən dönüb Səhhətlə yoldaş oldular. Mərzə əhvalatdan xəbərdar olunca qaçmağı qərara aldı. Damarlar yolu ilə Tər ilə bərabər (Bədəndən) çıxıb getdi. Amma Zəf Bədən ölkəsini hələ görməmişdi və bura yenicə yetişmişdi. Buna görə özünü Mərzəyə çatdırı bilmədi. Bu ölkədə sərgərdan qaldı.

Mərzənin qaçması xəbəri Ruhun qulağına çatdıqda, Əxlatın səfa keyfiyyətini və Səhhətə köməkliliyini eşitdikdə, onda dövlət nişanəsi zahir oldu. Buna görə həmd və şükürlər etdi. (Sonra) Əqli yanına çağırırdı və onu xəcalətdən qurtardı.

Dövlət itaətkar və düşmən təslim olunca Ədavətin işi tamam oldu;

Pəhrizə buyurdu ki, bir müddət həvassın (hisslərin) qapılarından tərəpənməsin, Qıdanın ixtiyarını alsın ki, Zəf təkrar qüvvətlənib fitnə qaldırmasın.

Axırda Zəf də məğlub olub Bədən ölkəsindən çəkildi.

Ruh kəməli-əzəmətlə yüksək bir dərəcəyə çatdı. Onun keyfiyyəti cövhərə, cövhəri cismə və cismi ərzə tam bir lətafət verdi. Gözəlliyi, işvəsi, sevimliliyi həddən aşdı. Köhnə dostların da onunla müsahib (həmsöhbət, yoldaş) olmaq ləyaqəti qalmadı. Yalnız idi, yoldaş axtarırdı; mətəi vardı, müştəri arayırdı.

Fərəh Hüsni ilə yoldaş olmaqla onun dostluq nəqşini könül lövhəsinə yazırdı. Bir gün dedi:

– Ey könül açan Hüsni! Ey dünya yandıran şam! Xeyli müddətdi yoldaşlardan uzaq və Ruhun ayrılığından narahətəm. Vaxtdır ki, vəfasızlıq yolunu tərək edəm, qədim dostları xatırlayam.

Hüsn naz ilə söylədi:

– Ey könül oxşayan yoldaş! Ruhdan çox söz söylədin, onun tərifiyə incilər deşdin, mən onu görmək və onun mərifət bağçasından bir gül dərmək istəyirəm. Fəqət bir şərtlə ki, məndən xəbəri olmasın və məni tanımasın.

Fərəh söylədi:

– Bu iş çətindir, çünki Əql onun yanındadır və hər bir işdən xəbərdardır.

Hüsn dedi:

– Əql mənimlə görüşə bilməz, məni görməyə onda tab və taqət yoxdur. Mən bir əfsun bilirəm ki, oxusam Ruhun xəbəri olmadan onu ələ ala bilərəm. Fərəh bu xəbərdən çox sevindi, Hüsnü aparmağa cəsərləndi. Hüsnü Ruha tərəf apardı. Az bir zamanda Bədən ölkəsini gəzdi. Bədən ölkəsi Hüsnün xoşuna gəldi, burada vətən salmağa könül verdi, bildiyi əfsunu oxudu, xəbərsizcə özünü Ruha yetirdi. Hüsnün lətafəti Ruha təsir etdi. Gözəl olduğu halda daha da gözəlləşdi. Hüsnün qoşunu olan Şiyvə, Naz, İşvə, Kirişmə və Qəmzə onun ətrafında yerləşdilər. Bunlardan bəzisi boy-buxunla birləşdilər, bəziləri də özlərini gözə, qaşa bağladılar.

Xülasə, Ruhun rəvnəqi artdı və əvvəlkindən də çox oldu. Hər kimə ki, işıq saçdı onu əritdi; hər kimə ki, bir nəzər saldı onun evini yıxdı.

Eşq ilə yoldaş olan Məhəbbət bu zaman Eşqdən ayrıldı. Ruhun xidmətinə yetişincə, Eşqdən Hüsn haqqında eşitdiyi sifətləri onda gördü. Kainatı özünə məftun edən uca bir boy və aləmi yandıran parlaq bir üz gördü ki, kəkili çiyində, zülfü qulağının dibində, sünbülü qul, bənövşəni kəməz etmişdi. Bir sarıxuşun əlinə ox və kaman verib, adını Qəmzə, Göz və Qaş qoymuşdu. Surət səfəsinə mişkdən bir xətt çəkmiş, bostanda bir reyhan əkməmiş, Abi-həyatı bir çeşmədə gizlətməmiş və ona dodaq demiş, buna danışmaq söyləmişdir. Xətt üzərində bir xal qoymuş və xəttin son nöqtəsindən nişan vermişdir. Otuz iki gövhər düzmüş, (bunları diş adlandırmışdı)¹. Alma və turuncu birləşdirib onlara

Zənəxdan (çənə) və Ğəbgəb (buxaq) ləqəbi vermişdir. Hər bir zaman bir sehr başlayıb bəzisini şivə, bəzisini naz adlandırmışdır. Bir gül budağına hərəkət vermiş (və demiş) ki, bu qoldur,

¹ “Ləb” sözünün ərəb əlifbası ilə yazılışı əbcəd hesabında “lam” – 1 - 30, “be” – 2; “ləb” – 32 deməkdir.

bir pak ruhu müsəvvər (mücəssəm) edərək (demiş) ki, bu onun biləyidir. Yerişi ilə axar su yaradıb, (gümüş kimi ağ) baldırlarından onun içinə balıq salıbdır.

Məhəbbət Ruhu bu lətifətdə görəncə o saat Eşqin xidmətinə yüyürdü və Ruhun Hüsnə malik olmasından onu xəbərdar və Vüsal üçün biqərar etdi. Eşq pak əxlaqlı Hüsnün cazibəsi və Məhəbbətin rəhbərliyi ilə Bədən diyarına yetişdi, Ruha qulluq etmək kəmərinə bağladı. Gördü ki, Hüsn Ruhu özündən elə xəbərsiz edibdir ki, nə özünü tanıyır, nə də Hüsnü. (Bu halda) Eşq Ruhu tərif etməyə başladı, onu layiqincə vəsf etdi. Ruh Eşqin söhbətini bəyəndi və onunla müsahibəyə könül verdi və ondan soruşdu ki:

– Ey dünya dolanan səyyah! Eşidirəm ki, Hüsn adlı birisinə vurulmusan! Onsuz heç yerdə qərarın yoxdur. Onun keyfiyyətindən mənə nəql elə və onu tanımağa kömək et!

Eşq anladı ki, o (Ruh) qafildir, aşinalıq dəryasından kənardadır. Dedi:

– Onun yeri Səfillik vadisindədir və onu görmək üçün özünü tərک etməlisən.

Ruh dedi:

– Ey Eşq! Dediysin əsli olmayan bir şeydir və onu tələb etmək faydasız bir sevdadır. Əgər sözünün doğruluğunu aşkar və müddəanın mənasını aydın eləməsən, bu hekayətin əsli yalan və bu rəvayətin şəmi ziyasıdır.

Eşq dedi:

– Ondan bir nümunəm var, əgər buyursan göstərəm.

Ruha zövq və həvəs qalib olduğundan, bu surətin həqiqətini bilmək istəyirdi. (Bu cəhətdən) arzu gözünü açdı, o nümunəni hazır etmək üçün yalvardı. Eşq Səfa güzgüsünü onun əlinə verib dedi:

– Bu lövhəyə baxmaq lazımdır.

Ruh özündən xəbəri olmadığı üçün öz əksini özündən başqası zənn etdi. (Birdən-birə) bütün eyiblərdən pak nurdan bir peykər (bədən) gördü.

Hüsn bir tərəfdən kəmənd atdı, Eşq də bu guşədən oyun oynadı.

Ruh hər ikisinin arasında qaldı. Heyrət onu bir dərəcəyə yetirdi ki, ixtiyar cilovunu əlindən verdi və özündən xəbərsizlik vadisinə düşdü.

Bir müddət ona (Səfa güzgüsünə) baxdı və o surət vasitəsi ilə öz vücuduna nəzər saldı.

Eşq dedi:

– Ey könül oxşayan sevgili və ey ehtiyacsız möhtac! Bu surətin düşməni çox və bu mənanın müddəaçısı hədsizdir. Əqlin yanında ədəbsiz,

riyakar və yaltaq adamlar var ki, onların ləqəbləri, Zərq (ikiüzlülük) və Riyadır. Olmaya ki, onlar bu surəti alıb lövhünə şikəstlik yetirələr.

Lövhü idrak xəzinədarına tapşır və onun üstünə əmanət möhürü bas.

Ruh dedi:

– Ona baxmaq mənə vacibdir və onu gizlətmək əqlə müvafiq deyildir.

Eşq dedi:

– Xəyala tapşır ki, onun surətini çəksin və sənin nəzərində saxlasın.

Ruh Eşqin məsləhətini bəyəndi və Xəyala buyurdu ki, Hüsünün surətini çəksin. Sonra Səfa güzgüsünü idrak xəzinədarına verdi və əmanət möhürünü üzünə basdı.

Bir müddət Xəyalın surəti ilə kifayətlənirdi, həmin surətlə qənaət edirdi. Axırda Xəyalın çəkdiyi surət onu açmadı, onunla murad mənzilinə yol tapmadı, dedi:

– Ey Eşq, öldüm, mənə çarə qıl! Məni Hüsünün vüsal vadisinə at!

Eşq dedi:

– Yolda əngəl çoxdur, Hüsünün mənzilinə yetişmək çətinidir.

Ruh dedi:

– Məşəqqətə tabım var, mənə çarə et ki, qərarım yoxdur.

Ruh sidqi-könüldən tələb etdiyinə görə, Eşq ona yol göstərməyə vacib bildi. Hər ikisi birlikdə məqsəd dalınca getmək bayrağını qaldırdılar.

Belə qərara gəldilər ki, Məşuqluq səhrasını keçsinlər, eləcə də Aşiqlik ölkəsinə güzər etsinlər.

Əvvəlcə Məşuqluq səhrasına ayaq basdılar. Bu vadedə qərribə şeylərə rast gəldilər. Səyahətləri ibtidasında bullurdan daha saf, ipəkdən daha yumşaq bir gözəl yerə yetişdilər ki, aşıqların qanı burada tökülmüş və torpağına qarışdırılmış, lətafətdə yer üzünün məşhuri idi, bu yer “Nazənin Ayağının Altı” adlanırdı.

Buradan keçib bir mənzilə yetişdilər və bir məqam gördülər ki, buranın yeri civə kimi titrəyir; Xəyal və Vəhm ayağı onun mənzillərini qət etməkdən sürüşürdü. Başdan-ayağa qədər tamamilə saf və xam gümüşdən olub adı “Baldır” idi. Buradan köçdülər, məzaq miniyinə mindilər, dağlıq bir yol gördülər, burada saysız təpələr var idi. O dağın sonunda tükədən daha incə bir kəmər gördülər. Bunun vücudu yox idisə də, adı “Bel”dən başqa bir şey deyildi. Buradan keçib

“Qarın” qırıqları adlanan dalğalı bir suya çatdılar. Burada “Göbək” dairəsi (adı) ilə məşhur olan bir girdab (burulğan) vardı. Oradan da keçib bir çölə yetişdilər. Çöldə seyr etdilər. Burada heç bir ot göyər-

məmişdi. Heç bir canlı (ayağının) tozu buraya qonmamışdı. İskəndər (öz) “güzgüsünü” burada düzəltdirmiş, Ad da “İrəm”¹ (bağının) tərhini burada çəkirmişdi. (Onun) nurdan bir fərqi yox idi. Bu cəhətdən “Sinə” adı ilə məşhur idi. Oradan keçib bir mənzilə çatdılar; buranın sakinlərindən eşitdilər ki, bu ətrafda Said (qol) adlı birisi vardır. O, çox güclü və qoluqüvvəlidir. Onunla pəncələşmədilər, onun qolu qüvvətinə müqavimət göstərə bilmədilər. Buradan da cilov çevirib başqa mənzilə doğru yollandılar. Sinədən daha gözəl bir yer gördülər; bunun qədri artıq və rütbəsi daha yüksək idi; (bütün) lətafət vəsaiti hazır, ləqəbi də “Ğəbgəb” (buxaq) idi.

Bu məkanda bir saat yubandılar, buradan da səfər edib, yolda qanıçən zəncilərə rast gəldilər. Bunlar zülmkar, cəfakar, mərhəmətdən uzaq, Xətt və Xal (adı) ilə məşhur idilər. O iki sərgərdanı (yəni Ruhu və Eşqi) hürkütdülər, üstlərinə şəbxun çəkildilər. Ruh və Eşq həlak olacaqlarını yəqin edib (qaçanda) yolda başı üstə bir quyuya düşdülər.

Bura son dərəcə könülə yatan bir yer idi. Bura yüz minlərlə əsir və aramsız könüllərin istirahətگاهی olub, “Zənəxdan” (çənə) quyusu adlanırdı.

Bir müddət o quyunun dibində ahü nalə etdilər. Nəgəhan pərişan könüllərin məcməi (yığnağı) olan qıvrım-qıvrım, mişkin bir ip tapdılar. Bəziləri buna “Saç” və bəziləri “Zülf” deyirdilər. Özlərini o ipə bağladılar və Zənəxdan quyusundan nicat tapdılar.

(Oradan keçib) saf və şirin bir çeşməyə yetişdilər. O, qəmli könüllərə fərəh verirdi, onun feyzi Xızır suyundan daha yaxşı, adı “Ləbucanpərvər” (can bəsləyən dodaq) idi. Burada inci ilə dolu bir mücrü (sandıqça) tapdılar. Sandığın ləqəbi “Ağız”, incinin ləqəbi “Diş” idi. Sandığı ələ keçirdilərsə də, çəşdiqlərindən yenə itirdilər.

Oradan bir bağa doğru yönəldilər və bir gülşəndə məskən saldılar. Buranın çiçəkləri tamamilə tikansız olub, “Üz bağçası” adlanırdı. Bir müddət bu bağda gəzişdilər, buradan da başqa bir mənzilə yollandılar. Şən bir yer gördülər. Buranın lətafət vəsaiti cəm olub, fərəhləndirən və sevinc verən tər göyərtiləri vardı. O yerin vəsf incisini dələn adını “Binəgüş” (qulaq məsaməsi) qoymuş. Buradan da qorxulu bir mənzilə çatdılar. Bu mənzilin adı “Çəşmi-şəhla” (şəhla göz) olub, sakinləri hiyləgər idilər. Buranın padşahı “Qatıl Qəmzə” idi. Oradan da şərəfətli bir mənzilə yetişdilər. Burada iki lətif otaq gördülər ki, səfa əhlinə məbəd, dua əhlinə mehrab, “Qabə-Qövseyin” cəmalı vəsfinə sərdəf- tər, könül oxşayan hüsnün qərargahı olub, adı “Taqi-əbru” (qaş qağı) idi. Oradan da könül açan bir sərhədə yetişdilər. Bura da çox səfalı bir yer idi. Çin ahularının otlağı olub, mübarək adı “Alın” idi. Bir saata

¹ Dini rəvayətə görə Şəddad ibn Adın düzəltdiyi cənnət bağı İrəm adlanırmış.

qədər bu vadidə dolaşdılar. Oradan da keçib, tutqun və qaranlıq, yolları çox qorxunc və dar olan bir zülmətə çatdılar. Burada yüz minlərlə (adam) pərişan və heyran qalmışdı. Pərişanhal kimsələr onu “Kakül” adlandırmışlar. Bu zülmətin şiddəti Ruha qalib olub tədbir kələfinin ucunu Eşqdən istədi. Eşq onu zülmət şiddətindən xilas edib Qamət şamı işıqlığına çatdırdı.

Ruh dedi:

– Ey səhv göstərişli Eşq! Ey rəyi düzgün olmayan azgın! Bu qədər avara dolaşdım, söylədiyin Hüsn cilvəghına çatmadım?

Eşq dedi:

– Ey qafil! Və ey mərifət ləzzətindən bixəbər! Gördüklərin (hamısı) Hüsnün cilvəghı idi; o (Hüsn) bunların hamısında özünü göstərdi. Sənin bəsirətin olmadığından Hüsnün nə olduğunu bilmədin.

Əgər onu anlamaq istəyirsən (əvvəlcə) gərək nəzərini saflaşdırasan. (Qabaqca) özünü korluqdan qurtar, gözlərini dostluq sürməsinə yetir! O sürmədən Məşuqluq mülkündə yoxdur, onun mədəni Aşiqlik diyarındadır. Lakin Məşuqluq mülkünü səyahət etməyincə Aşiqlik ölkəsinə çatmaq olmaz.

Xülasə, Məşuqluq mülkündən keçib Aşiqlik diyarına tərəf yola düşdülər. Əvvəlcə Mələmət bostanına çatdılar. Burada şövq və həvəs çiçəyini və ayrılıq göyertisini bitmiş gördülər. Oradan Bəla, Möhnət və Şiddət şəhərinə yola düşdülər. Oradan da Acizlik səhrasına ayaq basdılar. (Səfər) cilovunu şeydaliq əlinə tapşurdılar. Oradan da gedib Hicran guşəsində yurd saldılar, gah Heyrət ilə yoldaş, gah da Ümidsizliklə həmsöhbət oldular. Gah Nalə və Zar ilə sirdaşlıq etdilər, gah da ürəkyandıran Ağlamaqla həmahəng olmağa başladılar. Qərar və Taqət sərhədini aşdılar, Xarlıq vadisində xeyli dolaşdılar. Məşuqluq ölkəsinə gəzdikdən və aşiqlik işinin sonunu gördükdən sonra bir ölkə zahir oldu. Ruh Eşq ilə bərabər oraya girdi, gördü ki, Bədən ölkəsidir.

Dedi:

– Doğrudan da bura mənim yerimdir!

Gördü ki, Könül şəhəri xaraba qalmış, duyğular qoşunu dağılmış, Sevda od qalayıb, Ciyər və Dimağı yandırmış, Qan göz yaşı ilə qarışmış daxili hərərətdən xaricə qaçmış, Səfranın üzü saralmış, Bəlgəmin bazarı soyumuş, (bədən) əsas üzvlərində heç bir qüvvət qalmamışdır.

Təbiətlərdə nizam qalmamış, Zəf qüvvət tapıb Səhhətə xələl yetirmişdir. Ruh bu haldan iztiraba düşdü və Eşqə acıqla xitab etdi:

– Ey mənim xanimanıma dağidan, məni ruzigarın avarası edən, yalan vədlər verib məni həlak etmək qəsdində duran! Bu nə hiylə idi ki, mənimlə oynadın! Məni xanimandan ayırdın! (Halbukü) rayət, zödvq və şadlıqla dolu azad mülküm var idi. Bir müddət məni Məşuqluq mülkü ilə aldatdın! Oradan üzümə bir qapı açmadın; bir zaman Aşiqlik ölkəsində qərib etdin və başıma cürbəcür bələlər gətirdin. O ölkələrdə də abırımı apardın və yenə ümitsizliklə vətənə qayıtdın. Bura da xarab olub, sarsılmağa üz qoyubdur. Allah, Allah, bu nə zülmdür! Sənin əlindən min fəryad!

Eşq Ruhun sözlərini eşidib, onun səbirsizliyini görüncə dedi:

– Ey Ruh, sənin şikayətin kimdəndir? Həqiqətən, bu afət və bəla özündən başqa heç kimdən deyildir. İdrak xəzinəsindəki surətə bir bax! O surətin həqiqətindən ibrət al!

Ruh o surəti gətirməyi əmr etdi. Gətirdilər. Haman möhrü üzərində idi. Elə ki Səfa aynasının möhrünü götürüb qarşısına tutdu, orada zəif bir bədən və çox arıq bir surət gördü.

Ruh dedi:

– Ey Eşq, bu surət o surət deyildir! Mənə bildir görüm, o nə idi, bəs bu nədir?

Eşq dedi:

– Ey Ruh, bu lövh səfa aynasıdır. Nəzər əhlinin şəklini özündə əks etdirəndir. Burada gördüyün birinci surət sən idin, indi də gördüyün surət sən özünsən. Əvvəlcə özünə baxdığın zaman qafil idin! Özünü tanımayıb öz arzulla yüyürdü. Axırda özünə çatdın! Həm Aşiqliyə məzhər sənsən, həm də Məşuqluğa zinət sənsən! Mərifət, aşinalığın (həqiqəti tanımağın) sürməsidir və bu mənzilə yaxınlaşmaq (üçün) əlaqələrdən ayrılmaq lazımdır.

Ruh gözlərinə aşinalıq sürməsini çəkib vücud aynası olmadan özünə baxınca elə bir gözəl gördü ki, surət və mənadan ehtiyacsız, qüdsi Ruh ilə həmahəng olaraq vəhdət xəlvətində oturmuş, kəsrətin (çoxluğun) üzünə qapıları bağlamışdı. Nə Əql gözünün ona baxmaq imkanı, nə də təbiət və duyğuların ona bir yolu, nə Hüsünün ona bir nazı, nə də onun Eşqə bir ehtiyacı qaldı.

Ruh bu məqama yetişəndə “Cəbərut” və “Lahut” aləmlərini gördü. Əsl mənzilinə çatdı və yolkəsənlərin qeydindən qurtardı. İşin sonunda özünü özünə çatdırdı, Məşuqluq və Aşiqlik o xəlvətdən xaricdə qaldılar.

Mümkünatı yaratmaq feyzi ilə şərəfləndirən, onları öz varlığının vacibliyinə sübut göstərən kimsəyə həmd edirəm ki, o, insanı dinin ehkam və qaydalarını anlaması ilə mümkünat içərisindən seçib ayırmış və insanlar içərisindən peyğəmbərləri öz bəxşiş xəzinələrinin açarları olan dəlillərlə İnsanlara elçi göndərmiş, sonra peyğəmbərlərdən bizim Peyğəmbəri seçərək, onun gəlməsi ilə əlmlərə göndərdiyi vəhyə son qoymuş, bizi isə həmin Peyğəmbərə itaət etmək şərəfilə başqa ümmətlərdən seçmiş və bizimlə mələkləri onun şahidləri etmişdir.

Uşaqlıqların (analar bətninin) səhifələrində bədən üzvlərinin şəklini və hissələrinin surətini çəkən kimsəyə şükür edirəm ki, o, həmin bədən üzvlərini nəfslər, ağıllar, duyğular və qüvvələrin mərkəzinə çevirmiş, Adəmə adları öyrətdiyi kimi, həmin üzvlərin iliyinə qədər ruh aşlamışdır; həmçinin Adəmə göylərdəki mələkləri tabe etdiyi kimi, üzvləri də ruha tabe etmişdir.

Sonra bizim aғamız Məhəmmədə səlavət yetirirəm ki, onun göndərilməsi səbəbinə varlıq nemətləri bizim üçün tamamlanmış, ona, onun kamal nurunun parıltıları və xəyal izlərinin aşkara çıxaranları olan övladı və yoldaşlarına səlavət göndərmək imkanı əldə etməklə səxavət hədiyyələri bizim üçün təkmilləşmişdir.

(Bu müqəddimədən) sonra (özünü) üsuli-elm məsələlərini bilən (kimi qələmə verən) Süleyman oğlu Füzuli ləqəbli Məhəmməd belə deyir:

– Mən varlıqlara idrak və hissiyyat gözü ilə baxaraq, təfəkkür və düşüncə addımları ilə onları seyr edib gördüm ki, hər hansı bir cinsə aid olan növ, hər hansı növə aid olan sinif, hər hansı sinfə aid olan fərd və hər hansı fərdə aid olan bir üzv istər iradə ilə, istərsə də iradəsiz olaraq, mütləq, bir işlə məşğuldur. Buna görə fəaliyyətsizlik və laqeydlikdən çəkinərək, ömrümü qəflətdə korlamaqdan saqındım və işlərdən birini seçdim ki, onunla qismətim və bacardığım qədər (bilik) kəsb edəm. Məni bu işə təşviq edən “Elmləri, hətta sehri də öyrənin” (hədisi) olmuş, həm də (Allah) “Biz ona (Məhəmmədə) şeir öyrətmədik”¹ deyərək, məni öyrətmişdir. Beləliklə, mən sözləri nəməzə çəkmək yoluna düşdüm və bu yolda (Kainatın) nizamının hikmətini dərk etdim. Mənim nəzmim mənə göstərdi ki, əşyadakı ahəngdarlıq üçün

¹ Quranın “Yasin” surəsi, 69-cu ayə.

bir nizamlayıcı, hissi və əqli rəqəmlər üçün də bir hesablayıcı olmalıdır. Buna görə onun tam mərhəmətindən yardım istəyərək onu tanımaq yolunu axtardım. Arzum budur ki, mən düz yola doğru istiqamət alım və o, mənə müvəffəqiyyət verməklə yardım etsin. Beləliklə, (müxtəlif) əqidə sahiblərinin təriqətləri ilə tanış oldum və onların faydalısını mənimsədim. Zaman tələb edirdi ki, bunların mövcudluğu qorunub saxlansın və əsrarı gizli qalmasın. Buna görə onları mühafizə etmək üçün dörd rüknü (sütunu) olan bir ev tikdim; belə ki, onun hər bir təməlində iman bağına açılan bəblər (qapılar) vardır. Belə bir binanı “Mətlə ül-etiqađ fi-mərifəti-l-məbdəi vəl-məad” – mənşə və qayıdış yerini tanımağa aid (etiqađda giriş) adlandırdım. Belə ki:

Birinci rükn, elm biliyi (mərifəti) və bilik (mərifət) elmi haqqındadır.

İkinci rükn, aləmin vəziyyətlərinin biliyi haqqındadır.

Üçüncü rükn, vacibə (Tanrıya) aid bilik haqqındadır

Dördüncü rükn, peyğəmbərliyə və ona aid olanlara dair biliklər haqqındadır.

Birinci rükn

ELM BİLİYİ VƏ BİLİK ELMİ HAQQINDA OLAB BƏŞ BABDAN İBARƏTDİR

Birincibab

HƏMİN İKİ MƏSƏLƏNİN MAHİYYƏTİ HAQQINDADIR

Filosofların bəzisinə görə, elm, aləmin zatında məfhum olana bərabər bir sürətin əldə edilməsindən ibarətdir. Bəzilərinə görə isə elm əşyanın sürətinin ağıl vasitəsilə qavranmasından ibarətdir. Bir sözlə desək, elm biliyinin həqiqəti bilik (mərifət) elmindən ibarətdir; çünki bunların hər ikisi cəhlin müqabilidir. (Bəziləri) demişlər ki, elm iki qismə bölünür:

Birincisi, cəhlin ardı olmayan elmdir (yəni,elə elmdir ki, ondan qabaq cəhl olmamış), bu da Tanrının elmidir.

İkincisi, cəhldən sonrakı elmdir ki, bu bizim elmimizdir (yəni, insanların öyrəndiyi elmdir). Bu sonuncu, təsəvvür və təsdiq (mərhələlərinə) bölünür. Belə bir elm bilik adlanır: çünki o, bir bildirəndən (öyrədəndən) asılıdır.

(Bəziləri isə) demişlər ki, elm iki cürdür:

Birisi, Hüzuri – yəni bildirmə vasitəsindən asılı olmayan elmdir. Məsələn, Tanrının bütün məfhumlar haqqındakı elmi və yaxud bizim öz varlığımız haqqındakı elmimiz belədir. Digəri hüsuli, yəni vasitədən asılı olan elmdir. Məsələn, bizim bəzi şeylərin mahiyyətləri haqqındakı elmimiz belədir. Belə bir elmə bilik də deyilir; çünki bu elmin bir bildirənə ehtiyacı vardır.

Sonra (bəziləri) demişlər ki, külliyyəti və yaxud mürəkkəb şeyləri dərk etmək elmdir, lakin təfərrüat və yaxud sadə şeyləri dərk etmək bilikdir (mərifətdir).

Demək olmaz ki, təfərrüatın dərk edilməsi biliyə (mərifətə) xasdır, belə bir bilik Tanrıya mənsub edilməzsə, belə nəticə çıxar ki, guya Tanrı təfərrüatı dərk etmir; bu isə filosofların fikridir. Halbuki, Tanrı külliyyət içərisindəki təfərrüatı külliyyətlə birlikdə və eyni zamanda ayırayrı təfərrüatın biliyindən asılı olmadan, hərtərəfli olaraq dərk edir.

Həmçinin (bəziləri) demişlər ki, təfərrüatın dərk edilməsi ilə külli bir məfhum da dərk edilir; çünki külli məfhum həmin məfhumun təfərrüatının biliyindən ibarətdir. Bu mənada olan (bilik) elm adı daşıyır və insana alim deyildiyi kimi, arif də deyilir.

Bəzi filosofların dediyinə görə, Hüzuri elm ola bilməz; çünki Tanrının elmi məfhumların mövcudiyətindən asılıdır. Bizim öz mövcudiyətimiz haqqındakı elmimiz isə ağıldan asılıdır və bütün elmlər hüsuli olduğuna görə Tanrıya da bilik (mərifət) isnad etmək doğrudur.

Ancaq bu bərdə ifratçılıq olub, şəriət rüsumu ilə bir yerə sığmaz; çünki kəlam elmində belə bir məsələ yoxdur.

Kəşf əhli olan bəzi tədqiqatçıların dediyinə görə, bilik (mərifət) elmdən yüksəkdir; çünki, onların fikrincə, İlahiyyət haqqında məsələlər və islahatlara aid hər nə varsa, elmdir, zat və sifətlərə aid olanlar isə bilikdir (mərifətdir). Məsələnin belə qoyuluşu həqiqətin əksinədir; çünki Tanrıya öz kəlamında (Quranda) bilik deyil, elm sifəti isnad edilir və beləliklə, elm bilikdən yüksəkdir.

Qədərilər (deterministlər) və salehilərin bəzisi demişlər ki, bilik imandan ibarətdir, çünki iman təsdiqdır, təsdiq isə elmin bilik adlanan bir qismidir, (Tanrının) “... ancaq İman gətirib xeyir iş görünlər”¹ (dediyindən anlaşıldığı kimi) bilik bütün xeyir işlərin müqəddiməsidir.

¹ Quranın “Əsr” surəsi, 3-cü ayə.

(Bəziləri) demişlər ki, Tanrının sevdiyi birinci şey bilikdir və o, (Tanrı) demişdir: “Mən gizli bir xəzinə idim və istədim ki, məni tanınsınlar, bilsinlər; buna görə məxluqatı yaratdım”.¹

İ k i n c i b a b

BİLİYİN (MƏRİFƏTİN) VACİBLİYİ HAQQINDADIR

Bu, həm ehkam, həm də ağıl vasitəsilə isbat edilmişdir. Ehkama gəldikdə, (Tanrının) “Mən cinləri və insanları ancaq ona görə yaratdım ki, mənə ibadət etsinlər”,² sözü sübut ola bilər. İbadət isə həmin bilikdir. Başqa sözlə desək, xeyir işlər və onları yerinə yetirmək vasitələrinə, həmçinin günahlar və onlardan çəkinmək yollarının biliyinə aid olan hər bir şey (ibadət adlanır).

Ağıl (məsələsinə) gəldikdə isə, Mötəzililər və Cəhimilər ağılın ehkamdan üstün olduğunu təsdiq edirlər. Onların sübutu belədir: Allah insanı başqa varlıqlardan ona görə üstün tutmuşdur ki, insan işləri ağıl və idrak ilə idarə edir. Buna görə (ağıl və idrakdan) qəflət etmək, bu alətləri işlətməməyə, fəaliyyətsizliklə və etinasızlıqla bu nemətləri korlamağa səbəb olar.

Yaxşısı budur ki, ağıllı adam öz yaranması işi haqqında düşünsün, öz xilqətinin əslini araşdırsın, öz mənşə və qayıdış yerinin vəziyyətini dərk etsin, öyrənmək fürsətini itirməzdən əvvəl özünün xeyir-şər yolunu bir-birindən ayırd etsin və sual-cavab zamanını nəzərindən qaçırmamasın.

Bunların (Mötəzililər və Cəhimilərin) etiqadına görə, insanlar növ etibarilə birləşmiş (eyni) və öz növünə aid olan vəsait etibarilə bir-birilə ortaqlıqlar. Buna görə onlar arasında ancaq biliklə fərq vardır. Biliklər isə müxtəlifdir. Biliklərin ən şanlı və ən şərəfliyi onların ən çətini və ən xeyirlisidir. Bu isə ruhani səadət və İnsanı kamaldan (inkişafdan) ibarətdir.

Deməz olmaz ki, fəsada (pozğunluğa) əməl etmək həmin fəsadın müqəddiməsinin (hazırlıq vəsaitinin) biliyindən asılıdır və fəsad nöqsan vasitələrindən (hesab) olunduğuna görə, ümumi şəkildə götürülmüş bilik kamal vasitəsi hesab edilə bilməz. Çünki (belə bir mühakimə

¹ Bu, “Hədəsi-qüdsi”dən götürülmüşdür

² Quranın “Zariyat” surəsi, 56-cı ayə.

ona görə doğru deyildir ki), məsələ ağıla (ağılın hökmünə) aid olur. Belə ki, əgər ağıl biliyə əsasən fəsad haqqında hökm verərsə, fəsaddan çəkinməsi vacib olur. Nəticədə, çəkinməli şeydən çəkinmək fəsad haqqında biliyə deyil, inada (nifrətə) əsaslanmış olur.

Ü ç ü n c ü b a b

BİLİYİN (MƏRİFƏTİN) NÖVLƏRİ HAQQINDADIR

Bilik iki növdür.

Birincisi, dünya işlərinə, məsələn, yaşayış vəsaitinə aiddir.

İkincisi, din işlərinə aiddir ki, bu da iki növdür:

Birincisi, etiqadlara, ikincisi isə ibadətlərə aiddir.

Etiqadlar da iki növdür: birincisi, vacibə (Allaha), ikincisi isə mümkünə (yaranmışlara) aiddir. Allaha aid olan etiqadlar da iki növdür: birincisi, onun zatına, ikincisi, sifətlərinə aiddir.

Başqa bölgüyə görə, bilik altı növdür; çünki bilik mövcudluğu insanın şüurlu hərəkətindən ya asılı olan və ya asılı olmayan əşyaya aiddir.

Birincisi əməli, ikincisi isə nəzəri (bilik)dir.

Əməli bilik üç növdür:

Birincisi, nəfsə (fərdə) aid olan əxlaq elmidir; ikincisi, cəmiyyətin ya xırda bir hissəsinə aid olan bir bilikdir ki, bu, ailə idarəsindən ibarətdir, ya da bütün cəmiyyətə aid olan bilikdir ki, bu da ölkə siyasəti (idarəsi) adlanır.

Nəzəri (bilik) də üç növdür. Çünki nəzəri bilik varlığında maddənin iştirakı ya şərt olmayan və ya şərt olan əşyaya aiddir. Birincisi, İlahiyyatdır.

Məsələn, sadə və mücərrəd biliklər (belədir). İkincisi, elə əşyaya aiddir ki, onu düşünmək üçün maddə haqqında düşünmək ya nəzərə alınmır və ya nəzərə alınır. Birincisi, riyazi¹ elmlərdir. Zahirə varlığı olmayan ümumi məsələlərə aid biliklər (buna misal ola bilər). İkincisi isə təbiyyatdır. Mürəkkəb əşyaya aid bilik (buna misal ola bilər).

Başqa bölgüyə görə bilik iki yerə bölünür: birincisi, mahiyyət etibarilə dünya işlərinə və nəticə etibarilə axirət işlərinə aiddir. Adi sənətlər, məsələn, əkinçilik, ticarət, dərziçilik və sairə buna misal ola bilər. İkincisi isə mahiyyət etibarilə axirət işlərinə və nəticə etibarilə

¹ Riyaziyyat sözü ilə qarışdırmamal.

dünya işlərinə aid olub geniş yayılmış elmlərdən ibarətdir. Məqul (rasional) və mənqul (rəvayətə əsaslanan) elmlər və ədəbiyyat buna misal ola bilər. Bütün bunların hər birisi üçün bir-birindən fərqlənən istilahlər vardır.

D ö r d ü n c ü b a b

BİLİYİN YOLLARI (ÜSULLARI) HAQQINDADIR

Tədqiqatçılar məqsədə çatmaq üçün lazım olan biliyin yollarına aid müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər:

Bəziləri deyirlər ki, belə bir yol ağıla əsaslanan mühakimədən ibarətdir; çünki əgər ağıl doğru-düzgün mühakimə əsasında fəsaddan və pozğun nisbətlərdən çəkinərək (məntiqi mühakimənin) iki müqəddiməsini istər təsdiq, istərsə də inkar nöqtəyi-nəzərindən düzərsə, mütləq düzgün nəticə əldə edə. Bunlar istidlalçılardır. Əgər (bu tədqiqatçılar) dinlərdən birisinə tabedirlərsə, Mütəkəllimlər¹, (yoxsa) Müşayiblər² (adlanırlar).

Bunlardan (tədqiqatçılardan) bəzisi deyirlər ki, belə bir yol nəfs riyazətindən (asketizmədən) və batini təmizləməkdən ibarətdir; çünki nəfs mahiyyətcə ruhanidir, ancaq cismani örtüklər, bədən və bədənlə əlaqədar olan maneələr bilikləri nəfəsdən pərdələyir (gizlədir). Əgər bu pərdələr riyazətlərlə (asketik təmrinlərlə) aradan qaldırılaraq Tanrıya doğru istiqamət əldə edilərsə, nəfs vasitəsiz olaraq mənşədən (Tanrıdan) feyz almaq qabiliyyətinə malik olar. Beləliklə, bunlar riyazət yolunu əsas götürərək, biliklərdə ağılın rolunu tamamilə rədd edirlər.

Bunlarla İnkışafilər³ deyilir. Əgər kafırdırlarsa İşraqilər, müsəlmandırlarsa, Sufilər adlanırlar.

Bunlardan (tədqiqatçılardan) birisi olan Şəriətçilərə görə belə bir yol (üsul) peyğəmbərlərin ardınca getmək və öyrənməkdən ibarətdir.

Bunlar şəriət əhlidir. Şəriətçilər rəvayətə əsaslanır və iki qrupdan – Təvililər və Tənzililərdən ibarətdirlər.

¹ Bunlar istidlal tərəfdarlarıdır.

² Zənnimizcə, məşşailər-peripatetiklər, Ərəstu fəlsəfəsinin tərəfdarları olmalıdır və katib səhvidir.

³ Kəşf əhli.

Bunların (tədqiqatçıların) digər bir qismi deyirlər ki, belə bir yol (üsul) ağıl və ixtiyar¹ yolundan ibarətdir. Belə bir yol bilik axtaran (İnsanın) İlahi cəzbə növlərindən birisini qavramaq qabiliyyətindən asılıdır.

Cəzbə isə iki növdür: birincisi, fəvri cəzbədir. İlham və vəhy buna misal ola bilər. Bu cəzbə peyğəmbərlər və övliyalara xasdır ki, əqli istidlallara, nəfs riyazətinə və rəvayətə əsaslanan ehkamu tədqiq etməyə onların ehtiyacı yoxdur. Beləliklə, (peyğəmbərlər və övliyalər) ən yüksək rütbəyə çatmışlar. Bu isə həqiqi məqam adlanır. İkincisi isə tədrici cəzbədir. Belə bir cəzbə ondan ibarətdir ki, tələb edən əvvəlcə (İlahi cəzbəni qavramağa qabiliyyəti olan) çalışır ki, əşyada müqəddəs zat öz parlaq şəklində aydınlaşsın; necə ki, Vadiyi-eyməndəki odda (Turi-Sina dağında) Kəlimə (Musaya), İsmayıl barəsində İbrahimə və Yusif barəsində Yəquba aydınlaşmışdı. Belə bir cəzbə nəticəsində o, (İnsan) Tanrıdan başqa hər bir şeyə tamamilə göz örtür.

Sonra həmin cəzbə İnsanı surətdən mənaya (məzmuna) keçirir, onun nəzərində olan xəyali şəkilləri və mövhum nəqşləri aradan qaldırır və onu həqiqi məqama çatdırır. Bu isə məcazi məqam adlanır.

İkinci rükən

ALƏMİN ƏHVALINI BİLMƏK HAQQINDADIR. BEŞ BABDAN İBARƏTDİR

Birincibab

ALƏMİN MƏNŞƏYİ HAQQINDADIR

Aləmin mənşəyi Tanrıdan başqa bütün digər varlıqlardan ibarət olub, dəyişməz bir həqiqəti (gerçəkliyi) vardır.

Sofistlər (Səfsətəçilər) deyirlər ki, aləm xəyali və boş mövhumatdan ibarət olub, həqiqəti yoxdur. Belə bir iddia nəhayət (dərəcədə) tərslikdir. Ona görə ki, onların (səfsətəçilərin) özü də aləmin bir hissəsidiirlər və aləmin həqiqətini inkar etmək haqqında mühakimə yürüdürlər.

Beləliklə, əgər onlar öz mühakimələrini etibarlı hesab edirlərsə, bununla sabit olar ki, aləmin də həqiqəti vardır və onların iddiası və yaxud hökmü boşdur.

¹Sərbəstlik.

Ağıllı insanlar dünyanın mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. Filosoflardan Miletli Fales demişdir:

“Aləmin bir yaradıcısı vardır. Əql bu yaradıcının sifətini mahiyyətcə deyil, ancaq onun əsərləri etibarilə dərk edə bilər. O, elə bir ünsür yaratmışdır ki, onda varlıqlar və məfhumların şəkli vardır. İstər mənəvi, istərsə də maddi aləmdə olan bütün varlıqların şəkli həmin ünsürdə vardır”.

Əflatun isə ona (Falesə) əsaslanmış və həmin ünsürü Əflatun qəlibləri (müsüli-Əflatun) adı ilə məşhur olan qəliblərdə ifadə edərək demişdir:

“Aləm iki aləmdən ibarətdir: 1. Əql aləmi ki əqli qəliblər və ruhani surətlər oradadır. 2. İçərisində cismani bədənələr və növə mənsub cisimlər olan və parlaq bir güzgü kimi əşyanın şəklini özündə əks etdirən duyğu aləmi; belə ki, bu aləmdəki varlıqlar o aləmdəki varlıqların izləri (inikası)dir”.

Rəvayətə görə, Fales demişdir:

“İlk ünsür sudan ibarətdir, suyun hər bir şəklə düşmək qabiliyyəti olduğuna görə, onun sıxlaşıb bərkiməsindən yer, durulmasından (incələşməsindən) od və hava əmələ gəlmişdir. Göy isə odun üstündən törəmişdir”.

Bu (fikir) isə Tanrının dediyi “Onun ərşi su üzərində idi”¹ sözünə uyğundur.

Falesin fikrini Anaksaqor da qəbul etmişdir.

Miletli Empedokl isə demişdir:

“İlk ünsür mütləq bəsit (deyil), içərisində məhəbbət (cəlbedici) və qələbə (rəddedici) olan birləşmədir. Bu ünsürdən həm bəsit və ruhani cövhərlər, həm də mürəkkəb və cismani cövhərlər törəmişdir və bu nöqtəyi-nəzərdən qoşalar növ və sinifcə bir-birilə birləşərək varlıqlara çevrilmişdir. Lakin əksliklər bir-birilə ziddiyyətə girərək fəsada (pozulub parçalanmaya) səbəb olmuşdur”.

Empedoklun fikrini filosof Heraklit də qəbul etmişdir.

Pifaqor demişdir:

“Tanrı əql ilə ruhu eyni zamanda yaratdıqdan sonra onların vasitəsilə (əql ilə ruhdan) aşağıdakıların (aşağı dərəcəli şeylərin) hamısını yaratmışdır”.

¹ Quranın “Hud” surəsi, 7-ci ayə.

Plutarx Sokratdan rəvayət edir ki, Sokrat demişdir:

“Əsaslar üçdür: bunlar yaradıcı, ünsür (element) və surətdən ibarətdir”.

Demokrit demişdir:

“Əsaslar yalnız element və ya əql deyil, dörd qatışıqdan ibarət olmuş və bunlardan bütün bəsit şeylər eyni zamanda (dərhal) törənmişdir.

Bunların ardınca sonradan mürəkkəb şeylər növ üzrə əmələ gəlmiş, sonra bütün aləm törənmişdir. Bütün bunlar əbədidir: çünki daimi olan aləmlə bağlıdır”.

Ərəstu demişdir:

“Vahid yaradıcıdan ilkin fəal əql nəşət etmişdir. Əql öz mahiyyəti etibarilə vacibdir. Əqlöz mahiyyətini və səbəbiyyətini xatırlamış və bu xatırlamadan şeylər nəşət etmişdir”.

Bu fikir (Peyğəmbərin) dediyi “Tanrının ilk yaratdığı şey ağıldır” sözüne uyğundur.

Sənəviyyələr (dualistlər) demişlər:

“İlk mənşə müdrik bir nur olmuşdur. Bu (müdrik nur) özü haqqında düşünərək demişdir ki, əgər mənim tayım meydana gələrsə, necə ola bilər? Belə bir düşüncədən nur (ışıq) və zülmət (qaranlıq) əmələ gəlmişdir. Işıq və qaranlıq isə varlıqların iki əsası olmuşdur. Işıq

“Yəzdan”, qaranlıq isə “Əhrimən” adlandırılmışdır. Bunların ruhani və cismani (şeylər), xeyir və şər meydana gəlmişdir”.

Filosof Heraklit demişdir:

“İlk ünsür bir dəfə özünü, bir dəfə mənşəyini, bir dəfə də həmin mənşəyə olan münasibətini təsəvvür etmiş və beləliklə, əmələ gəlmiş bu üç təsadüfdən ruh və əql yaranmışdır. Sonra ünsürdəkilərin ruhda təcəssüm etməsindən məhəbbət və ədavət (cəlbətmə və rəddetmə) əmələ gəlmişdir. Sonra ruhdakıların əqldə təcəssüm etməsindən məhəbbətlə ədavətdən qarışıq olan varlıqlar yaranmışdır. Beləliklə, varlığın səbəbi məhəbbətdir. Məhəbbət isə birləşmənin səbəbidir. Fəsadın (pozulub dağılmanın) səbəbi isə ədavətdir. Ədavət isə ayrılmanın səbəbidir. Məhəbbətlə ədavət xeyir və şərin səbəbləridir. Belə bir üsul qiyamətə qədər davam edəcəkdir. Qiyamət günündə xeyir şərdən azad ediləcək. (Xeyir iş görənlər) dəstəsi behiştə, (şər iş görənlər) dəstəsi isə cəhənnəmə gedəcəklər”.¹

Bu, qiyamətə inanmaq məzhəbindən ibarətdir.

¹Quranın “əş-Şura” surəsi, 7-ci ayə.

İ k i n c i b a b

ALƏMIN CÜZLƏRİNİ BİLMƏK HAQQINDADIR

Duyulan (bu) aləm bir-birilə bağlı olan və sonradan əmələ gəlmiş cisimlərdən mürəkkəbdir. Onların əmələ gəlməsi barədə müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür:

Bəzi adamlar, o cümlədən şəriətçilərin hamısı demişlər ki, onların həm mahiyyətləri, həm də sifətləri sonradan əmələ gəlmişdir.

Bəziləri, yəni Ərəstu, Prokl, Femistus, Əbu Nəsr (Əl-Farabi), Əbu Əli ibn Sina demişlər:

Fələklərin, həm mahiyyətləri, həm də hərəkətdən başqa digər miqdar və şəkil kimi əyani sifətləri qədimdir. Ünsürlərin maddələri öz fərdiyyəti (şəxsi) etibarilə qədimdir; onların cismani şəkilləri öz növü etibarilə də qədimdir və növü şəkilləri öz növünə görə deyil, cinsi etibarilə qədimdir.

Bəziləri, yəni Ərəstudan əvvəlki filosoflar demişdir:

“Fələklər mahiyyətcə qədimdir (qədimi-zatı), lakin cismani və növü şəkilləri sonradan əmələ gəlmişdir”.

Buradakı “Qədim” vacib haqqında deyilən zati-qədim (qədimizati) deyil, zamani-qədimlik (qədimi-zamani) nəzərdə tutulur.

Belə demişlər ki, mümkün (törənmiş) varlıqlar ülvi (yuxarı) və süfli (aşağı) varlıqlardan ibarətdir.

Ülvilər (yuxarıdakılar) doqquz fələkdən ibarətdir:

Birincisi, Ay fələyidir – fələkül-Qəmər.

İkincisi, Merkuri fələyi – fələki-Ütarid.

Üçüncüsü, Venera fələyi – fələküz-Zöhrə.

Dördüncüsü, Günəş fələyi – fələküş-Şəms.

Beşincisi, Mars fələyi – fələkül-Mirrix.

Altıncısı, Yupiter fələyi – fələkül-Müştəri.

Yeddincisi, Saturn fələyi – fələküz-Zühəl.

Səkkizincisi, Bürclər fələyi – fələkül-Büruc.

Doqquzuncusu, Ətləs fələyi – fələkü-Ətləs.

Ətləs fələyi, başqa fələklərin əksinə olaraq, şərqdən qərbə gündəlik dairəvi hərəkətdədir. Bu fələklərin hər birisinin özünə xas olan sürətli və yaxud aram hərəkəti vardır. Onların hamısı şəffaf və gözə görünməz cisimlərdir. Ulduzlar isə parlaq cisimlərdir. Hər hansı bir

kütlə və cismin hərəkətverici və idarəedicisi vardır ki, filosoflara görə, ülvî (səmavi) mücərrəd varlıqlardan və şəriətçilərə (dinçilərə) görə, göydəki mələklərdən ibarətdir.

Süflilərdən (aşağıdakılardan) birisi Yer kürəsidir ki, mərkəz nöqtələrini əhatə edir. Birisi sudur ki, Yer kürəsini əhatə edir. Birisi havadır ki, suyu əhatə edir. Birisi də oddur ki, havanı əhatə edir və Ay Fələyinin batıq (içəri) tərəfinə toxunur. Bunların hər birisinin lətif (incə) cismi, müəyyən mərkəzi, həcmi, idarə edəni və qüvvə ilə saxlayanı vardır. Bu saxlayanlar filosoflara görə, nəfslər və əqlədən, şəriətçilərə görə, yer mələklərindən ibarətdir.

Göy kütlələri, ünsürlərə təsir göstərdiklərinə görə atalar, ünsürlər isə onlardan təsir qəbul etdiyinə görə, analar adlanır. Bunlardan əmələ gəlmiş mürəkkəb varlıqlar üç doğulmuş (məvalidi-səlasə)dən ibarətdir:

1. Mədəniyyət (camidlər) ki, doqquzdur və qabiliyyətlərinə görə sıralanmışdır, hər birisinin xüsusi səciyyəsi və özünə xas olan keyfiyyəti vardır və onların vasitəsilə (cəmiyyət) quruluşunun gedişi təkmilləşir və dünya işləri qaydaya salınır. Alverdə pul, əkinçilik və dərzilikdə alətlər və s. bunlara misal ola bilər. Mədəniyyət varlıqları içərisində (hamıdan əvvəl) cəmiyyət quruluşuna xidmət etmək üçün birləşmə feyzi ilə şəərəflənmişdir.

2. Bitkilər – cisim olmaq etibarilə mədəniyyətə bərabərdir. Bundan əlavə, (mədəniyyətdə olmayan xüsusiyyətlərə) böyümə, qidalanma, törətmə və təsviri xüsusiyyətlərinə malikdir. Bitkilər heyvanların yaşaması vəsaitidir.

3. Heyvanlar – bitkilər və mədəniyyətdə olanlardan əlavə iradi hərəkətə malikdir. Heyvanların onlardan üstünlüyü insana daha yaxın olmaları ilə izah edilir. İnsan isə yaradıcıya hamıdan yaxındır.

Fələkiyyətdə zahiri dövretmə (hərlənmə) vardır, bu isə aşkardır.

Ünsürlərdə isə mənəvi (batini) dövretmə vardır. Belə ki, ünsürə mənsub olan sadə cövhərlər gah tərkib edilmək qabiliyyəti əldə edir və bir-birilə birləşərək tədriclə mədəniyyət, bitkilər və heyvanlar surətində dövr edir və bu mərhələlərin hər birində yuxarı (ülvi) aləmdən xüsusi feyzi alır. Bu (cür dövretmə) KÖVN (varlıq) adlanır. Gah da bu tərkib hissələri bir-birindən ayrılaraq hər bir hissə bir kürəyə doğru meyli edir və beləliklə, tərkib aləmindən təklənmə (təcəziyə, sadələşmə) aləmsinə keçir. Bu (cür dövretmə) isə FƏSAD (pozulma, dağılıb parçalanma) adlanır.

Ərəstu aləmin (sonradan) əmələ gəlməsi (hüduzu) barədə demişdir:

“İlk ünsür əvvəlcə yox imiş, sonradan əmələ gəlmişdir. Onun yoxluqdan vücuda gəlməsi hərəkətdir. Mövcudiyəti hərəkət vasitəsilə olan hər bir şeyin qalıb yaşaması hərəkət vasitəsilə olmalıdır. Əvvəlcə (o), üç səmtdə, yəni boy (uzunluq), en və dərinlik istiqamətində hərəkət edərkən cisim olmuşdur. Sonra bütünlüklə deyil, (bir hissəsi) dairəvi şəkildə hərəkət etmişdir. Ona görə (bütünlüklə deyil) ki, dairəvilik ortanın mövcud olmasını tələb edir. Beləliklə, onun ortadakı hissəsi hərəkətsiz qalmış və digər hissəsi hərlənmişdir və nəticə etibarilə cismin hərlənən hissəsi ilə onun hərəkətsiz hissəsi bir-birinə sürtünməkdə olmuşdur. Sonra hərlənən hissənin sürətinin artması nəticəsində hərəkətsiz hissədə istilik, qızıqma və yumşalma əmələ gələrək ərimiş və sonra oda çevrilmişdir. Lakin od fəlayə nisbətən daha az sürətlə hərəkət etmiş və bu hərəkət nəticəsində hərəkətsiz sahənin bir hissəsində hərəkət əmələ gəlmiş və həmin hissə havaya çevrilmişdir. Hərəkətsiz sahənin hava ilə toxunan hissəsi olan cisim ilk hərəkət edən (fələk)dən uzaq olduğuna görə, hərəkət etməmiş və bu hərəkətsizlik nəticəsində soyumuşdur. Sonra hava ilə qonşu olduğuna görə rütubətlənərək suya çevrilmişdir. Ortadakı hissə isə, fələklərdən uzaq olduğuna görə, hərəkət və istilikdən heç də istifadə edə bilməmiş və hərəkətsiz, soyuq torpağa çevrilərək, mürəkkəb varlıqlar ondan əmələ gəlmişdir”.

Deyilmişdir ki, aləm əyan (aşkar varlıqlar) və ərzəldən ibarətdir. Əyan-aşkar varlıqlar sərbəst (asılı olmadan) mövcud olan varlıqlardan ibarətdir. Bu (obyektiv varlıqlar) mütəkəllimlərə (ehkama əsaslananlara) görə, iki növə – mürəkkəb və qeyri-mürəkkəb (sadə) növlərə bölünür. Əşərilərə görə, iki və daha artıq hissədən ibarət, Mötəzililərə görə isə dörd və ya səkkiz hissədən ibarət olan mürəkkəblər cisim, qeyrimürəkkəblər isə cövhər adlanır.

Filosoflara görə, cövhərlər beş növdür. Ona görə ki, ya bir məhəldə (yerdə) yerləşir, ya həmin yerləşənin məhəllidir, ya bunların hər ikisinin birləşməsindən ibarətdir, yaxud həmin birləşmədən idarəedilmə etibarilə asılıdır və ya asılı deyildir. Birinci surət (şəkil), ikincisi həyula (maddə), üçüncüsü cisim, dördüncüsü nəfs (ruh), beşincisi isə əqləndən ibarətdir.

Asılı olmayan (sərbəst) əqllər (Üquli-müfəriqə) odur ki, onlardan doqquzu fələk nəfslərini idarə edir. Birisi də “fəal əql” (Əqli-fəal)dır ki, bizim nəfslərimizi idarə edir.

Deyilmişdir ki, insan əqlinin müxtəlif mərtəbələri və hər mərtəbədə onun müəyyən vəzifəsi və adı vardır:

Birincinin adı maddi əqldir (əqli-həyulani) ki, təcəssüm edilmək (cisimləşmə) qüvvəsindən ibarətdir.

İkincisi, nəzəri əqldir (əqli-nəzəri) ki, ümumi məsələlərin mahiyyətini qəbul edən qüvvədir.

Üçüncüsü, əməli əqldir (əqli-əməli) ki, cüziyata aid istənilən şeylərə həvəs oyadan qüvvədir.

Dördüncüsü, istedad əqlidir (əqli-bil-mələkə) ki, maddi qüvvənin inkişafıdır.

Beşincisi, feldə (potensial) olan əqldir (əqli-bil-fel) ki, nəfsin (ruhun) istənilən vaxt (lazımı) şəkildə hazırlanan təkmilidir.

Altıncısı, nəticə əqlidir (əqli-müstəfad) ki, nəfisdə təcəssüm edən mücərrəd mahiyyətdir.

Doqquz cinsdə (kateqoriyada) yerləşmiş ərazilər isə bunlardır:

Kəmiyyət – (kəmm), keyfiyyət – (keyf), məsubiyyət – (izafə), vəziyyət – (vəz), məkan – (əyn), zaman – (məta), mülkiyyət – (milk), təəssür – (infial), təsir – (fel).

Ü ç ü n c ü b a b

DÜNYA ƏHLİNƏ AİD BİLİK HAQQINDADIR

Dünya əhli iki yerə bölünür:

Birincisi elə adamlardır ki, vəhy və ilhama nail olmuş və ya əql və vaxtlarını əşyanın həqiqətlərini bilməyə sərf etmiş, bu həqiqətlərdən əql və ya vicdana əsaslanan dəlillər vasitəsilə əzəli və əbədi bir yaradıcının varlığını isbat etmiş, onun ibadətinə məşğul olmuş və öz üsulları əsasında qayda-qanunlar vermişlər. Onlar müdrik tədqiqatçı müəllimlərdir.

Digərləri isə elə adamlardır ki, bütün söylərini və ömürlərini təqlid etməyə həsr edərək, etiqad və ibadətlərində yuxarıdakı camaatdan rəhbərlik almış və işlərində eşitdiklərinə (ehkama) əsaslanmışlar. Bunlar isə təqlidçilərdir.

Elələri də vardır ki, Tanrının əzəli mərhəmətinə nail olmuş, elələri vardır ki, təbiətən insan olmalarına baxmayaraq, mələklər onların qarşısında baş əymişlər və səadət onların sayəsində olmuşdur. Pey-

ğəmbərlər və onlara tabe olanları buna misal göstərmək olar. Elələri də vardır ki, korlanmışlar və onların aqibətinin həqiqətini Tanrı daha yaxşı bilir.

Başqa bölgü üzrə (dünya əhli) iki yerə bölünür:

Birincilər demişlər ki, işlərdə bizim heç bir ixtiyarımız yoxdur və bu (məsələ) aydındır, çünki bizim vücudumuzun maddəsi başlanğıcından indiyə qədər müxtəlif şəkillər və vəziyyətlərdə bizdən və bizim iradəmizdən asılı olmayaraq dolanmışdır ((dövr etmişdir), indi də elədir; bizim – nə azadlığımız vardır, nə də müdaxiləmiz. Buna görə bunlar öz işlərində qəzavü-qədəre təslim olmuşlar. Onlar (əhlitəslim) təslimçilərdir (fatalistlərdir).

Digərləri isə demişlər ki, işlərdə bizim azadlıq və iradəmiz vardır; əgər belə olmasaydı, biz mükafata, yaxud cəzaya, yoxsulluğa, yaxud zənginliyə layiq olmazdıq. Bunlar isə səbəbçilərdir – (əhli-səbəb) – (deterministlərdir). İnsanların çoxusu bu əqidənin tərəfdarıdır və bu əqidə doğrudur.

Başqa bölgü üzrə (dünya əhli) dörd qismə bölünür: çünki, bunlara görə, ulu Tanrı cisimlərdən əvvəl ruhları yaratmış və onlara demişdir ki, “mən sizin Tanrınız deyiləmmi?”¹. O ruhlardan bəzisi “bəli!”, bəzisi “xeyr!” demişdir. Sonra Tanrı sözü yenidən təkrar etmişdir. Bu dəfə təsdiq edənlərin bəzisi inkar etmiş, inkar edənlərin bəzisi isə təsdiq etmişdir. Bundan sonra ruhlar dağılısaraq tədriclə isimlər aləminə yönəlmişlər. Onların içərisində həm ilk, həm də son dəfə “yox” deyənlər kafir olmuş və iman gətirməmişlər. İlk dəfə təsdiq edib, sonra inkar edənlər əvvəlcə mömin olmuş, sonra isə kafirə çevrilmişlər. Bunların əksinə olanlar isə əksinə olmuşdurlar. Belə bir gün “Yövmül-misaq” (Əhdi-peyman günü) adlanmışdır. Cəsədlər arasındakı birləşmə və ayrılma həmin günün saziş və ayrılması nəticəsidir. Bu isə (Peyğəmbərin) belə bir sözünə uyğundur ki, “Ruhlar səfərbər edilmiş ordulardır, həmin orduların təsdiq edənləri bir-biri ilə birləşmiş, inkar edənləri isə bir-birilə ziddiyyətə girmişdir”.

Başqa bölgü üzrə (dünya əhli) beş yerə bölünür. Bu bölgü belə bir nəzərdən irəli gəlir ki, dünya ümumi quruluşu etibarilə vahid, lakin zahir və batın etibarilə ikidir.

Aləmin zahiri duyulan aləm – (aləmi-məhsus), surət aləmi – (aləmisurət), görünən aləm – (aləmi-şəhadət), fel (həqiqət) aləmi – (aləmi-

¹ Quranın “əl-Əraf” surəsi, 172-ci aya

fel), cismani aləm – (aləmi-cismani), tərkib aləmi – (aləmi- tərkib), aşkar aləm – (aləmi-cəhr), yaranmışlar aləmi- (aləmi-xəlq) adlanır.

Aləmin batini isə mücərrəd aləm – (aləmi-məqul), məzmun aləmi – (aləmi-məna), gizli aləm – (aləmi-qeyb), imkan aləmi – (aləmi-qüvvə), ruhani aləm – (aləmi-ruhani), təcəziyə aləmi – (aləmi-təfrid), sirlər aləmi – (aləmi-sirr), hadisələr aləmi – (aləmi-əmr) adlanır. Mücərrəd (aləm) duyğulara əsaslanır; duyğular isə bir-biri ilə əlaqədardır.

İnsanların bəzisi, yəni səfsətəçilər, bunların (mücərrəd və duyulan aləmin) hər ikisinin həqiqət olduğunu əsla təsdiq etmirlər. Bəzisi isə, yəni təbiətçilər (materialistlər) ancaq duyulan (aləmi) təsdiq edir və mücərrədi təsdiq etmir. Bəzisi yəni dəhri (ateist) filosoflar hər ikisini təsdiq edir, lakin ehkamin qaydalarını təsdiq etmir. Bəzisi, yəni sabeilər (ulduzpərəstlər) bunların hamısını təsdiq edir, lakin şəriət və dini¹ təsdiq etmir. Bəzisi, yəni yəhudilər və xaçpərəstlər bunların hamısından əlavə şəriət və dini² də təsdiq edir. Bəzisi, yəni müsəlmanlar bunların hamısını təsdiq edir.

Tənəsüx əhli demişlər ki, aləm təbiətən dairəvi hərəkət edir. Ülvü (yuxarı) varlıqlar dövr etməklə süfli (aşağı) varlıqlara təsir etməkdədirlər.

Süfli varlıqlar da sonsuz olaraq dövr edirlər. Əhatədə olan ruhlar müxtəlif cisimlərdə dövr edir. Bütün zamanlarda müəyyən bir dövr başa çatır və yeni bir dövr başlanır. Dövrələr isə sonsuz olaraq birbirinin ardınca davam edir.

Bunların sözünün nəticəsi belədir ki, müxtəlif cisimlər bir-birini dəyişən nəfslərin inkişaf yolundakı səadət və şəqavət dərəcələrindən ibarətdir. Beləliklə, xoşbəxt (ruh) bir cisimdən köçür və ondan yüksək bir cisimdə yerləşir.

Buna Nəsx (ruhun yerdəyişməsi) deyilir. Həqiqət belədir ki, bu məzhəb batildir, çünki, onların dediyinə görə, dövrlər inkişafa çatmaq rütbəsinin dərəcələrindən ibarət olub, inkişafa çatmaq isə imkan daxilindədir.

Halbuki, belə bir imkan içərisində qeyri-mümkünlük vardır. Bu qeyri-mümkünlük isə şübhəsiz ki, dövrlərin sonsuzluğundan irəli gəlir.

Büt-pərəstlər demişlər ki, göy mücərrədləri (fələklər) ruhlardan, ulduzlar isə onların cisimlərindən ibarətdir və bunlar Tanrı yanında bizim şəfaətçilərimizdir. Buna görə onların hər birisi üçün müəyyən bir surət təsəvvür etmiş, bu surətləri ona mənsub etmiş və bu münasi-

¹ Əslində “islami” yazılmışdır ki, yanlışdır.

² Əslində “salam” yazılmışdır ki, yanlışdır.

bətə görə mədəniyyətdən onların şəkillərinə uyğun heykəllər düzəltmiş və onlara ibadət etmişlər. Bunlar öz üsullarını İdris əleyhissəlamdan ibarət olan Hermesə isnad edirlər və bütləri tanrı, yaradıcını isə tanrılar tanrısı adlandırmışlar.

Oda sitayiş edənlər, yəni Məcusilər (Atəşpərəstlər) demişlər ki, od ilk mənşədir.

Bəzi tədqiqatçılara görə, ilk ünsür Cəbərut (qüdrət) aləmidir ki, bu da Lahut (Tanrıya mənsub) aləmində nəşət etmişdir. Həmçinin demişlər ki, bu aləmdə ruhlar bərabər imiş, sonra ondan (Cəbərut aləmindən) Mələkut aləminə, yəni müfrədat (ayrı-ayrı) sadə varlıqlar aləminə enmişlər. Sonra həmin aləmdən mülk aləminə, yəni mürəkkəb varlıqlar aləminə enmişlər. Bu aləmdə isə üç məqam vardır: cəmadat (cansız əşya), nəbatat (bitkilər) və heyvanlar məqamı. Bu məqamlar ardıcıl olaraq dövr edərək, Nasut aləminə (aləmi- nasuta), yəni insane aləminə çatır. İnsanın mənşədən aşağıya enməsi belədir. Əgər insane inkişaf etdikdən sonra qeyd etdiyimiz aləmlərdən bircə-bircə əlaqəsini kəsərsə, mənşəyinə çatır. Bu isə İnsanın yuxarıya yüksəlməsindən (suuddan) ibarətdir.

Kümun və zühur (gizlilik və zahir olmaq) nəzəriyyəsinə inananlar demişlər ki, yaranmış varlıqların hamısı birdən yaranmışdır və onlar bir-birinin içərisində, yəni ərəzlər mürəkkəblər içərisində, mürəkkəblər bəsitlər içərisində, bəsitlər mücərrədlər içərisində, mücərrədlər isə ilk ünsür içərisində gizli olmuşdur. İnsanın nütfədə, xurma ağacının isə çəyirdəkdə gizli olması buna misal ola bilər. Sonralar tədriclə aşkara çıxmış və öz xülasə (müxtəsər) şəkillərindən sonra təfsilatlı şəkillər əldə etmişlər.

D ö r d ü n c ü b a b

İNSAN HAQQINDA BİLİYƏ AİDDİR

İnsan nəfs (ruh) və bədəndən ibarətdir. Ruhun varlığı sabitdir, insan başqa heyvanlarla iradi hərəkətinə görə müştərəkdir. Lakin ağıllı tədbirləri, məsələn, ticarət, ziraət (əkinçilik) və sairə ilə heyvanlardan fərqlənir. Məlum olur ki, İnsanın başqa heyvanlardan üstünlüyünün, yəni tədbir və iradə etməsinin səbəbi nəfəsidir.

Demişlər ki, ruh müstəqil (öz varlığından asılı olmayan) bir cövhərdir və cövhərlərə əlavə edilən əzəzlərin əksinə olaraq, zehni mülahizələri (dərək etmək) qabiliyyəti vardır. Lakin ruh cisim deyildir, çünki cisim eyni zamanda iki surəti dərək edə bilməz. Halbuki ruhun ikidən də artıq surəti dərək etməyə qabiliyyəti vardır. Sonra ruh cismani də deyildir; çünki cismani aşyanın cismi hissələrə bölünməsi lazımdır. Halbuki ruh bəsit (bölünməz)dir. Sonra ruh nə maddədir, nə də surət, çünki maddə ilə surət bir-birindən ayrılmazdır; halbuki ruh (maddə və surətdən) ayrılı bilər. Beləliklə, isbat edildi ki, ruh bəsit bir cövhərdir və cisim deyildir. Həmçinin (ruh) cisimdəki imkan (qüvvə) olmadığı kimi, cismin surəti də deyildir.

Bəzi şəxslər demişlər ki, ruh bədəndən əvvəl törənmişdir. Bunlar (Tanrının) “sonra biz onu (insanı) başqa bir şəkllə saldıq”¹ sözüə isnad etmişlər.

Ərəstu və onun tərəfdarları ruhun bədəndən sonra² törənmesini söyləmişlər və belə bir dəlil göstərirlər ki, əgər ruh bədəndən əvvəl mövcud olsaydı, sayca çox olardı və əgər (sayca çox olan bu ruhların) hər birisi üçün fərqləndirici (bir xüsusiyyət) təsəvvür etsək, onda ruhun mürəkkəb olması, yəni həm ümumi, həm də fərqlənmə cəhətlərinə malik olan bir şey olması lazım gələrdi. Halbuki ruh bəsit fərz edilmişdir. Beləliklə, labüd olaraq (əvvəlcə) bədən olmalıdır ki, ruhu növlərə görə şəxsi bölmələrə ayırsın.

(Ərəstuya) görə, bədən ruhun davam edib qalması üçün deyil, onun mövcudluğu üçün şərtidir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh ürəkdə olan bölünməz bir hissədir.

Həmçinin deyilmişdir ki, ruh üç qüvvədən ibarətdir ki, onlardan birincisi, beyində olub, hikmət mənşəyidir. İkincisi, ürəkdə olub, qəzəb mənşəyidir. Üçüncüsü, qara ciyərdə olub, şəhvət (ehtiras) mənşəyidir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh mizacdən və əxlatın³ etidalından ibarətdir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh bədənin şəkli və əxlatın birləşdirilməsindən ibarətdir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh həyatdan ibarətdir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh beyində olan bir qüvvə olub, hiss və hərəkət mənşəyidir.

¹ Quranın “əl-Möminun” surəsinin 14-cü ayəsi.

² Mətdədə səhv olaraq “əvvəl” yazılmışdır.

³ “Əxlat” dedikdə qan, bəlgəm, sevdə, səfə nəzərdə tutulur.

Nəzzam demişdir ki, ruh bədəndə gəzişən parçalanmayan və pozulmaz cisimlərdir.

Deyənlərin ən doğrucunu (Allah) demişdir ki, “(Ey Məhəmməd), de ki, ruh mənim Tanrımın işlərindəndir və sizə elmin az bir hissəsi verilmişdir”¹. (Siz ruhu dərk edə bilməzsiz).

Yenə deyilmişdir ki, ruh bədənin pozulmasından sonra qalmaqda davam edir; çünki o, mücərrəd və bəsit bir cövherdir və onun varlığı bir həqiqət olduğuna görə, yox olmasının imkanı ilə bir yerə sığmaz; çünki belə bir imkanın həqiqətə çevrilməsi ilə iki əksliyin bir araya toplanması lazım gələrdi.

Bədənə gəlincə, o, mayn nütfədən əmələ gəlmişdir. Nütfə kürəcik şəklində olub, ona İnsanın bütün xüsusiyyətləri və əlavələri imkan şəklində əmanət verilmişdir. Belə ki, həmin xüsusiyyətlər tədricən meydana gəlir. Nütfədəki bu imkan ilk ünsürdə və ya “Əflatun qəlibləri” ndə gizli olan varlıqlardakı imkan kimidir. Sonra həmin nütfə ana bətnində istilik vasitəsilə yetişir, öz növünə xas olan qabiliyyətə görə adi üzvlərə ayrılır, ünsürü (maddi) keyfiyyətləri qəbul edir və onda dörd təbiət əmələ gəlir, sümüklər, damarlar və sinirlər inkişaf edir, cismani şəkilləri təkmilləşir, içərisinə ruh verilir və qidalanaraq, təbii təkmilləşməyə doğru yönəlir. Sonra, bətdən çıxır və ruh onu üç mərhələdə idarə edir: birinci mərhələdə şəhvət (ehtiras) qüvvəsi – (qüvveyi-şəhəviyyə) vasitəsilə onu, təbii inkişaf olan boyatmaq üçün qidalar cəzb etməyə hazırlayır.

İkincisi mərhələdə qəzəb qüvvəsi – (qüvveyi-qəzəbiyyə) vasitəsilə onu, (öz) növünə məxsus şəklinin afətlərdən qorunması üçün, zərərli şeyləri rədd etməyə hazırlayır. Üçüncü mərhələdə isə mələkə (hifz və vərdiş) qüvvəsi – (qüvveyi-mələkiyyə) vasitəsilə onu həqiqi inkişaf olan yaxşı əməllərə hazırlayır.

Duyğulara gəldikdə, onların zahiri və batini (növləri) vardır.

Zahiri duyğular beşdir ki, eşitmə, görmə, dadma, toxunma, iybilmə duyğularından ibarətdir. Filosofların fikrincə, batini duyğular da beşdir ki, ortağ hiss (hissi-müştərəkə), təsəvvür, xəyal, hafizə və özünüidarə (davranma)dan ibarətdir. Kəlam tərəfdarları (mütəkəllimlər) isə sonuncunu nəzərə almırlar.

¹ Quranın “İsra” surəsi, 85-ayə.

Qüvvələr isə səkkizdir: bunlar da cəzb edən – (cazibə), qidalandıran (ğaziyə), saxlayan – (masikə), becərən – (namiyə), törədən – (müvəllid), surət verən – (müsəvvirə), ifraz edən – (dafiyə), rədd edən və həzm edən – (hazimə) qüvvələrdən ibarətdir.

B e ş i n c i b a b

CİNİN¹ VARLIĞI HAQQINDA

Bu (məsələ), istər ehkamca, istərsə də əqlcə şübhəsizdir. Ehkama gəldikdə, Quranda onun varlığı və oddan yarandığı qeyd edilir. Əqlə gəldikdə, filosoflar beş cövhərin, yəni maddə, surət, cisim, ruh və əqlin mövcudiyyətini isbat edərkən bunlardan fərqlənən başqa bir varlığın da (mövcudiyyətini) isbat etmişlər və onu üç qismə ayırmışlar: birincisi, mahiyyətə xeyr olub, şəri olmayan varlıq ki, mələkdir. İkincisi, mahiyyətə şər olub, xeyri olmayan varlıq ki, şeytandır. Üçüncüsü, həm xeyir, həm şər üçün qabil olan varlıq ki, cindir.

Ağıllı adamların bəzisi demişdir ki, nəfsdə üç qüvvə vardır: birincisi, təmiz (xalis) xeyirdən – (məhzül-xeyr) ibarət olub mütməinnə (arxayın) nəfs adlanır. Bu qüvvə mələklərə mənsub bir qüvvədir ki, bütün yüksək xasiyyətləri özündə birləşdirir və peyğəmbərlər ilə övliyalara xasdır. İkincisi xalis şərdən ibarət – (məhzül-şər) olub, əmmarə (pis işlərə cəlb edən) nəfs adlanır. Bu qüvvə şeytana mənsub bir qüvvədir ki, bütün yaramazlıqları özündə birləşdirir və kafirlərə xasdır. Üçüncüsü, həm xeyir, həm də şərə qabil olan qüvvədən ibarət olub, ləvvənə (danlayan) nəfs adlanır. Bu orta vəziyyətdə olan bir qüvvədir ki, gah cəlb edən nəfsə meyl göstərir, gah da özünü danlayaraq, arxayın nəfsə meyl göstərir və İnsanların (peyğəmbərlər və övliyalardan başqa) qalan hissəsinə xas olub, cini əvəz edir.

Sufilər demişlər ki, şeytan İnsan təbiətindən ibarətdir ki, şəhvətlərə meyl göstərir. Əgər nəfs ona tabe olarsa, bütün yollardan azar və əgər onu özünə tabe edərsə, bütün təhlükələrdən qurtarar. İnsan mahiyyətini (İnsan təbiətini) deməkdən məqsəd belə bir məsələni qeyd etməkdən ibarətdir ki, İnsan törənmiş (yaranmış) varlıqdır. Əgər insan

¹ Mətdə katibin səhvi üzündən “cin” əvəzinə “hüsən” yazılıb.

canişinlik (yer üzərində Tanrının canişini olması)¹ rəmzinə uyğun olaraq, yer üzərindəki varlıqların bəzisi onun ixtiyarına keçərsə, yaxud adların (Tanrının adlarının)² öyrədilməsinə müvafiq olaraq, elmlərin bəzisini mənimsəyərsə, özündən aşağı səviyyədə olan yaranmışlara lovğalıq etməz və Firon, yaxud Haman kimi qürrələnərsə; ancaq özünün törənmə səbəbinə (Tanrıya) baxar, onun nemətləri qarşısında şükür edər və onun qüdrətini xatırlayır.

Aləmin vəziyyətləri, ondakı varlıqların keyfiyyəti və onun hissələrinin kəmiyyəti haqqında bizim imkan daxilində əldə etdiyimiz bilik bunlardan ibarətdir. İnanırıq ki, bu məsələ bizim bildiyimiz və ya oxuduğumuzdan genişdir; çünki Tanrının sifətləri saysız-hesabsızdır və onların təzahür şəkilləri çoxdur. Beləliklə, əgər biz Tanrıya aid bir çox aləmləri (bilik sahələrini) dərk edə bilməsək, bu, bizim biliyimiz və etiqadımıza qətiyyətlə zərər verməz.

Bilmək lazımdır ki, bu etiqadların çoxu barədə müxtəlif fikirlər daşıyan fəzilət adamların hamısı yekdilliklə dünya ləzzətlərindən könüllü olaraq vaz keçmiş və öz bacarıq və imkanlarına baxmayaraq, riyazət (tərki-dünyalıq) yolunu mənəb və vəzifələr yolundan üstün tutmuşlar.

Bu isə peyğəmbərlərin, filosofların və pak şeyxlərin yaşayış tərzində öz aydın əksini tapmışdır. Bunlar dünyanın və dünyada olan əşyanın mahiyyətinə diqqət yetirdikdə bunu anlamışlar: dünya elə bir yerdir ki, onun əhalisi daimi deyildir; o, elə bir mənzildir ki, onda yaşayanlar davam etmirlər. Buna görə riyazətlər (əziyyətlər, çətinliklər) yolunu rahatlıqdan üstün tutmuşlar; çünki riyazətlərdən çıxmaq rahatlığa çatmaq deməkdir. Onlar az ilə kifayətlənmiş və artıq şeylərdən belə bir məqsədlə çəkinmişlər ki, həmin artıq şeyləri tərki etmək zamanı daha çox həsrət çəkməsinlər. Onlar başa düşmüşlər ki, dünyaya aid tələbat ancaq qazanmaqla əldə edilir, bu (tələbat) isə sonsuzdur, qazanmaq isə müəyyən istiqamət almağı tələb edir. Bu isə Tanrını tanımaq və ona ibadət etmək işinə doğru yönəltməyə mane olur. Əgər onlar bilsəydilər ki, ləzzətlər ancaq dünya nemətlərindədir və yoxsulluq müqabilində axirət nemətləri yoxdur, onlar dünya nemətlərini əldən verməzdilər. Halbuki bu nemətlər axirət nemətlərinə əlavə olaraq onlara xasdır.

¹ Quranın “əl-Bəqərə” surəsinin 30-cu ayəsinə işarədir.

² Yəni orada, 31-ci ayə.

Üçüncü rükn

VACİBƏ (tanrıya) AİD BİLİK VƏ BU BİLİYƏ AİD (məsələlər) HAQQINDADIR

Bunda da bir neçə bab vardır:

Birincibab

TANRIYA AİD BİLİYİ AXTARAN ADAMIN QABAQCADAN BİLMƏYİ OLDUĞU ƏSASLARDAN İBARƏT MƏSƏLƏLƏR HAQQINDADIR

Bu əsaslardan birisi:

Filosoflar demişlər ki, vahiddən ancaq vahid nəşət edə bilər. Onların sübutu belədir ki, həqiqi vahid hər cəhətdən vahiddir və ondan nəşət edən bir nəticə onunla eyni vəziyyətdə olmalıdır (vahid olmalıdır) və ondan qeyri vəziyyətdə başqa bir nəticənin nəşət etməsi mümkün deyildir; çünki əgər o iki nəticə iki (müxtəlif) vəziyyətlə nəşət etsə, lazım gələr ki, o vahid mürəkkəb olsun. Halbuki fərzə görə, o, bəsit vahiddir. Belə bir mühakimə ilə biz vacibin isbatı haqqında bir şey itirmirik. Ancaq həmin mühakimədən belə çıxır ki, o (vacib) şeyləri yarada bilməz. Belə bir mühakiməni rədd etmək daha yaxşıdır.

Mütəkəllimlər demişlər ki, (“vahiddən ancaq vahid nəşət edir” qanunu) yalnız yaranmış olan səbəblər və nəticələr haqqında təsəvvür edilə bilər. Halbuki, vacib tam sərbəstliklə fəaliyyət göstərən (varlıq)dır və öz yaratdığını istədiyi kimi yaradır. Bu mühakimə bir də başqa şəkildə rədd edilir: (məntiq) qanununun tələbinə görə, mücərrəd ancaq mücərrəddən silsilə kimi nəşət edə bilər və beləliklə, lazım gələr ki, mürəkkəb əmələ gəlməsin. Halbuki aləmin mövcudluğu bunun əksini göstərir. Deməli, aləmin mövcudluğu bu mühakimənin yanlışlığına sübutdur.

Əgər “ilk ağıla iki nöqtəyi-nəzərlə: (1) – öz yaradıcısına nisbətən imkan nöqtəyi-nəzəri, 2) – öz illətinə nisbətən vaciblik nöqtəyi-nəzəri ilə yanaşmalı və bu iki nöqtəyi-nəzərlə mürəkkəb (şeylər) yaranmışdır” desən, onda ilk ağıl və mürəkkəb şeylər ya ilk mənşə ilə eyni zamanda və yaxud onun varlığından sonra ilk mənşədən nəşət etmiş olur və beləliklə, əgər onların hər ikisinin (ilk ağıl ilə mürəkkəb şeylərin)

Tanrı ilə eyni zamanda varlığını hesaba alarsan, qanunu pozmuş olursan və əgər onların hər ikisinin (Tanrı ilə eyni zamanda) varlığını rədd edərsən, onda yoxun (mövcud olmayan şeyin – əqlin) varlığa təsir göstərməsi (yoxdan varlığın əmələ gəlməsi) qeyri-mümkün olur.

Başqa bir əsas. Sünnilər demişlər ki, vahiddən ancaq vahid törənə bilər. Onların sübutu budur ki, imkan daxilində olan vahid (şey) iki qüdrətə tabe edilə bilməz; çünki əgər həmin (şeyin) varlığı onların hər ikisindən asılıdırsa, onların hər birisinin sərbəst bir səbəbi olması lazım gələr və əgər birisi kifayət edirsə, digəri boşa çıxır. Bəzi fəzil adamlar bu əsası iki müxtəlif cəhətdən qəbul etmişlər.

Başqa bir əsas. Vacib ancaq vahid ola bilər. Bunun izahı belədir ki, vacibliyin mənası mümkünün əksinə olaraq, hərtərəfli ehtiyacsızlıqdan ibarətdir. Əgər iki vacib tapılsa, onların hər ikisi sözün tam mənası ilə vaciblik məfhumuna uyğun olmalıdır¹ və beləliklə, onların hər birisinin bir fərqləndiriciyə ehtiyacı olur və lazım gəlir ki, onların hər birisinin tərkibində həm vaciblik, həm də fərqlənən əşya olduğuna görə mürəkkəb olsun. Halbuki mürəkkəb əşya öz tərkib hissələrinə ehtiyacı olduğuna görə, mümkün əşyadır.

Başqa bir əsas. Filosoflar demişlər ki, aləm qədimdir; çünki o, tam səbəbdən dərhal nəşət etmişdir. Buna görə də aləmdən əvvəl yoxluğun olmaması lazım gəlir; çünki ilkinlik zaman tələb edir. Zaman isə varlığa aid olduğundan, yoxluqla bir yerə sığmaz.

Mütəkəllimlər isə deyirlər ki, aləm hadisdir (sonradan törənmişdir), hadis isə öz yoxluğundan qabaq mövcud ola bilməz.

Filosofların sözümdən belə çıxır ki, qədim iki cürədir. Bunların birisi zətən qədimdir (“qədimi-zatı”, yəni o öz varlığı etibarilə başqasına möhtac deyildir). Digəri isə zamanca qədimdir² (qədimi-zamani), yəni ondan əvvəl zaman olmamışdır. Hadis (sonradan törəmə) də iki cürədir: (ibdəi və zamani). İbdəi, törənməsində başqasına möhtac olan hadisdir. (Zamani isə)³ özü ilə səbəbi arasında zaman olan hadisdir. Vacibin isbatında bundan istifadə etsək, bir şey itirmərik. Filosof Prokl tərəfindən aləm haqqında irəli sürülmüş şübhəli məsələlər həmin mənada başa düşülməlidir.

¹ Əslində (üstün) idi, lakin tərcümədə (məfhum, tərifi) kimi nəzərə alındı.

² Bu sözlər orijinal mətndə yoxdur, yəqin ki, katibin səhvidir

³ Bu da əsl mətndə yoxdur, görünür, qələm səhvidir.

Başqa əsas. Vacib iki cürdür: Birincisi, varlığından əvvəl yoxluq olmayan (vacibi-zati) zətən vacibdir. İkincisi, varlığından əvvəl yoxluq olan vacibdir.

Varlıq da iki cürdür: Birincisi, mütləq varlıqdır ki, Tanrının varlığı buna misaldır. Belə varlıq dəyişməzdir və başqa (kəsdən) alınmamışdır.

İkincisi, alınan (əldə edilən) varlıq, mümkün varlıqdır. Belə varlıq dəyişiləndir və başqasından alınır. Ümumiyyətlə, varlıq dedikdə, bunların hər ikisi başa düşülür.

Yoxluq (ədəm) da iki cürdür: (Birincisi) mütləq yoxluqdur ki, qeyri-mümkünün yoxluğu buna misaldır. (İkincisi) nisbi yoxluqdur ki, mümkün yoxluğu buna misaldır. Ümumiyyətcə, yoxluq dedikdə, bunların hər ikisi başa düşülür.

Mötəzililərə görə nisbi yoxluq şübhəsizdir.

Mövcud isə ya zehni (mücərrəd), ya da xarici (konkret) olur.

Başqa əsas. Varlığı cayız olan (vacib olmayan) hər bir şey özlüyündə və mahiyyətcə mümkündür; çünki əgər həmin şey öz səbəbi (illəti) şərti ilə nəzərə alınarsa, vacib olar və əgər səbəbsizlik şərti ilə nəzərə alınarsa, qeyri-mümkün olar.

Başqa əsas. Mütləq əqliyyətə (rasional şeylərə) inanmaq olmaz.

Bunun izahı belədir ki, filosoflar fərd (yeganə, xalis) cəvhərin mövcudiyətini əsaslı dəlillə rədd, mütəkəllimlər isə onu isbat etmişlər. Bu iki dəlil bir-birinə zidd olduğuna görə, əql onlardan birisinin yanlış, digərinin isə dürüst olduğuna hökm edir, çünki hər ikisinin (doğru) olması qeyri-mümkündür. Lakin əql onların hansı birinin doğru və ya səhv olduğunu müəyyən etmir; çünki əgər onlardan birisinin yanlışlığı mümkündürsə, digərinin də yanlışlığı mümkündür və nəticə etibarilə mütləq əqliyyətə əsaslanan inam aradan getməli olur. (Bu məsələni açmaq üçün) bir ölçü lazım olur ki, o da şəriətdən ibarətdir. Hərçənd ki, digər tərəfdən şəriətin qəbul etdiyi işdə əql əsas götürülür. Biz əqlin hökmünü ancaq elə vəziyyətlərdə qüsurlu hesab edirik ki, səbəblər, vasitələr və onların tətbiqi düzgün olmur və yaxud uydurmaçılığa yol verilir. Əgər (əql) belə nöqsanlara üstün gələrsə, əlbəttə ki, onun hökmü yanlış olmaz. Məsələn, peyğəmbərlərin vəhy qəbul etmək və qayda-qanun vermək barədəki əqli belədir. (Deməli), əqliyyətin hamısının yanlış olması barədə hökm etmirik; çünki bunların bəzisi doğrudur.

Başqa əsas. Demokrit demişdir ki, əşyanın əşyaya təsiri ağlabatan bir məsələ deyildir. Onun isbatı belədir ki, əgər varlıq mövcud olan bir

şeylə bağlanarsa o, əldə olanı ələ gətirmək kimi (faydasız) olur. Və digər yox olan şeylə bağlanarsa, bir-birinə zidd olan varlıq ilə yoxluq bir yerə toplaşmalı olur. Bu fikrə əsaslandıqda, yaranmışların mövcudiyyəti qeyri-mümkün olur. Halbuki yaranmışların mövcudiyyəti bu fikrin yanlışlığına sübutdur. Deməli, bu fikirdə səfsətə vardır.

İ k i n c i b a b

DÖVR İLƏ TƏSƏLSÜLÜN YANLIŞLIĞININ İSBATI HAQQINDADIR

Dövr əşyanın asılı olduğu şeyin eyni vasitə ilə özündən asılı olmasıdır. Bu da qeyri-mümkündür. Təsəlsülə gəldikdə, bu, (əşyanın) sonsuz olaraq sıraya düzülmiş varlıqlardan (asılılığından) ibarətdir. Mütəkəllimlərə görə, əgər (sıranın) başlanğıcı yoxdursa, təsəlsül qətiyyəən mümkün deyil, amma əgər başlanğıcı vardırsa, mütəkəllimlərin əksəriyyətinin fikrincə mümkündür.

Mühəqqiq Tusi demişdir ki, (təsəlsül) cayız deyildir; çünki hər hansı ədəd (say) əgər müəyyəndirsə, (demək) onun müəyyənliyində sonu da vardır.

Filosoflara görə, hər hansı ədədin təklidləri mövcud, qiymətləri eyni (vahid) və sırası (tərtibi) varsa, onun mütləq sonu olmalıdır. Tərtibsizlikdə isə sonsuzluq cayızdır.

Təsəlsülün yanlışlığını isbat etmək üçün bir neçə yol vardır.

Birincisi belədir – müəyyən sayıla bilən bir şeyin bir silsiləsi (sonsuz sırası) və həmin şeydən əvvəlkinin də başqa bir silsiləsi fərz edilərək, onlar eyni başlanğıcdan bir-birinə rəbt edildikdə, əgər hər ikisi bərabərləşərsə, lazım gələr ki, az ilə çox bərabər olsun. Bu isə qeyrimümkündür.

Yoxsa, əgər az olan bitər, az olmayan davam edərsə, onda azın sonu olar, az olmayanın isə azdan ancaq sonlu say qədəri artıq olduğuna görə, hamısı (hər ikisi) sonlu olar.

Başqa yol. Əgər sonsuz olan (şeyin) məcmusundan bir parça götürsək, həmin parça ilə kəsilmiş məcmu arasında ya bir nisbət mövcud olar və ya olmaz. Əgər həmin parça ilə onun arasında nisbət varsa, lazım gələr ki, kəsilmiş olan birinci məcmunun, həmçinin ikinci məcmunun sonu olsun. Çünki sonlu ilə sonsuz arasında nisbət qeyri-mümkündür.

Əgər onların arasında nisbət yoxdursa, lazım gələr ki, çox ilə az bəra-

bər olsun. Bu isə yanlışdır. Çünki iki ədədin elə bir vəziyyətinə rast gəlmək olmaz ki, onlar həm bir-birilə bərabər, həm də bir-birindən artıq və ya əskik olsun.

Başqa yol. Silsilə (təsəlsül) bir-birilə əlaqədar olan xaricdə mövcud fərdlərin birləşməsindən ibarətdir və tam həqiqətə malik olması lazım gəlir. Tamlıq isə öz hissələrinin öz içərisində mərkəzləşməsini tələb edir. Belə olmazsa, tamlıq əmələ gəlməz. Deməli, bütün mərkəzləşmiş (şeylər) sonlu olmalıdır.

Nəticə belədir ki, təsəlsül uydurma bir şeydir, o yoxdur və mümkün deyildir. Onun yanlışlığını isbat etməyə can atmaq artıq (boş) bir zəhmət olar. Biz ağıllı adamlar içərisində təsəlsülə əsaslanan və onu etiraf edən bir şəxsə rast gəlmədik.

Ü ç ü n c ü b a b

VACİBİN VARLIĞINI İSBAT ETMƏK HAQQINDA

Bu (məsələ) şübhəsizdir, onun müxtəlif isbat yolları vardır. O cümlədən, birisi Hüdus (törənmə) yoludur. Hüdus yoxluqdan sonra əmələ gəlməkdən ibarətdir. Mütəkəllimlər əvvəlcə aləmin törənmiş olduğunu, sonra onun törədicisinin əzəli olduğunu isbat edir və deyirlər ki, aləm əyandan (xarici varlıqlardan) və əzəzlərdən, əzəzlər varlıqlardan, varlıqlar isə hərəkət, sükunət, birləşmə və ayrılmadan ibarətdir.

Hərəkət (bir şeyin) iki anda iki yerdə olması, sükunət isə (onun) iki anda eyni bir yerdə olmasıdır. Birləşmə iki cismin iki məkanda elə yerləşməsidir ki, onların ikisinin arasına başqa bir cövhərin girməsi mümkün olmasın. Ayrılma isə onların (iki cismin) iki məkanda elə yerləşməsidir ki, onların arasına başqa bir cövhərin girməsi mümkündür. Bu vəziyyətlər, şübhəsiz ki, əvəz edilən və dəyişəndir. Onların törənmiş olması sübutu bundan ibarətdir ki, onlar varlıqdan sonra yox olur və yoxluqdan sonra (xarici varlıqlara) möhtacdır. Bunlar (əyan) hadisələr üçün yer (məkan) (vəzifəsi görür). Hadisələrin yerləşdiyi bütün yerlər (məkanlar) isə törəmədir və hər bir törəmənin (törənmişin) törədiciyə ehtiyacı vardır. Deməli, aləmin törədiciyə ehtiyacı vardır. İstənilən də bundan ibarət idi.

Birisi də imkan (vasitəsilə isbat etmək) yoludur.

İmkan varlıq və yoxluğun zəruri olmamasından ibarətdir. Mütəkəllimlər¹

əvvəlcə aləmin imkanını (mümkün olmasını), sonra aləmin vacib (var edən) yaradıcısı olmasını isbat edərək deyirlər ki, varlıq iki növdür: vacib, mümkün. Mümkün isə var olmaq üçün vacibə möhtacdır.

Aləm konkret fərdlərin və ərazilərin məcmusundan (toplusundan) ibarətdir. Məcmu isə fərdlər olmadan əmələ gələ bilməz və fərdlər (məcmudan) başqadır. Sonra təsirə məruz qalan şeyin nə özü təsiredici ola bilər, nə də onun bir hissəsi, çünki hissə həmin şeyin özünə, və ya özündən başqa digər şeyə təsir göstərə bilməz. Deməli, məcmu üzərində təsir ancaq kənardan olmalıdır. Bütün törənmişlərdən kənarda olan şeyin özü də törənmiş ola bilməz. Deməli, o, vacib olmalıdır.

Birisi də kəşf əhlinin yoludur. Bunlar demişlər ki, onun (Tanrının) varlığı xarici varlıq deyildir, o, heç bir şərtədən də asılı deyildir. Nə ümumi şəkildə asılıdır, nə də məhdud şəkildə. O, nə küllidir, nə də cüzvi, nə ümumidir, nə xüsusi, nə təkdir, nə də çox, nə ziddi (əksi) vardır, nə də tayı, şeylər onun vasitəsilə mövcud olmuşdur. Onun mövcudiyyəti mahiyyətinə əlavə edilən varlıq vasitəsilə deyildir. Beləliklə, əgər düşünsən, başa düşərsən ki, o, əyan (xarici varlıqlar) və ərazilərin, yəni mümkünatın sifətlərinə malik deyildir. O, yoxluğa məruz qalmaz və yoxdan əmələ gəlməmişdir. Hər şeyi özündə birləşdirir və əhatə edir; hətta yoxluq və qeyri-mümkün (şeylər də) ümumi imkan əsasında ona aiddir (tabedir). O, əzəli və əbədidir, yeganə varlıqdır. Onun çoxlu rütbələri və hər bir rütbədə isə onun münasibəti və adı vardır. Dəyişən vəziyyətlərdə onun əlaqələri vardır. Vacib belədir.

Ərəstu başqa yolla isbat edərək demişdir ki, biz hərəkət edənləri müxtəlif cəhətlər və vəziyyətlərdə görürük. Hər bir hərəkət edənin hərəkətvericisi olmalıdır. Əgər bu hərəkətvericinin özü də hərəkətdədirsə, onda, bu söz (məsələ) təsəlsülə uğradığına görə, heç bir nəticə verməz. (Məsələnin) belə olması üçün, hərəkətsiz olan bir hərəkətverici əsas götürülməlidir. Bu hərəkətvericidə heç bir qüvvə (daxili imkan) olmamalıdır; çünki əgər onda qüvvə (daxili imkan) varsa, onda başqa bir şeyə ehtiyacı olar ki, onda olan qüvvəni (daxili imkan) həqiqətə (işə, əmələ) çevirsin; çünki o, mahiyyətə imkandan həqiqətə doğru hərəkət etmir. Deməli, (onun) həqiqəti imkandan daha əvvəldir; çünki həqiqət olan hər bir şey imkan daxilində olan hər hansı bir şeydən daha əvvəldir. Lakin varlığı imkan daxilində olan hər bir şeyin təbiətində bir mənəvi qüvvə (potensial) vardır ki, o da imkan və cayızlıqdan ibarətdir. İmkan dairəsində olan belə bir şeyin həqiqətə çevrilməsi üçün, bir vacibə ehtiyacı olduğu kimi, hər hansı bir hərəkət edənin də hərəkətvericiyə ehtiyacı vardır. Deməli, vacib, mahiyyətə

¹ Nüsxədə getmişdir ki, olmalıdır.

elə bir zətdir ki, onun varlığı başqasının varlığından alınmamışdır və ondan başqa hər hansı bir varlıq həqiqətdə ondan (imkandan asılı olmadan) əmələ gəlmişdir.

Şeyx Əbu Əli ibn Sina isə başqa yolla isbat edərək demişdir ki, hər hansı sonlu və ya sonsuz bir məcmu (toplu) imkan dairəsində onların birləşməsindən ibarət olsa, mahiyyət etibarilə ya vacib və ya mümkün olmalıdır. Əgər (həmin məcmu) mahiyyət etibarilə vacib, onların hər birisinin varlığı mümkün olarsa, onda varlığı vacib olanın mövcudiyyəti mümkün olanlardan asılı olar. Bu isə yanlışdır. Yoxsa, əgər o (məcmu) mahiyyətcə mümkündürsə, mövcud olmaq üçün bir vacibə ehtiyacı olur ki, onu vücuda gətirsin. Bu vücuda gətirən onun ya xaricində, ya da daxilində ola bilər. (Daxilində olduqda) onların (məcmunun tərkib hissələrinin) birisi vacibül-vücuda olmalıdır, bu isə yanlışdır; çünki (fərzə görə) onların hər birisi mümkünül-vücuda idi. Buradan belə nəticə çıxır ki, vücuda gətirən onların xaricində olmalıdır. İstənilən də bundan ibarət idi.

Bu barədə başqa bir yol da vardır ki, o da bundan ibarətdir:

Əgər varlığın mövcudiyyəti özündəndirsə (öz-özünə mövcuddursa) onu vacib və əgər mövcudiyyəti başqasındadırsa, onu mümkün adlandırırıq. Deməli, mümkünün varlığı aydındır.

İndi vacibin isbatına aid danışıq. Bunu bildikdə deyərsən: hər hansı bir varlıqda mahiyyətcə vaciblik məzmunu varsa, o, vacibdir, yoxsa, mümkündür. Əgər bu mümkün (öz varlığını əldə etmə) ehtiyacında bir vacibə gedib çatırsa, onda qarşıya qoyulmuş məsələ isbat edilmişdir. Yox, əgər o, sonsuz olaraq təsəlsülə uğrayırsa və desən ki, onun tərkib hissələrindən heç birisinin bir təsirediciyə ehtiyacı yoxdur, bu yalandır və əgər desən ki, ehtiyacı vardır, lakin həmin yaradıcının özünün də başqa bir yaradıcıya ehtiyacı vardır, belə ki, bir ehtiyacı olanın başqa bir ehtiyacı olana arasıkəsilmədən ehtiyacı olur. Beləliklə, bütün tərkib hissələri ilə yoxluqdan əmələ gəlmiş bir məcmunun mövcudiyyətinə etiraf etmiş olursan və belə nəticə çıxır ki, onun tərkib hissələri qətiyyənlə mövcud olmamalıdır. Bu isə yanlışdır (çünki o, mövcuddur) və əgər desən ki, məcmunun vəziyyəti onun tərkib hissələrinin əksinədir, yəni xarici müəssirə (yaradıcıya) ehtiyacı yoxdur, bununla sən məcmu üçün mahiyyətcə vaciblik məzmunu isbat edir və eyni zamanda imkanın həqiqətdən əvvəl olmasını təsdiq edirsən. Nəticə etiba-

rilə hissələrin tamdan əvvəl olduğu meydana çıxır ki, bu da boş sözdür. Sonra əgər desən ki, biz nə tamlıqla maraqlanıyıq, nə də hissələrə və təsəlsülə inanırıq, bu, dəliləkdir. Biz də belə bir dəliləklə maraqlanmırıq.

Vacibin isbatına aid olan istilahların yekunu belədir. Lakin hər kim bu məsələnin daha artıq izahı ilə maraqlanırsa, onun (Məhəmməd peyğəmbərin) “hər kim özünü tanısa, Tanrısını da tanıyar” sözünü əsas götürməlidir.

Bu sözü deyənin məqsədi belə ola bilər. Əgər arif adam bilsə ki, onun özünün mahiyyəti, sifətləri və əməlləri vardır və əməlləri onun mahiyyətindən sifətlər vasitəsilə nəşət edir və bilsə ki, onun mahiyyəti törənmişdir, başa düşər ki, hər bir törənmiş törədicidir.

(Bu sözü deyənin qərəzi) belə ola bilər ki, arif adam özünün cismi, cövhəri və ərazi olduğunu başa düşdükdə, ərazin dəyişən, dəyişənin törənmiş, cismin hadisələr məhəlli, mahiyyətin isə cismin bir hissəsi olduğunu anladıqda, aləmin də taylarından ibarət olduğuna görə, törənmiş olduğunu bildikdə, bilər ki, hər bir törənmişin törədiciyi vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz vücudunun mahiyyəti haqqında həm icmal şəklində, həm də təfəsilatı ilə düşündükdə özünün nüfədən ölmə qədərki vəziyyəti haqqında fikir yürüdükdə, külli işlər, məsələ, varlıq, yoxluq, sağlamlıq, xəstəlik, yavşlılıq və uşaqlıq haqqında düşündükdə, bilər ki, onun sərbəst olan bir idarəedicisi və qədim bir hərəkətvericisi vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz bədəninin zahiri və daxili üzvlərinin tərkibinə, həmin üzvlərdə yerləşmiş olan duyğular və qüvvələrə, üzvlərdən nəşət edən əməllərə (fəaliyyətlərə), bədəndəki nizamın həmin duyğular və qüvvələrə əsaslandığına baxdıqda belə bir məsələ ilə tanış olar ki, bütün bu müxtəlif vəziyyətlər bədənin hissələrindən birisinin (təsiri nəticəsi) deyildir; çünki bədənin hissələrindən hər hansı birisi imkandan həqiqətə doğru hərəkətdədir. Bu isə xarici hərəkətvericiyə möhtacdır. Beləliklə, bədənin ruhuna etiraf edər. Sonra tamın hissə ilə müqayisəsi əsasında aləmin tərkibini bədənin tərkibi ilə müqayisə edər və bilər ki, nizamın səbəbi olan və fəaliyyətlərin nəşət etməsinin hərəkətvericilərindən ibarət göylərdə və yerlərdəki ruhani və cismani şeylərin idarəedicisi və xarici hərəkətvericisi vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz zatının varlıqlar içərisində idrak, qüvvət və ixtiyar (azadlıq) etibarilə seçilməsini (üstünlüyünü) və bunların vasitəsilə kainatı mənimsəməsini (kainat üzərində) öz hökmrənliyini başa düşdükdə, həmçinin öz idrakı,

qüdrəti və ixtiyarının onun idrakı, qüdrəti və ixtiyarından artıq olmadığını anlaşıqda bilər ki, onun idrakı, qüdrəti və ixtiyarından üstün olan bir idrak, qüdrət və ixtiyar vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz zətinin mahiyyətini öyrənməyin, həmin mahiyyətin imkanı nəzərə alınaraq, qeyri-mümkün olduğunu başa düşdükdə bilər ki, vacibin zətinin mahiyyətini öyrənmək də, həmin mahiyyətin vacibliyi nəzərə alınaraq qeyri-mümkündür.

Sufilərə görə (bu sözü deyənin məqsədi) budur ki, varlıq vahiddir¹ və hissələr təmdən, tam isə hissələrdən ibarətdir. (Buna görə) hər kim özünü tanıyarsa, Tanrısını da tanıyır.

Kəşf əhli deyirlər ki, ruh və cəvhəri (mahdiyyəti), mücərrədliyi və mücərrəd ruhlar ələminə aid olması etibarilə bədənədən fərqlənir və bədənə əlaqəsi idarəetmə və fəaliyyət əlaqəsindən ibarətdir. Sonra ruhun zət ilə də əlaqəsi vardır. Ruh ilə bədənənin əlaqəsi bədənənin də ruh kimi həmişəlik olaraq yaşaması və öz mövcudluğunu davam etdirməsi ilə nəticələnir. Lakin bədən, ruhun (zahiri) şəkli, onun təzahür etdiyi yer, onun aydın görünən ələmdəki inkişafı və qüvvələrinin təzahür etdiyi yer olması etibarilə ona (bədənə) ayrılmaz surətdə möhtacdır və bədənə, nəzəriyyətçilər yanında məşhur olan iki (məfhum) – nüfuz (hülul) və birləşmə məfhumları əsasında cərəyan edir. Necə ki, Tanrının mütləq varlığı (sair) varlıqlarda cərəyan edir və bu nöqtəyi-nəzərdən onlar birindən heç də fərqlənmir.

Hər kim ruhun bədənə necə zahir olmasını, ruh ilə bədənənin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilsə, Tanrının da şeylərdə necə zahir olmasını, Tanrı ilə şeylərin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilər və beləliklə, hər kim “özünü tanısa Tanrısını da tanıyır”.

D ö r d ü n c ü b a b

TANRININ ZATINI AİD BİLİK HAQQINDADIR²

Tanrının zətinə aid bilik haqqında insanlar arasında fikir ayrılığı vardır.

Bəziləri demişlər ki, iki nöqtəyi-nəzər əsasında Tanrının zətinə aid biliyə əql vasitəsilə yol tapmaq olmaz.

¹ “Vahiddir” ifadəsindən məqsəd panteizm – vəhdəti-vücuddur.

² Əslində dördüncü bab “Tanrının zətinə aid bilik haqqındadır” sərəlvəsi düşmüşdür.

Birincisi belədir ki, bilik ancaq hədd və şəkli təsəvvür etmə vasitəsilə dərk edilə bilər. Hədd və şəkli təsəvvür etmə isə hüduqlanmış və təsəvvür edilən şeyin (fikirdə) tərkibini tələb edir. Halbuki Tanrı hər cəhətdən bəsitdir.

Digəri belədir ki, əql yaradılmış bir şey olduğundan, yaradıcının zət əqldən əvvəl, əql isə öz yaradıcısından sonradır. Beləliklə, əql özündən əvvəlki deyil, ancaq özündən sonrakını dərk edə bilər.

Bəziləri demişlər ki, Məsih (İsa) Allahdır və fikirlərini isbat etmək üçün onun ölümləri diriltməsinə əsas götürmüşlər. Bunların sırasına nəsrənilərin bəzisi daxildir.

Bəziləri Tanrının bədənərdə hülulunu (nüfuz edib, onunla qarışmasını) düzgün hesab edirlər. Bunlar hülulilər və qülüvv edən (həddini aşmış) adamlardır.

Bəziləri demişlər ki, Tanrı odur və belə sübut göstərmişlər ki, İbrahim (peyğəmbər) od içərisinə atdırıldıqda od ona hörmət etmiş və onu yandırmamışdır. Məcüsəların (atəşpərəstlərin) bəzisi belə düşünür.

Bəziləri də demişlər ki, təbiət Allahdır. Bunlar isə dəhrilər (materialistlər) dir.

Lakin aydındır ki, birinci fikir həqiqətdir və bunun sübutu (Məhəmməd peyğəmbərin) sözüdür ki, “biz səni (Tanrını) lazımcına tanıya bilmədik”.

B e ş i n c i b a b

SİFƏTLƏRƏ (TANRININ SİFƏTLƏRİNƏ) AİDDİR

Sifətlərə aid bilik haqqında insanlar arasında fikir ayrılığı vardır. Bəziləri, yəni filosoflar və mötəzilləri demişlər ki, sifətlər zətin əlavəsi deyildir (Tanrının sifətləri onun zətinin eynidir). Bunlar belə sübut göstərirlər ki, sifətlər əlavə olsaydı, ya nöqsanlı bir şeyi təkmilləşdirmək üçün olardı, ya da heç mənası olmazdı.

Bəziləri, yəni əşərilər deyirlər ki, sifətlər zətin əlavəsidir və belə sübut göstərirlər ki, sifətlər ilə zət bir-birindən fərqlənən məfhumlardır.

Bəziləri, yəni Əbu-Həşim əl-Əşəri və onun tərəfdarları demişlər ki, sifətlər nə mövcud olan, nə də mövcud olmayan hallardan ibarət olub, varlıqla yoxluq arasında vasitələrdir (orta vəziyyətdədir).

Bəziləri, yəni Əbu-Haşim əl-Əşəri və onun tərəfdarları demişlər ki, sifətlər, “on” sayının içərisində olan “bir” kimi, nə Tanrının zətı, nə də onun zatından başqa bir şeydir. Bunların sübutu belədir ki, başqalıq (fərqlənmə) zatiliyi tələb edir, (başqa olan şeyin özünün də zətı olmalıdır).

Halbuki sifətlər zat deyildir və əgər sifətlər zata əlavədirsə, ondan başqa şeylər deyildir, çünki fərqlənmə iki zat arasında ola bilər.

Bəziləri, yəni sufilər deyirlər ki, sifətlər zatın icmalının təfsilatıdır və kainat onların təzahür yerləridir.

Bəziləri, yəni Cahiz və Bağdad mötəzililəri (sifətləri) heç də təsdiq etmirlər; çünki (onlara görə) əlaqədar şeylər olmadan onların mənası yoxdur.

Sifətlər ya sübutiyyə (müsbət), ya da səlbiiyyə (mənfi) sifətlərdir. Müsbət sifətlər gözəl isimlər də adlanır.

Bu sifətlərdən biri budur ki, Tanrı qadirdir və bəzi filosofların zənnincə, Tanrının işləri vacib olaraq ondan nəşət edir.

Onlardan (sifətlərdən) birisi də budur ki, o (Tanrı), əzəli iradə sahibidir; belə ki, onun iradəsində nə yeniləşmə (təkrar), nə də gecikmə vardır.

Birisi də budur ki, o hissetmə mənasında deyil, dərkətmə mənasında eşidən və görəndir.

Birisi də budur ki, o diridir; çünki ancaq diri fəaliyyət mənşəyi ola bilər.

Birisi də budur ki, o danışıqdır; çünki əmr edən və nəhy edəndir.

Birisi də budur ki, o təkdir; çünki iki olsaydı, biri-birinə maneçilik törədər və pozğunluq əmələ gətirərdilər.

Mötəzililər bu sifətlərdən başqa bir də Tanrının mövcud olması sifətini artırır; çünki onlara görə, yoxluq (məfhumu) vardır.

Filosoflar deyirlər ki, Tanrının sifətləri onun zatının eynidir, Tanrının elmi hərtərəflidir, onun qüdrəti bütün şeylərin mənşəyidir, onun iradəsi bütün şeylərə mərhəmətindən ibarətdir. (Bütün bu sifətlər)

Tanrının zatında çoxluq təsəvvürü olmadan (nəzərə alınır). Bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək, onlar dünyanın törənmiş olmaması haqqında mühakimə yürüdürlər; çünki onların dediyinə əsasən, (Tanrının) yaratmaq haqqındakı elmi müəyyən məsləhət, qüdrət və iradə əsasında (və bunlarla eyni zamanda) olduğuna görə, (yaradılmış şey) zamanca (Tanrıdan) sonra ola bilməz. Beləliklə, bu sifətlərin qədimliyi (Tanrının zətı kimi qədim olması) aləmin də qədimliyini tələb edir. Pakizədir o kimsə (Tanrı) ki, onun qüdrəti razılaşmaqdan (başqasının razı-

lığından), həyatı ölümdən, elmi köhnəlməkdən, iradəsi təxirdən, qulağı və gözü duyğulardan, vahidliyi çoxluqdan və sözü yalandan iraqdır.

Səlbiiyyəyə (Tanrıya mənsub edilə bilməyən sifətlərə) gəldikdə, bunlardan birisi budur ki, Tanrı mürəkkəb deyildir; çünki tərki b vahidliklə bir yerə sığmaz. Halbuki, Tanrı hamının qəbul etdiyi kimi vahiddir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı məkan və cəhət (səmt) daxilində deyildir; çünki məkan və cəhət (səmt) onun cisim olmasını tələb edir. Halbuki mücəssimənin (Tanrının cisim olduğunu qəbul edənlər) və müşəbbihənin (Tanrını yaranmışlara oxşadanların) iddiasının əksinə olaraq (Tanrı) cisim deyildir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı kədər duymaz; çünki ələm (kədər) ziddin (məqsədəuyğun olmayan şeyin və ya hadisənin) nəticəsidir. Halbuki Tanrıya zidd yoxdur.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrıda ləzzət (almaq) sifəti yoxdur; çünki ləzzət təsir qəbul etmək nəticəsi olub, (canlıların) mizacına aid olan bir şeydir. Halbuki Tanrı ondan iraqdır.

Filosoflar demişlər ki, Tanrı öz zatını dərk edəndir və öz zatını dərk etmək isə ən böyük ləzzətdir, lakin bu, ləzzətdən başqa bir şeydir – zövqdür. Fərq burasındadır ki, zövq daimidir, halbuki ləzzət ötürüdür.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı birləşmə qəbul etməz; çünki birləşmə iki şeyin bir şeyə çevrilməsindən ibarətdir. Halbuki Tanrı zətən vahiddir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı ərəz deyildir; çünki ərəzin cismə ehtiyacı vardır. Halbuki Tanrı möhtac deyildir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı özündən başqa digər şeyə oxşamır; çünki oxşamaq xüsusiyyətlərinin fərqləndiriciyə ehtiyacı vardır. Ehtiyacı olan şey isə vacib ola bilməz.

A l t ı n c ı b a b

TANRININ İŞLƏRİ HAQQINDADIR

Filosoflar demişlər ki, işlər hərəkətlərdən ibarətdir. Hərəkət isə kəmiyyət, keyfiyyət, məkan və s. ilə əlaqədardır ki, bunlar da cisim üçün zəruri olan şeylərdir. Beləliklə, cisimlikdən iraq olan (Tanrı) bunlardan da iraqdır. Buna görə filosoflar işləri tamamilə Tanrıdan inkar

etmiş və demişlər ki, qüdrətin iş ilə əlaqədar olması işin özü deyildir. İş isə ancaq cisimdən nəşət edir. Bu fikir mötəzililərin fikrinə yaxındır. Cəbrilər (fatalistlər) deyirlər ki, bəndələrin (İnsanların) bütün işləri Tanrının qüdrəti ilə yerinə yetirilir və Tanrı tərəfindən insanlar üçün yaradılır. Allahın təyinətə qarşısında İnsan qüdrətinin heç bir təsiri yoxdur. Bu fikir bəzi filosofların dediyi (sözə) uyğundur ki, cisimlər maddə (həyula) ilə surətin tərkibindən ibarətdir. Maddə (həyula) isə heç olan (yox ola bilən) təbiətdir. Əgər o (təbiət), yoxluğun iştirakı ilə təsir göstərsə, lazım gələr ki, yoxluq varlığa təsir göstərsin. Bu isə qeyri-mümkündür. Bu (fikir) əşərilərin (fikrinə) yaxındır. Əşərilərdən olan İmam-əl-Hərəmeyn demişdir ki, insanın qüdrəti və imkanını inkar etmək əqlin rədd etdiyi şeylərdəndir. Onun qüdrətini təsdiq etmək isə qüdrətini inkar etmək kimi təsirsiz (mənasız)dır. Müəyyən vəziyyətdə təsirin təsdiq edilməsi də təsirin inkar edilməsi kimi ağlabatan bir şey deyildir. Beləliklə, İnsanın etdiyi (iş) ilə onun qüdrəti arasında təsadüfi olaraq deyil, həqiqətən bir nisbətənin olması şübhəsizdir. Deməli, o, insanla onun qüdrəti arasında bir səbəbin olmasını təsdiq edir. Belə ki, İnsan qüdrətinin həmin səbəbə olan nisbəti (o səbəbin) qüdrətə olan nisbətinə bərabər olur.

Mötəzililərdən olan Cübbai və onun oğlu Əbu-Haşim həm xeyri, həm də şəri bəndəyə (insana) isnad etmişdir.

Sümmə-əl-Məğribi isə demişdir ki, (insandan) baş verən işlər edəni olmayan işlərdir. Bəndədə (insanda) ancaq iradə vardır, işlər isə fitri olaraq İnsandan nəşət edir. Cahiz də ona (bu fikrə) tərəfdardır.

Mötəzililər ümumiyyətcə deyirlər ki, bəndənin (insanın) öz gördüyü işlərində səbəstliyi vardır. Buna görə də səvab (mükafat) və ya cəzaya layiqdir.

Əşərilər ümumiyyətcə deyirlər ki, Tanrının iradəsi vahid və əzəlidir. Belə ki, həmin iradə Tanrının işlərinə və İnsanların istər xeyir, istərsə də şər işlərinə dair bütün nəzərdə tutulmuş şeylərə aiddir. (İnsanların istər xeyir, istərsə də şər işləri) İnsanların özünün əldə etdiyi işlər deyil, onlar üçün yaradılmış işlərdir.

Y e d d i n c i b a b

YAXŞILIQ VƏ PİSLİK HAQQINDADIR

Ümumiyyətlə, gözəllik (yaxşılıq) və çirkinlik (pislik) üç növdür. Kamal (bitkinlik) və nöqsan (çatışmazlıq); mülayim və qeyri-mülayim ki, onu əmələ gətirmək və ya tərk etmək lazım olur.

Bundan (yaxşılıq və pislik məfhumlarından) məqsəd (nədir)?

Əşərilərin dediyinə görə, əql əsasən çirkinlik və gözəllik qətiyyəni yoxdur, bu ancaq şəriətdə belədir. Mötəzililər isə deyirlər ki, əql açıqcasına ədalətin gözəlliyini, zülmün isə çirkinliyini təsdiq edir. Şəriət isə bunu inkar etmir. Əqlə uyğun olan hər bir şey şəriətdə uyğundur.

S ə k k i z i n c i b a b

XEYİR VƏ ŞƏR HAQQINDADIR

Filosoflar demişlər ki, ilk varlığın istər tamamilə, istərsə də qismən pis olması qeyri-mümkün idi; çünki o, sırf xeyirdən nəşət etmişdir.

Bununla isbat edilir ki, ilk yaradıcıdan nəşət edən varlıqlar da sırf xeyirdir və şər əsla yoxdur.

Şeyx Əbu Əli ibn Sina demişdir ki, xeyir bir şeyin varlığından və yaxud onun bitkinliyinin olmasından, şər isə bir şeyin yoxluğundan və yaxud onun bitkin olmamasından ibarətdir. Bir şeyin ilk əvvəldən şər olaraq əmələ gəlməsi qeyri-mümkündür; çünki onun yaradıcısı xalis xeyirdir. Bununla isbat edirlər ki, nəfs (ruh) ilk əvvəldən xalis xeyir olaraq əmələ gəlmişdir və beləliklə, bütün yaxşı işlər həqiqətən deyil, imkan dairəsində mövcuddur; çünki (İnsanın) əməldə bitkinliyi onun (mövcudluğu) zamanından sonraya aiddir. Bu bitkinlik tədriclə əqlin təsiri vasitəsilə imkandan həqiqətə çevrilir. Deməli, əqlin həqiqətə çevirdiyi (işlər) xeyir işlərdir; çünki (bu işlər) bitkinlik vasitələri (səbəbləri) dir. Lakin (əqlin) həqiqətə çevirmədiyini (işlər) şər işlərdir. Çünki (bu işlər) nəfsin (ruhun) çatışmaz vəziyyətdə qalması səbəbləridir. Əbül Həsən əl-Əşəri belə fikirdədir ki, bütün işlər Tanrıdır və belə izah edir ki, xeyir ilə şər də Tanrıdır, İnsanın isə ancaq kəsb etmək iradəsi vardır. Belə ki, əgər xeyir istərsə onu kəsb edər, səvaba çatır və əgər şər istərsə, onu kəsb edər və cəzasını görər. Beləliklə, iradə insanın, qüdrət isə Allahındır.

Mötəzililər isə deyirlər ki, xeyir ilə şərin nəfsə (ruha) aid olması əqlə isbat edilmişdir. Xeyir ilə şərs qarşısındakı səvab, yaxud cəza əql ilə nəfsdən asılıdır.

Aydın ki, hər iki fiqrə (əşəri və mötəzili) baş vermiş iş qarşısında insanın səvab və ya cəza almalı olduğu barədə birləşirlər. Onların münaqişəsi ancaq qüdrət ilə iradə və qüdrət ilə iradənin nisbəti haqqındadır.

Əşərilər deyirlər ki, iş İnsanın iradəsi və Tanrının qüdrəti ilə yerinə yetirilir. Mötəzililər isə deyirlər ki, iş İnsanın qüdrəti və iradəsi ilə həyata keçir. Əşərilər deyirlər ki, mötəzililərin fikri şirkdir (Tanrıya şərik tutmaqdır); çünki onlar cisimlər üçün bir yaradıcı, işlər üçün də bir yaradıcı fərz edirlər. Mötəzililər isə deyirlər ki, əşərilərin fikri şirkdir; çünki onlara görə, iş ancaq Tanrının qüdrəti və bəndənin (İnsanın) iradəsi ilə baş verir. Lakin həqiqət belədir ki, hər iki təriqətin fikri şirk deyil; nəzakətin riayətində təkid etməkdən ibarətdir. Belə ki, əşərilər yaradıcılıq adının Tanrıdan başqa digərinə verilməməsini, mötəzililər isə yaramaz işlərin ancaq bəndəyə (İnsanlara) aid edilməsini nəzərə almışlar.

D o q q u z u n c u b a b

TANRIYA VACİB OLANLAR HAQQINDADIR

Əşərilər deyirlər ki, Tanrı zətən kamildir. Vaciblik elə bir məsələdir ki, onu yerinə yetirməyən məzəmmət¹ edilməlidir. Əgər Tanrı bir işi yerinə yetirmək vəzifəsi daşısaydı və onu həyata keçirməməklə məzəmmətə layiq olsaydı, məzəmmət bir nöqsandan ibarət olduğuna görə lazım gələrdi ki, Tanrı nöqsanlı olub və ancaq o vəzifəni yerinə yetirməklə yetkinləşəydi.

Mötəzililər isə Tanrının vəzifədar olmasını bir neçə səbəbə görə təsdiq edirlər.

Birincisi, Tanrı (bəd əməl sakinlərini çəkirdirmiş²) və yaxşı əməl sahibini mükafatlandırmağa söz vermişdir. Deməli, öz vədəsini yerinə yetirməyə borcludur.

¹Əslində sözü düşmüşdür.

²Əslində ifadəsi düşmüşdür.

İkincisi, Tanrının qüdrətinə nisbətən işlər bərabərdir (Tanrı heç bir işdə çətinlik çəkmir). Buna görə Tanrı borcludur ki, (məxluqata) daha çox xeyirli olan işlər görsün və Tanrı (bu işdə) hamıdan çox səlahiyyətdardır.

Üçüncüsü, Tanrı adildir. Buna görə borcludur ki, zalimi cəzalandırsın.

Dördüncüsü, Tanrı bəşəriyyəti ruziyə möhtac yaratmışdır. Buna görə borcludur ki, onlara ruzi versin.

Dördüncü rükn

PEYĞƏMBƏRLİK VƏ ONUNLA ƏLAQƏDAR (məsələlər) HAQQINDA BİLİYƏ AİDDİR

Bu rükndə səkkiz bab vardır.

B i r i n c i b a b

İNSANLARIN PEYĞƏMBƏRƏ OLAN EHTİYACI HAQQINDADIR

Bu (məsələ) bir neçə dəlil ilə isbat edilir.

Birincisi, filosofların dəlilidir:

İnsan təbiətən mədənidir. Mədəniyyət və cəmiyyətə əsaslanır. Cəmiyyət də öz qarşılıqlı iş əlaqələrində qanuna möhtacdır ki, intizamın səbəbi olan mədəniyyətdə pozğunluq əmələ gəlməsin. Buna görə, labüd olaraq, elə bir vicdanlı qanunverici olmalıdır ki, Tanrı tərəfindən müqəddəs bir nəfsə və mələklərə aid əxlaqa nail olmuş olsun və beləliklə, əmrlər və nəhylər (qadağalar) barədə onun rəhbərliyi doğru olsun. Belə bir qanunverici peyğəmbərdən, qanun isə şəriətdən ibarətdir.

Çöllər və dağlarda yaşayan və yolunu azmış adamlardan ibarət olan cəmiyyətlərin pozulub dağılmaması o demək deyildir ki, yuxarıdakı dəlil saxtadır. Tanrı adildir, o, yaratdığı hər hansı bir xalqa həm mərhəmət, həm də sübut olaraq bir peyğəmbər göndərmişdir ki, gedəcəkləri yolu göstərsin və məşğul olacaqları ibadəti təyin etsin. Ancaq bu xalqların bəzisi zaman keçdikcə öz nəfslərinə tabe olmuş, əmr edil-

miş yolu unutmuş, ibadətın çətinliklərini tərک etmiş və öz güzəranlarını yaxşılaşdırmaq üçün könuülləri istədiyini saxlamış, allahlığı öz bütllərinə mənsub etdikləri kimi, bu vəziyyəti də özlərinə mənsub etmiş və (Tanrının) nemətini (şəriəti) inkar etmişlər.

Miletli Empedokl isə demişdir ki, mənşədən nəşət edən ilk (varlıq) birinci üzv (ünsür) olmuşdur ki, onda həm məhəbbət (cazibə), həm də qələbə (rədd etmə) var imiş. Ondan əqli-küll, əqldən nəfsi-küll, nəfsi-külldən isə mürəkkəb varlıqların nəşət etməsi xətirinə təbiət meydana gəlmişdir. Sonra nəfsi-küll özündən yuxarıdakına, yəni əqlə baxmış və onu sevmişdir, çünki bu nəfs (əql kimi) mücərrəd idi və ondan istifadə edərək gözəlliyi əxz etmişdir. Sonra özündən aşağıdakına, yəni təbiətə baxmışdır; çünki təbiət də (nəfs kimi) çoxcəhətli, mürəkkəb idi. Təbiət, mürəkkəb varlıqlara çox meyl etdiyinə görə, nəfs və əqldəki gözəlliklərin heç birisindən istifadə etməmişdir. Təbiətdən bir-birinə zidd olan varlıqlar əmələ gəlmişdir. Bunların sırasında sadə şeylər, o cümlədən əsaslar (ünsürlər) və mürəkkəb varlıqlar, o cümlədən mizaclar və qüvvələr olmuşdur. Təbiət, mürəkkəb varlıqlarla məşğul olmuş, əqlə və nəfsə mənsub əməlləri unutmuş və tərکib ələmində cismani-şəhvani ləzzətlərə məftun olmuşdur. Sonra, nəfsi-küll təbiətin məftunluğunu və coşmasını gördükdə öz hissələrindən birisini ona (təbiətə) nazil etmişdir ki, təbiətdəki coşqunluğun qarşısını alsın, onun unutduğunu yadına salsın, anlamadığını ona öyrətsin, onu bulaşdığı murdarlıqlardan pəka çıxarsın və çirklərdən təmizləsin. Dəyişkən (havadan ibarət olan) bu hissə təbiəti əqli-küll və nəfsi-küllə doğru sövq edir. Belə ki, onu gah məhəbbət üzrə və lütf ilə dilə tutur, gah da özünü yüksək tutaraq, zorakılıqla və qılınc gücünə onu çağırır (hədələyir).

İkincisi (Peyğəmbərin isbatı üçün ikinci dəlil), (ələmi) öz vücudumuzun vəziyyəti ilə müqayisə edək. Bizim bədənimiz vardır. Bədənin isə üzvləri və hissələri vardır. Bu üzvlər və hissələr yaxşı və yaxud pis işlər görməyə qabildir. Bədəndə hər şeyə (bütün üzvlərə) müsəllət olan və fitrətən şəhvətləri sevən təbiət vardır. Bu təbiət o əməlləri özünün tədbirinə uyğun olaraq işlədir. Əgər təbiət təsəllüt tapa bilərsə, bədəndə pozğunluq əmələ gələr; çünki onda bədənin əsasları (ünsürləri) bir-birinə üstün gələr (ünsürlərin tənəsübü pozular) və iş görən əməllər tənəsüb halından çıxar. Belə bir pozğunluğu ancaq əql düzəldə bilər. Əql təbiətin qüvvələrə hakim olmasının qarşısını alır və onu yaxşı işlərdə işlədir.

Bədənin əqlə olan ehtiyacını isbat etdikdən sonra təsəvvür edək ki, aləm bədənə, aləmin əhalisi bədəndəki qüvvələrə, iblis təbiətə, peyğəmbər isə əqlə oxşayır. Bununla yəqin edirik ki, aləmin intizamı ancaq peyğəmbər ilə mümkün ola bilər.

Üçüncüsü, İnsan nəfs ilə bədəndən ibarətdir. Bunlardan birisi nəcib və ruhani bir cövhdərdir; digəri isə cismani qaba bir kütlədir. Bunların hər ikisi öz mənsəyinə doğru meyl göstərir və öz yoldaşı tərəfindən cəlb edilir. Əgər nəfs bədəni cəzb etməklə, onu heyvani şəhətlərin ləzzətindən çəkindirərək paka çıxarıb yüngülləşdirsə, qayıdan zaman (öləndə) onunla birlikdə (Ərşin) ən uca yerlərinə (cənnətə) yüksələr. Necə ki, Məhəmməd, İsa və İdrisin bədənləri belə olmuşdur.

Yoxsa, əgər bədən nəfsə üstün gələrək onu öz xidmətçisinə çevirib, öz xeyrinə işlədərsə və öz yaramaz işlərinə şərik edərsə və beləliklə, onu tutqunlaşdıraraq ağırlaşdırarsa, onunla birlikdə ən alçaq yerlərə (yəni, cəhənnəm) enər. Necə ki, Qarun, Haman və Fironun ruhu belə olmuşdur.

Lakin bədənin ruhu cəzb etməsi işi ruhun bədəni cəzb etməsi işindən bir neçə səbəbə görə daha asandır.

Birincisi budur ki, ruh yüngül, bədən isə ağırdır. Yüngül şeyin ağır şey tərəfindən dartılması ağır şeyin yüngül şey tərəfindən dartılması kimi ola bilməz.

İkincisi budur ki, ruh təbiətən yuxarıya qalxmağa, bədən isə aşağıya düşməyə meyl göstərir. Ağır şeyin yüngül şey ilə birlikdə aşağı düşməsi yüngül şeyin ağır şey ilə birlikdə yuxarı qalxmasından asandır.

Üçüncüsü budur ki, bədənin inkişafı təbiidir və xarici köməyə ehtiyacı yoxdur. Halbuki, ruhun inkişafı kəsibdir, xaricdə olan bir öyrədiciyə ehtiyacı vardır və əgər öyrədici olmazsa, nöqsan halında qalar və nəticə etibarilə nöqsanlı şey kamil şey tərəfindən məğlub olar.

Deməli, İnsanı inkişafa doğru yönəltmək lazımdır. Belə ki, insanlardan birisi Tanrının mərhəməti və onun verdiyi istedadla nail olaraq vəhy və ilham almaq səciyyəsinə malik olsun və beləliklə, ruhların öyüd-nəsihət vasitəsilə təmizə çıxarsın və bədənləri (dini) tapşırıqlar vasitəsilə tərbiyələndirsin. Belə bir kamil şəxs peyğəmbərdən, onun məsləhət üçün verdiyi (qanun) isə şəriətdən ibarətdir.

Dördüncüsü, İnsanın, feyz qəbul edərək, biliklər kəsb etmək istedadı vardır. Bu (bilmək istedadı), onda fitri deyildir və gərək biliksizlikdən biliyə doğru özünü inkişaf etdirsin. Feyzin mənsəyi vardır.

Həmin feyz istedadada malik olan (adama) o mənşə tərəfindən onun istedadı qədər verilir. Əgər bu feyz vasitəsiz olaraq verilsəydi, hamıya bərabər şəkildə verilərdi. Bu isə qeyri-mümkündür. Yoxsa, əgər feyz mücərrəd əql vasitəsilə verilsəydi, fikirlərdə fərqlənmə olmazdı: çünki əqlin həddi-büluğa çatmış bütün (İnsanlara) bərabər olaraq aid olması doğrudur. Beləliklə, müəyyənləşir ki, feyz vasitəsi Tanrının bir mərhəməti olub, istedad nailiyyəti, dərkətmə üstünlüyü və rütbə yüksəkliyi nöqtəyi-nəzərindən yeganə (bir fərd) olan (şəxsə) ruhani cövhərin saflığı, mizacın tənəsübü, nəfsin pakizəliyi, mələklərlə sıxı xəlvətə çəkilməsi, dünyanın boş işləri ilə az məşğul olması (xüsusiyyətləri ilə) birləşir. Ona görə ki, bəzən ruhani aləmə yönələrək, bəşər qüvvəsinin imkan verdiyi qədər (bilik) kəsb etsin, bəzən də cismani aləmə qayıdıb bədən işlərini paklıq və ibadət vasitəsilə idarə etsin və mənşədən (yaradıcıdan) arası kəsilmədən rəhbərlik alıb, başqa nəfslərə fayda versin. Necə ki, bulud suyu dənizdən götürüb, çöllərə yağdırır ki, bitkilər becərilsin. Həm feyz alan, həm də feyz verən belə bir (şəxs) peyğəmbərdən, feyz isə şəriətdən ibarətdir.

Beşincisi, Tanrı İnsanı başqa varlıqlardan üstün tutmuş və onu dərkətmə, qüdrət və ixtiyar (azadlıq, sərbəstlik) feyzlərinə nail etmişdir.

Belə bir ehsanı təkmilləşdirmək nemətlərin daha yaxşı kamilləşməsinə tələb edir; çünki keçmiş (əvvəlki) nemətlər İnsanları yaxşı yollara rəhbərlik etməklə, müvəffəqiyyətlər və nailiyyətlər vasitələrini onlara bildirməklə təkmilləşir. Bütün bunlar İnsanlar içərisindən gözəl, doğruçu, sağlam düşüncəli, yüksək dərəcədə sədaqətli, inanılmış və ləyaqətli bir şəxsin seçilib irəli çəkilməsinə tələb edirdi ki, o, İnsanlara yaxşıyamanı fərqləndirən əhklamla birlikdə göndərilin. Belə bir inanılmış və seçilmiş (şəxs) peyğəmbərdən, onun əhkamı isə şəriətdən ibarətdir.

Altıncısı, Tanrı İnsanları öz qüdrəti ilə yaratmış və onlara əql vermişdir ki, Tanrını tanısinlər. Əgər İnsanlar əqlə əsaslanan dəlillərlə Tanrını tanıyaraq, ona layiqincə ibadət etməyi öz öhdələrinə götürsəydilər, haradan bilərdilər ki, Tanrının xoşuna gələn ibadət necə olmalıdır. Buna görə, İnsanlara Tanrının istəyini əhatə edən qaydaqanunları öyrədən bir öyrədici lazım idi. Bu öyrədici onların özündən olmalı idi ki, onlarla qaynayıb-qarışsın ki, ondan çəkinməsinlər. O isə öz sözlərində doğruçu, əməldə düzgün və Tanrının mərhəmətinə nail olmalı idi. Belə bir öyrədici peyğəmbərdən, onun öyrətdiyi isə şəriətdən ibarətdir.

Kəşf əhli demişlər ki, həqqin zahiri və batini vardır. Batində mütləq qeybə aid olan (ancaq Tanrı tərəfindən başa düşülən) həqiqi vəhdət vardır. Çoxluq və təklik (ümumilik və xüsusiyyət) isə sabit olan zahiri şeylərin mövcudiyyətində olur. Zahirə isə çoxluq həmişə vardır və ondan ayrı düşə bilməz. Çünki zahir adlar və sifətlərin təzahürüdür və onun çoxluğu həmin (adlar və sifətlərin) xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Buna görə (adlar və sifətlərin) hər birisinin xüsusi bir şəkli olmalıdır ki, nəticə etibarilə çoxluq lazım gəlir. Lakin (adlar və sifətlərin) hər birisi özünün təzahürünə, nüfuzuna və hökmlər (tələb etdiyinə) görə xaricdəki şeylər haqqında çəkişmə və münaqişə əmələ gəlir; çünki onların hər birisi zahiri isimlər ünvanı ilə digərini pərdələyir. Beləliklə, məsələnin ədalətli bir münsifə ehtiyacı olur ki, o, bu bəzələrdə rəy versin, dünya və axirətdə onların intizamını qorusun və onların hər birisini, istər zahiri, istərsə də batini inkişafa çatdırsın. Belə bir münsif peyğəmbərdən ibarətdir.

İ k i n c i b a b

İSMƏT (PEYĞƏMBƏRİN GÜNAHSIZLIĞI) HAQQINDADIR

Peyğəmbərlik (nübüvvət) günahsızlıq (ismət) tələb edir. Bəzi adamlar risalət (peyğəmbərlik) vaxtından başqa, bəziləri isə dəvət (dini təbliğat) zamanından başqa peyğəmbərin kiçik günahlar etməsini cayız (yolveriləsi bir iş) hesab edirlər. Bəziləri peyğəmbərin peyğəmbərliyə çatmazdan əvvəl böyük günahlar, bəziləri isə, istər peyğəmbərlikdən əvvəl, istərsə də peyğəmbərlik dövründə kiçik günahlar etməsini cayız bilirlər.

(Peyğəmbərin) günahsız olmasını rədd edənlər bir neçə səbəbə əsaslanırlar.

Birincisi, Quranda açıqcasına qeyd edilən sözlərə. Məsələn; “Adəm günah etdi”¹, “Səni şəşqın vəziyyətdə görüb yola gətirmədimmi?”² sözləri və Quranın açıqcasına göstərdiyi bu kimi ayələrə.

İkincisi, ismət (məsumluq, günahsızlıq) elə bir xüsusiyyətdir ki, ona malik olan (şəxsi) günah etməkdən çəkindirir. Əgər belə bir xü-

¹ Quranın “Taha” surəsi, 121-ci ayə.

² Quranın “Vəz-Zuha” surəsi, 7-ci ayə.

susiyyyət peyğəmbərdə olarsa və buna görə o, günah etməzsə (günah edə bilmərsə), deməli o, səvaba (Tanrı tərəfindən verilən mükafata) layiq olmaz.

Üçüncüsü, (Allah) özü demişdir: “(De ki,) mən sizin kimi adamam”¹. Bu o deməkdir ki, İnsan günahsız ola bilməz. Belə olmasaydı, onunla mələklərin fərqi olmazdı. Lakin birinci dəlilə iki yolla cavab vermişlər (rədd etmişlər).

Birincisi, Quran təfsir edilə bilər (təfsir ilə aydınlaşar) və onu təfsir etməkdən heç bir zərər gəlməz.

İkincisi, müarizə (bir yerə sığa bilməyən fikirlərin ziddiyyəti) vasitəsilə (aydın olar), çünki əgər müəyyən bir ayə yalan ola bilər bir günaha dəlalət edərsə, eyni zamanda həmin günahın düzgünlüyü ehtimalının olmamasını da doğrulmuş olur.

İkinci dəlilə isə iki yolla cavab vermişlər.

Birincisi, məsumluq, aid olduğu şəxsin günah etməsinə mane olsa belə, həmin şəxsin ixtiyarını (azadlığını) əlindən almır. Necə ola bilər ki, bir şəxs ibadətə aid işin kəmiyyəti, növü və gecikməsi barədə failimuxtar (sərbəst fəaliyyətdə) olsun, lakin ibadət ilə günahı (bir-birindən seçib ayırmaq işində faili-muxtar) olmasın?!

İkincisi, günah etmək elə bir işdir ki cəza ilə nəticələnir. Günah etməmək isə sabit bir şey (fəaliyyət) deyildir. Günah etməmək insanın öz vəziyyətində qalmasından (fəaliyyətsizliyindən) ibarətdir. Halbuki ancaq əməllər (fəaliyyətlər) səvaba layiqdir.

Üçüncü dəlilə isə üç yolla cavab vermişlər.

Birincisi, insanda günahsızlıq (ismət) əsasdır. Günah isə sonradan baş verən bir işdir və əməlin şüurlu olaraq yerinə yetirildiyi zaman baş verir. Nə üçün bəzi şəxslərdə əsas vəziyyətin davamı və bu vəziyyətin təsadüfi olaraq baş verən bir iş vasitəsilə dəyişilməməsi mümkün olmasın?

İkincisi, insanlarda adət fitri bir xüsusiyyətdir. Nə üçün bəzi şəxslərin, ibadətə çox məşğul olduğuna görə, günaha heç də etina etməməsi mümkün olmasın?

Üçüncüsü, günah elə bir tərkib hissəsi deyildir ki, onsuz insan mükəmməl olmasın. Bəzi şəxslərin öz tanrısına qətiyyətlə müxalifət etməməyə müvəffəq olması nə üçün qəbul edilməsin?

¹ Quranın “əl-Kəhf” surəsi, 110-cu ayə.

Ü ç ü n c ü b a b

BİZİM PEYĞƏMBƏRİN PEYĞƏMBƏRLİYİ HAQQINDADIR

Bizim Peyğəmbərin peyğəmbərliyi həm onun olduğu (yaşadığı), həm də olmadığı zamanda (ölümündən sonra) isbat edilmişdir.

Onun olduğu (yaşadığı) zamandakı peyğəmbərliyi iki hadisə ilə sübut edilir.

Birincisi, ağızdan-ağıza bizə qədər gəlib çatmış olan parlaq möcüzələri və aydın kəramətləri vasitəsilə. Bunlar rəvayət etməyə ehtiyacı olmayan saysız-hesabsız möcüzələrdir.

İkincisi, yəhudilər və xaçpərəstlərin təsdiqindən ibarətdir ki, bunlar, ədavətlərinə baxmayaraq, keçmişdən onun haqqında xəbər vermişlər. Müddəaya aid müxalifətçinin ən kiçik sözü (etirafı) iddia edənin əlindəki sənədlərin ən güclüsü kimi hesab edilə bilər.

Onun olmadığı (ölümündən sonrakı) zamanda (peyğəmbərliyi) iki hadisə ilə (isbat edilir).

Birincisi, onun əmr və yaxud qadağan etdiyi düzəlişlər. Belə ki, bizə əmr etdiyi işlər, bizim ürəyimizə yatmasa belə, yerinə yetirildikdə, onların məsləhət olmasını və həmin əmrin doğruluğunu göstərir. Həmçinin bizə qadağan etdiyi işlər, bizə dözülməz görünsə belə, yerinə yetirildikdə, onların yaramazlığını və həmin qadağanın doğruluğunu göstərir.

İkincisi, onun dediyi – “məndən sonra peyğəmbər olmayacaqdır” sözünün doğruluğu. Belə ki, bizim zəmanəmizə qədər hər hansı bir möcüzə ilə öz peyğəmbərliyini sübut edən bir şəxs çıxmamışdır.

D ö r d ü n c ü b a b

ONUN (MƏHƏMMƏDİN) BAŞQA PEYĞƏMBƏRLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ HAQQINDADIR

Bu (məsələ) bir neçə dəlil əsasında isbat edilir.

Birincisi bundan ibarətdir ki, peyğəmbərlik məsələsi davamiyyət tələb edir (peyğəmbərsiz bir dövr olmaz); çünki peyğəmbərlik dünya işlərini nizama salır, bütün pozuğunluqları düzəldir, Tanrı ilə insanlar

arasında əlaqə yaratmaq vasitəsidir və buna görə də peyğəmbər bütün zamanlar üçün zəruridir. Lakin hər bir peyğəmbərin müəyyən zamanı və ehkamı olmuş, onların zamanı və ehkamı aradan gedərək, bizim peyğəmbərin zamanı gəlib çatmışdır və həmin zaman onun ehkamı ilə zinətlənmişdir. Belə ki, həmin ehkam (başqa peyğəmbərə) köçürülmədən qiyamət gününə qədər qalacaqdır. Deməli, hər bir baqi (qalan şey) fani (şeydən) üstün olduğuna görə, ehkamı ləğv edilməyən şəxs də ehkamı ləğv edilən şəxslərdən üstündür.

İkincisi. Bəşəriyyətin imkanında olan elmlər və fənlər aləmin başlanğıcından bizim zamanımıza qədər peyğəmbərlər, filosoflar və alimlər vasitəsilə tədricən həqiqətə çevrilmişdir. Ata-babalardan qalmış olan bütün keçmiş üstün cəhətlər (biliklər) bizim peyğəmbərin başqa ümmətlərdən (din tərəfdarlarından) üstün olan ümməti (tərəfdarları, müsəlmanlar) vasitəsilə Peyğəmbərimizin şərəfli ehkamının üstünlüyü sayəsində təkmilləşmiş (və hazırkı şəkə düşmüşdür). Deməli, bizim peyğəmbər hamısından üstündür.

Üçüncü budur ki, bütün peyğəmbərlərin peyğəmbərliyinin sübutu müəyyən möcüzələrdən ibarət olmuşdur. Lakin o peyğəmbərlərdən sonra həmin möcüzələrdən heç bir əsər qalmamışdır. Halbuki bizim peyğəmbərin möcüzələrindən birisi olan Quran peyğəmbərdən sonra olduğu kimi qalmış və bütün zamanlar üçün qiyamət gününə qədər olan peyğəmbərliyinin şahidi olaraq qalacaqdır. Beləliklə, möcüzəsi daha artıq yaşayan və daha sabit olan (peyğəmbər) hamısından üstündür.

Dördüncüsü, keçmiş peyğəmbərlərin şəriətlərindəki ehkam öz təsirini başlamaq üçün, möcüzəyə möhtac olmuşdur. Halbuki bizim peyğəmbərin ehkamı, yəni Quran öz-özlüyündə möcüzədir. Bu isə bizim peyğəmbərin üstünlüyünü göstərən ən güclü sübutdur.

Beşincisi, merac məsələsindən ibarətdir ki, (bizim peyğəmbər) bu barədə yeganədir. Deyirlər ki, Peyğəmbər merac gecəsində ərşə doğru qalxdığı zaman göylərin hər birində peyğəmbəri aparən mələklər ondan geri qalmışdılar (onun getdiyi yerlərə mələklərin daxilolma ixtiyarı yox idi). Sonra, (meracın keyfiyyəti haqqında) soruşduqda, (peyğəmbər) demişdir ki, bu ancaq bəşəriyyətin seçmə fərdinə müyəssər ola bilər və (Tanrı) öz əmrini sizin bilmədiyinizdə zahir etmişdir.

Bəziləri peyğəmbərliyi bir neçə dəlil əsasında inkar etmişlər.

Birincisi, Tanrı bizə ağıl və sərbəstlik nemətləri bağışlamış və bizi, məqul şeyləri dərk etdiyimizə görə özünün yaratdığı başqa şey-

lərdən üstün tutmuşdur ki, Tanrının zatını və sifətlərini öyrənək və öz işlərimizi ağılmız vasitəsilə sərbəstcəsinə idarə edək. Əgər biz işimizi öz tayımıza tapşırısaq, belə ki, o, bizi heyvanlar və yaxud cansız varlıqlar kimi kefinə uyğun olaraq dolandırın, ağılmızın nifrət etdiyi işləri görməyə bizi məcbur etsin və təbiətimizə uyğun olan işlərdən bizi çəkəndirsən, onda, bizimlə heyvanlar arasında nə kimi fərq olar və bizim ağılmızın faydası nədir?

Əgər yaradılmış qeyri-bərabərdirsə, bu, ədalətə ziddir və əgər bərabərdirsə, bizim ağıllarımız bizə kifayətdir.

İkincisi, Tanrı təkamülün tələbinə uyğun olaraq, bizi xilqətə kamil yaratmışdır ki, onun (Tanrını) dəlillər (istidlal) əsasında dərk edək, taysız və oxşarsız bilək. Necə ola bilər ki, Tanrı bizim öz taylarımızı bizə peyğəmbər göndərsin. Onları tanımağı və onlara itaət etməyi, Tanrını tanıdığımız və ona itaət etdiyimiz kimi, bizə vacib etsin, onlara dua etməyi öz ibadətləri sırasına keçirsin və onları bizə hökmran edib, bizdən üstün tutsun?

Üçüncüsü, onlar (peyğəmbərlər) İnsanların ürəyini sehr ilə məftun edən sahirlərdir ki, insanları (bu yolla) öz əmr və nəhyələrinə tabe etmişlər.

Buna görə də onların (peyğəmbərlərin) hər birisinin müəyyən dövrü olmuşdur ki, həmin dövr başa çatdıqda (sehrləri də) ləğv (batil) edilmişdir.

Dördüncüsü, peyğəmbərlik iddiası rəyasət iddiasıdır. Rəyasət də ulduzların uğurlu görünüşündən asılıdır. İnsanlardan hər kim uğurlu vaxtda anadan olarsa, heç də ləyaqəti olmadan rəyasətə və yüksək rütbəyə çatar.

Birinci (iddiaya) iki dəlil ilə cavab vermişlər.

Birincisi, feyz qəbul etmək istedadı nöqtəyi-nəzərindən insanların bir-birindən fərqlənməsi aydındır. Bu fərqlənmə zəruri olaraq insanların bəzisinin digərindən üstün olmasını tələb edir. Deməli, nöqsanlı (adamların) mükəmməl adamlara tabe olması və ümumi məsələlərdə onlardan tərbiyə öyrənməsi vacibdir.

İkincisi, əgər ağıllar ümumiyyətcə müvəffəqiyyətli olsaydı, təqlid edilən adamın ağılı istifadə edən şəxsin inamını özünə cəlb etməzdi; çünki təqlidi qəbul etmək ancaq onun ağılı vasitəsilə olur. Beləliklə, etiraz müəyyən bir əqidənin inkarından ibarətdir və müxalifətinin əqidəsinin inkar edilməsi müxalifətinin öyrənmək deməkdir. Deməli, sabit olur ki, ağıllar qeyri-bərabər olduğuna görə, müəllim lazımdır.

İkinci (iddiaya) belə cavab vermişlər ki, ünsürlərdən əmələ gəlmiş varlıqlar dərəcə etibarilə bir-birindən fərqlənir. Belə ki, bitkilər göyərək artdığına görə, cansız varlıqlardan üstündür. Heyvanlar, iradi hərəkətə malik olduğuna görə bitkilərdən üstündür. İnsan, ağıl və ixtiyara malik olduğuna görə heyvanlardan üstündür. Peyğəmbərlər isə, peyğəmbərlik feyzinə malik olduğuna görə başqa insanlardan üstünlüklər.

Bu o deməkdir ki, peyğəmbərlik feyzi ancaq xasdır; çünki bu feyz ümumi olub, bütün İnsanlara aid ola bilər. Fərq burasındadır ki, feyzin peyğəmbərdə təzahür etməsi peyğəmbərə xasdır; çünki əgər feyzin təzahür etməsi hamıya aid olsaydı, intizama səbəb olan fərq aradan gedərdi. Buna görə, filosoflar demişlər ki, əgər bütün İnsanlar bərabər olsaydılar, onların hamısı həlak olardılar. Deməli, bəşər cəmiyyəti öz məsləhətləri xeyrinə peyğəmbərlərə təzim etməlidir.

Üçüncü iddiaya (belə cavab vermişlər ki, Tanrının) hikməti hər hansı bir şeydə müəyyən əsər və xasiyyət qoymuşdur. Belə ki, insanların bəzisi təcrübələr əsasında müəyyən hissələri tərkib etməyə və ya sözləri birləşdirməyə nail olur və nəticə etibarilə, müəyyən və məxsus şeylərdə ya məsləhət olan təsirlər əmələ gətirir ki, kəramətlər, duaların təsiri və tibb elminin götürdüyü ölçülərdən ibarətdir; yaxud da məsləhət olmayan təsirlər əmələ gətirir ki, bu da hoqqabazlıq və ya sehrdən ibarətdir. Mürəkkəb şeylərdə əmələ gətirilən bu təsirlərin bütün (nəticələri) müxalifətinin iddiası qarşısında dəlillər kimi istifadə edilir. Lakin peyğəmbərliyə sehrbazlıq nisbəti vermək sehrbazlığın özündən də yaramaz işdir; çünki peyğəmbərlik Tanrının mərhəmətindən nəşət edir və həmişə müəyyən məsləhətlərə uyğundur.

Dördüncü iddiaya (belə cavab vermişlər ki,) ulduzların təsiri həmin təsirlərin yerindən asılı olaraq ölçülür; çünki bu təsirlər qabiliyyətsizliyə xas olmayıb, qabiliyyətlərə də aiddir.

Əgər deyilsə ki, tutalım, insanın peyğəmbərə ehtiyacı olması doğrudur, bəs, peyğəmbərin başqa adamlardan fərqlənməsi üsulu necə ola bilər? Çünki məsələnin ümumi şəkildə qoyuluşundan peyğəmbərin üstünlüyü nəticəsi çıxır (hamının peyğəmbər ola bilməsi nəticəsi çıxır) və məsələnin xüsusi şəkildə qoyuluşundan (ancaq müəyyən şəxsin peyğəmbər ola bilməsindən) də belə nəticə çıxır ki, fərqləndirənin biliyi fərqlənənin (peyğəmbərin) özünü əhatə etməlidir (başqasını peyğəmbər bilən şəxs peyğəmbərin özündən də artıq biliyə malik olmalıdır). Bu isə qeyri- mümkündür.

Bu iddiaya cavab olaraq (yuxarıda) demişdim ki, peyğəmbərliyin nişanələri çoxdur.

Onların sırasında möcüzələri qeyd etmək olar. Möcüzə xariqə işlərdən birisini yerinə yetirməkdən ibarətdir ki, peyğəmbərliyin doğruluğunu isbat edən şahiddir.

Deyilmişdir ki, ünsürlərdən ibarət olan təbiətlərin müqəddəs ruhlara itaəti bədənin digər ruhlara olan itaəti kimidir. Bu isə müqəddəs cənaba (Tanrıya) doğru təvəccöhün (üz çevirməyin) nəticəsidir. Hər kim sədaqətlə Tanrıya itaət edərsə, Tanrıdan başqa digər şeylərin hamısı ona itaət edir. Hər kim təbiəti öz ruhunun ixtiyarına verərsə, hər kim həvəsdən imtina edərsə, təbiətləri öz ixtiyarına keçirməyə qadir ola bilər. Hər kim yaradıcıya itaət edərsə, yaranmışlar da ona itaət edir.

O cümlədən (peyğəmbərlik nişanələrindən) biri də qeybə aid (gizli) şeyləri bilməkdən ibarətdir. Bu xüsusiyyət ruhani bir işdir. Yuxarıda deyilmişdir ki, aləmin özü və onun hadisələrinin qeyd siyahısında ümumi surətləri vardır ki, bunlara Əflatuna görə, “Əflatun qəlibləri” (müsüli-əflatuniyyə,) kəşf əhlinə görə, cəbərut (qüdrət) aləmi (aləmi-cəbərut) və şəriət əhlinə görə, lövh-i məhfuz (hifz olunan lövhə) deyilir. Bu surətlər heç vaxt dəyişilmir və onların timsalı şahadət aləminə (dünyaya) göndərilir. Bunlar doğru və ya xəta (nadürüst) işlərin mənşəyidir; çünki aqlın şeylərə aid və onların əmələ gəlməsindən əvvəlki təsəvvürə əgər o uyğundursa, belə bir təsəvvür düzgündür; əks təqdirdə isə düzgün deyildir. Əgər ruh bədəndən ayrılmaqdan qabaq cismani pərdələr (manəələr) və bədənə aid hadisələrdən təcrid edilərək, həmin siyahıdakıları qəbul edərsə, o siyahıdakı əzəli və əbədi şeylər onun üzərində nəqş edilir və belə bir rütbəyə malik olan adam keçmişdən və gələcəkdən xəbər verir.

Həmçinin demişlər ki, əgər ruh örtüklərdən (manəələrdən) təcrid edilərək, müqəddəs cənaba (Tanrıya) müraciət edərsə, göydəki mücərrəd şeylər müxtəlif şəkillərə düşərək onu qarşılayar, keçmiş və gələcək şeylər haqqında ona xəbərlər verir. Filosoflara görə bu şəkillər mələklərdən və onların verdiyi xəbərlər, vəhy və ilhamdan ibarətdir.

O cümlədən (peyğəmbərlik nişanələrindən) birisi də əməllər və sözlərin keyfiyyətidir. Əgər onların (peyğəmbərlərin) əməllərinin izləri və sözlərinin nəticələri ümmətin (xalqın) əməl və sözləri ilə müqayisədə sırf xeyirdən ibarət olub, heç bir pozğunluğa səbəb olmazsa və faydası həddi-bülüğa çatmış bütün adamlara aiddirsə, belə bir şəxs

peyğəmbərdir. Yoxsa, (onun) əməl və sözləri özlərinə qarşı müəyyən qərəzlər əsasında olarsa, peyğəmbər deyildir; çünki peyğəmbərlərdə Tanrının əxlaqı vardır və onların əməllərinin qərəzi İnsanlar üçündür, necə ki, Tanrının əməlləri də belədir.

B e ʃ i n c i b a b

İMAMƏT HAQQINDADIR

İmamətin vücudu zəruridir; çünki islamın (daimi olaraq) yaşaması üçün şəriət əhkamı davam etməlidir. Halbuki qanunvericinin məcazi həyatı (dünyadakı həyatı) daimi deyildir. (Buradan belə nəticə çıxır ki,) ölkələrdə müxtəlif əsrlər ərzində nizam-intizam ancaq imamın vücudu ilə mümkün ola bilər. Peyğəmbər, Tanrının səlavatı ona və onun övladına olsun, belə demişdir: “Hər kim öz zamanəsinin imamını tanımadan ölərsə, cahiliyyət (azgınlıq, nadanlıq) içərisində ölər”.

İmamın təyin edilməsi məsələsində İnsanlar arasında müxtəlif fikirlər vardır:

Sünnilər deyirlər ki, imamət icra (xalqın əksəriyyəti) tərəfindən həyata keçirilir (seçilir), əhkam və yaxud təyin əsasında irəli çəkilmir.

İmamlar dörd xəlifədən ibarətdir ki, məlum olan sıra və qayda əsasında xəlifə olmuşlar.

Mötəzililər deyirlər ki, imamlıq dinin (islam dininin) əsaslarından biridir. Peyğəmbər onu ləğv edə bilməz. Deməli, imamət əhkam (Tanrının göstərişi) və təyin vasitəsilə məsumluq və kəramət şərtilə əmələ gəlir. Bunlar (mötəzililər) eyni zamanda iki imama tabe olmağı düzgün hesab edirlər.

Mühəkkəmilər aləmdə imamın heç olmamasını cayız (yararlı) bilirlər.

Muxtarilər demişlər ki, Əlidən sonra Məhəmməd ibn-Hənəfiyyə, ondan sonra isə onun oğlu Haşim imamdır.

Zeydilər demişlər ki, imamət fatimilərin (Məhəmmədin qızı Fatimə nəslində olanların) haqqıdır və başqalarının imamətini cayız bilmirlər.

İmamilər deyirlər ki, Peyğəmbərdən sonra Əli bilafasilə imamdır.

İsmaililər demişlər ki, Cəfərdən (yeddiinci imamdan) sonra İsmail (Cəfərin oğlu) Allahın əmrinə əsasən imamdır.

On iki imama inananlar deyirlər ki, imamət ardıcıl olaraq və Peyğəmbərdən sonra fasiləsiz surətdə Əli və onun övladlarına, yəni Həsən, Hüseyn, Abid, Baqir, Sadiq, Kazim, Rza, Təqi, Nəqi, Əsgərə və intizarı çəkilən Mehdiyə xasdır.

Batinilərin imamət haqqında başqa fikirləri vardır. Onlar deyirlər ki, iki aləm vardır: ruhani və cismani. Bu iki aləm mənşədən birlikdə nəşət etmişdir və kəməldən nöqsana doğru tənəzzül edir. Sonra mənşəyə mənsub olana qədər nöqsandan kəmalə doğru qayıdır. Cismani aləm zahir aləmidir. Bu aləmin idarəedicisi peyğəmbərdən ibarətdir ki, şəriətin zahiri ehkamı əsasında hökm edir. Ruhani aləm isə batin aləmidir. Bu aləmin idarəedicisi isə imamdan ibarətdir ki, məqul (əqli) və mənəvi ehkam əsasında hökm edir. Elə buna görə də bunlar (batinilər) peyğəmbərin deyil, imamın gizli olmasını (gözə görünməməsini) düzgün hesab edirlər. Necə ki, bədən (peyğəmbər kimi) gizli deyil, ruh isə (imam kimi) gizlidir.

Bəzi qülüvv edənlər (ifratçılar) demişlər ki, Tanrı bəzi vaxtlar insan şəklində gözə görünür. Onu (insanlar) peyğəmbər və imam adlandırırlar.

Bunlar insanları həqiqi dinə və düz yola çağırırlar.

A l t ı n c ı b a b

MƏHŞƏR (hesab çəkilən yer və gün) HAQQINDADIR

Buna aid bir neçə məsələ vardır.

Birincisi, məhşərə inanmaq məsələsidir ki, islamın əsaslarının ən böyüyü, intizam vasitələrinin ən şərəfli və çox bilici məlikin (padşahın – Tanrının) ibadətində aid ehkamın həyata keçirilməsi səbəblərinin ən möhkəmidir; çünki İnsan təbiəti elə yaranmışdır ki, o, fitri olaraq ehtiraslardan ləzzət alır və cismani həzlərə meyl göstərir. Halbuki bunlardan zərər görür. İnsanı bu işlərdən çəkindirə bilən (bir şey) varsa, ancaq qiyamət qorxusu və cəza dəhşətindən ibarətdir.

Demək olmaz ki, şəriət ehkamı və ya xalq tərəfindən verilmiş qayda-qanunların qorxusu və ya nemətlərin aradan getmək təhlükəsi (ehtiraslar və cismani ləzzətlər qarşısında) müəyyən maneələr təşkil edir və bu kifayət edər; çünki istər şəriət ehkamı, istərsə də insanlar tərəfindən verilmiş qayda-qanunlar, həmçinin nemətlərin aradan get-

mək təhlükəsi belə bir maneə təşkil etmir. (Məsələn) bir çətinlik qarşısında olan adam, nemətin aradan getmək təhlükəsi barədə heç də düşünmədən, xilas olmaq məqsədilə özünü öldürür.

İkincisi, qiyaməti isbat etmək məsələsidir ki, bu da bir neçə dəlilə görə izahsız deyil, əql əsasında sabitdir.

Birincisi, (dini) təkliflər. Çünki bu təkliflər çətin (taqətdən salan) işlərdir və mükafat tələb edir. Belə bir mükafat isə ancaq öləndən sonra mümkündür; çünki (dini) təkliflər bütün həyat boyunca davam edir.

Demək olmaz ki, nəfsin (İnsanın) yoxdan vücuda gəlməsi, həyatın ləzzəti və bilikləri dərk etməyin özü-özlüyündə nemətlərdir, dini təkliflər isə həmin nemətlər qarşısında şükür etmək deməkdir və mükafat tələb edən artıq işlər deyildir. Ona görə ki, dünyada ləzzətlə ələm bir-birinin ayrılmaz hissəsidir. Belə ki, biz ancaq ələmdən sonra ləzzəti, məsələn, xəstəlikdən sonra sağlamlığı dərk edirik, həmçinin varlıq ləzzəti qarşısında yox olmaq qorxusundan törənən ələm həyat ləzzəti müqabilində ölüm qorxusundan törənən ələm və biliklər ləzzəti qarşısında təhsil zəhmətindən törənən ələm vardır. Beləliklə, əgər ləzzət şükür tələb edirsə, ələm də mükafat tələb etməli olur.

Deyilmişdir ki, İnsanın vücudu əvvəldən axıra qədər xalis ələmdən ibarətdir və şükür tələb edən heç bir ləzzət yoxdur; çünki vücudun başlanğıcı cəhalət dövrü, sonu isə zəiflik və ölüm qorxusu dövrüdür; bu iki dövr arası da həyat vəsəiti əldə etmək uğrunda zəhmətli çalışmaları dövrüdür. Beləliklə, (dini) təkliflər şübhəsiz olaraq mükafat tələb edir.

İkincisi, İnsanlar arasında, həyat şəraitinin dərəcəsi etibarilə fərq vardır. İnsanlar arasında eləsi olur ki, yoxsulluq ələmi içərisində ölür, eləsi də olur ki, varlıq ləzzəti içərisində ölür. Əgər haman yoxsul bəd əməl və həmin varlı yaxşı əməl sahibi olmuşsa, iş öz qaydası ilə getmişdir; varlıq yaxşı əməlin mükafatı, yoxsulluq isə bəd əməlin cəzası olmuşdur. Lakin əgər iş əksinə olarsa, eyni zamanda həm yaxşı əməl sahibi, həm də yoxsul olan adam yoxsulluq ələmi qarşısında müəyyən bir əvəzə çatmalı olur; çünki yersiz olaraq ələm üçün yaranmamışdır.

Demək olmaz ki, yoxsulluq və yaxud varlıq tənbellik və yaxud çalışma ilə əlaqədar olub, ancaq Tanrı tərəfindən qismət olmuşdur; çünki çalışmanın şərti bədən sağlamlığı nailiyyəti və maneçilik göstərən hadisələrin olmamasından ibarətdir. Halbuki xəstə olan və hadisələrə uğrayan adam həyat şəraiti yarada bilməzsə, təqsirkar deyildir.

Deməli maneçiliklərin səbəbi Tanrıya aid olur və Tanrı bunun əvəzini çixmalıdır. Belə bir əvəz də ancaq ölümdən sonra ola bilər.

Üçüncüsü, İnsan təbiəti səhvət və qəzəb qüvvələri vasitəsilə əlverişli şeyləri özünə cəlb etmək və zərərli şeyləri rədd etmək (qabiliyyəti) əsasında qurulmuşdur; çünki bu iki qüvvə təbiətin (insan təbiətinin) bəzi cəhətlərini ələ keçirərək bir məzlumun varını əlindən almağa və yaxud onu zülm ilə öldürməyə səbəb olur. Əgər bunun qarşısında cəza verilməzsə, ədalət pozulmuş olar. Buna görə lazımdır ki, cəza ölümdən sonra tətbiq edilsin.

Dördüncüsü, dinlərdə və əqidələrdə olan fərqlərin düzgün və ya xəta olmasından ibarətdir. Etiqadlar müxtəlifdir və (məsələlərin) həqiqəti dünyada əqlin nəzərindən gizli qalır. Buna görə də hər hansı bir etiqaad sahibi məsələnin həqiqətini bilmədən öz etiqaadı ilə məhdudlaşır.

Beləliklə, əgər birisi düzgün (doğru), birisi isə xəta etiqaada malik olan iki şəxs ölərsə, həqiqətin üstü açılacaq bir vaxt olmasa, düzgün (doğru) ilə xəta bir-birindən fərqlənməz. Deməli, ədalət tələb edir ki, fərqləndirmək üçün (müəyyən) bir vaxt olsun ki, o vaxt doğruçu fəxr etsin və xətakar (öz xətasını) etiraf etməyə məcbur olsun.

Beşincisi, başqa varlıqların əksinə olaraq insanın kamalı (sonradan) kəsb edilir (fitri deyildir); çünki İnsan öz həyatının başlanğıcında, biliksiz olduğuna görə nöqsanlıdır və öz ömrünün əvvəlindən sonuna kimi bədən alətləri vasitəsilə istedadı qədər ləzzətin kamal həddinə, eyni zamanda kamal ləzzətinə çatanaqədər getdikcə təkmilləşir. Ortadakı (uşaqlıq ilə qocalıq arasında olan həyat dövrü) ləzzət, kəsbətmə (öyrənmə) zəhmətləri ilə qarışıqdır. Kəsbətmə (öyrənmə) dövrü bitdikdən və imkan daxilində olan şeylər həqiqətə çevrildikdən sonra zəhmətlər bitir, əldə edilmiş biliklər mükəmməl dərəcədə qalır və lazım gəlir ki, İnsan çəkdiyi zəhmətlərin ləzzətinə çatsın. Ona görə ki, kəsbətmə hədəyə getməsin. Lakin lazımdır ki, o, ləzzətə ölümündən sonra çatsın; çünki kəsbətmə müddəti ölənə qədər davam edir.

Əgər desən ki, bu dəlillər (ancaq) cismani maadın (ölülərin o dünyadakı bədənəri əsasında dirilməsinin) isbatı üçün əsas ola bilməz¹, çünki bilikləri kəsb etmək üçün bədən ruhun alətidir və ruhun təkmilləşməsindən sonra alətə ehtiyacı yoxdur və şübhəsiz ki, ruh müqəddəsdir və ülvidir, bədəni idarə etmək zəhmətini isə bilikləri kəsb

¹ Mətnə səhvən "ola bilər" yazılmışdır.

etmək xatirinə qəbul etmişdir və beləliklə, öz inkişafına çatdıqdan sonra nə üçün bədən darısqallığını tərک etməsin, bədənin kəsafətindən yaxa qurtarmasın, mücərrəd olaraq öz məbdəinə doğru qayıtmasın və əbədi ləzzətini davam etdirməsin?!

Hətta deyilmişdir ki, (bu məsələ) nəfsin (ruhun) özündən asılıdır. Əgər o, kəsbətmə zəhmətini yerinə yetirərsə və fani ehtiraslı ləzzətlərdən vaz keçərək təkmilləşərsə, deməli, ondan (bədəndən) əlaqəsini kəsmiş və alətlərdən (bədən üzvlərindən) ehtiyacını kəsərək ləzzət almış və ruhanilərlə qaynayıb-qarışmış olur ki, bu onun behiştindən ibarətdir. Əksinə, əgər fani ləzzətlərlə məşğul olaraq, kəsb etməkdən qəflət edərsə, onda necə vardısı, elə dünyadan çıxmış olur, hətta fani ləzzətə olan yorucu meylin əziyyəti üstəlik olaraq buna əlavə olur ki, bu onun cəhənnəmindən ibarətdir. Beləliklə, ruhani behişt və mənəvi cəhənnəm məlum olduğuna görə, cismani maada ehtiyac yoxdur.

Bütün bunları bir neçə dəlil əsasında rədd edərək deyirəm ki:

Əvvəla, ruh alətlərə (bədən üzvlərinə) hakim olaraq ləzzətlərə çatır. Özü də mücərrəd bir cövhərdir ki, bədəndən sonra (öləndən sonra) qalır. Ləzzət və yaxud ələmi dərk etməyin adi aləti duyğulardan ibarətdir. Duyğular isə bədənin ləvazimatından ibarətdir. Beləliklə, ləzzətlər və ələmləri tam şəkildə nə adi yolla, nə də mənəvi olaraq bədənsiz dərk etmək mümkün deyildir.

İkincisi, ruh ilə bədənin əlaqəsi aşiq və məşuqun əlaqəsi kimidir.

Onların arasındakı ünsiyyət zaman keçdikcə şiddətlənir. İstəklinin ayrılığından törənən ələm ruhun xüsusiyyətlərindəndir. Beləliklə, ruh üçün bədənsiz tam şəkildə ləzzət ola bilməz.

Üçüncüsü, İnsan ruh ilə bədənin birlikdə olmasından ibarətdir. (İnsan) növnü və yaxud şəxsiyyətini onlarsız təsəvvür etmək olmaz. Bunlardan biri, digəri olmayan, tələb edilən zaman zalimdən məzlumun haqqını almaq işi ilə məşğul ola bilməz. Beləliklə, ədalət (ruh ilə bədəndən mütəşəkkil) şəxsiyyətin (məsuliyyətini) qarşıya çıxarır ki, bu da cismani maadın lüzumunu tələb edir.

Demək olmaz ki, kəsif olan bədəndə ruh əzab çəkdiyi halda, bədəndən yaxa qurtardıqdan sonra necə ola bilər ki, yenə də ona doğru meyl göstərsin?! Bədən ruhun əzab çəkdiyi yerdir. Ona görə ki, bədən quruluşca, məişətə və hadisələr qarşısında dəyişkən olması etibarilə ruhdan fərqlənir. Ünsiyyət vasitəsi ancaq o zaman əmələ gələ bilər ki, nifrət səbəbləri aradan getsin.

(Buna cavab olaraq) demək olar ki, öləndən sonra ruhun (qiyamətdə) bədənə qayıtmasında ləzzət və ya ələm təkmilləşmə vasitələrindəndir; çünki əgər ruh əzaba layiqdirsə, bədən ondan ötrü ən mənfur bir şeydir (onu pis işlər görməyə məcbur etmişdir), hətta ondan (ruhdan) qətiyyən ayrılmayan zəncir və qandallardan ibarətdir. Yoxsa əgər ruh (mükafata) layiqdirsə, bədən onun ən gözəl tələbatıdır ki, onun mütənasibliyini, gözəlliyinin bəzəyini və itib-batmaq təhlükəsi olmadan öz arzularına çatmasını təmin edir; hətta ruh üçün bədən mükəmməl surətdə və daimi olaraq içərisində ləzzət aldığı saraylardan da üstündür.

Dördüncüsü, (ləzzət və ələm dedikdə) doğruçunun (Tanrının) verdiyi xəbərlərə uyğun olaraq və onlara əsasən İnsanlar arasında adi və hissi (duyğu ilə dərk edilən) ləzzət və ələm nəzərdə tutulur; çünki həmin doğruçunun İnsanlara verdiyi şad xəbərə görə, Allah bəndələri İnsanlar arasında olan adi ləzzətlərdən – saraylar, ipək parçalar və meyvələrdən aldıkları ləzzətlərdən (axirətdə də) istifadə edəcəklər.

Həmçinin o (Tanrı), öz bəndələrini (axirətdə də) zəncirlər, qandallar, od və şaxta (kimi) ələmlərlə qorxutmuşdur. Buna görə, doğruçunun dediyi sözə uyğun olaraq lazım gəlir ki, bunlar (ləzzətli və ələmli şeylər) adi və hissi şəkildə axirətdə də olsun. (Bur məsələni) təfsir etməyə ehtiyac yoxdur.

Beşincisi, dünyada Allah dostlarının riyazəti (əziyyəti) və Allah düşmənlərinin nemətlərdən istifadə etməsi (dəlilindən ibarətdir); çünki əgər Tanrının mərhəməti ancaq dünyəvi ləzzətlərə, məsələn, arzu edilən yeməklərə, paltarlara, nikahlara (evlənmək) və sairəyə nail olmaqdan ibarət olsaydı, belə nailiyyətlərə Tanrının dostları daha layiq olardılar və bu nemətlərin hamısı onlara qalardı. Lakin Allah dostlarının riyazəti və düşmənlərinin nemətləri buna işarədir ki, dostlarının neməti vəd edilmiş (əbədi) qalan (axirətə aid) nemətlərdir.

Həmçinin düşmənlərinin əzabı da qalan (axirətə aid) əzablardır.

Aydındır ki, istər rahatlıq, istərsə də möhnət iki qisimdər. Bir qismi dünyaya aid və öteridir; bir qismi isə axirətə aid və həmişəlikdir.

Lakin İnsanların bəzisi öteri rahatlığı həmişəlik rahatlıqdan üstün tutmuşdur; bəzisi isə öteri möhnəti həmişəlik möhnətdən üstün tutmuşdur.

Məhşəri iki dəlil əsasında inkar edənlər vardır. Birincisi, yox olan şeyin bərpa edilə bilməməsi (dəlilidir). Bunlar demişlər ki, yox olan şey tamamilə sıradan çıxır və onun sabit bir mahiyyəti yoxdur. Buna görə də onun qayıtması barədə mühakimə yürütmək olmaz.

İkincisi, cismani maadın qeyri-mümkün olması (dəlilidir). Bunlar demişlər ki, əgər bir İnsan başqa bir İnsanı yeyərsə, yeyilmiş İnsanın bir hissəsi yeyən İnsanın hissəsinə çevrilir və beləliklə, onların hər ikisini tam şəkildə bərpa etmək qeyri-mümkündür.

Birinci dəlilə belə cavab vermişlər ki, yoxluğu mütləq (mənadə hesab etməkdən) ibarət olan bu mühakimənin doğru olmaması həmin mühakimənin əleyhinə bir sübutdur; çünki ölənlər tamamilə sıradan çıxmır (yox olmaq başqadır, ölmək başqa).

İkinci dəlilə isə (belə cavab vermişlər) ki, İnsanın əsas hissələri (üzvləri) vardır ki, həmin hissələr qiyamət günündə bir yerə toplanır, yeyilmiş İnsanın hissəsi isə yeyən insanın əsas hissələrindən deyildir.

Y e d d i n c i b a b

RUHUN ÖLÜMDƏN SONRA VƏ QİYAMƏTDƏN ƏVVƏLKİ VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN LƏZZƏT VƏ ƏLƏMƏ ÇATMASI HAQQINDA BİLİYƏ AİDDİR

Bu məsələ həm əhkam, həm də əql vasitəsilə isbat edilə bilər. Əhkam vasitəsinə gəldikdə, Tanrının belə bir sözünü (qeyd etmək olar): “Allah yolunda öldürülənləri ölü hesab etməyin!”¹

Əql vasitəsinə gəldikdə (belə demək olar) ki, ruh zətən müdrikdir və bədənə uzaqlaşmaqla ləzzət və ələmi dərk etmə qabiliyyəti ondan ayrılır.

Əgər deyilərsə ki, məsələn, yaxşı əməlləri etibarilə bərabər olan iki adamdan birisi Nuh əyyamında, digəri isə bizim zamanımızda ölmüşdür.

Əgər onların hər ikisinin ruhu qiymətə kimi bərabər ləzzət aparırsa və sonra behişt ləzzətləri də bərabər olarsa, onda qabaqkının (qabaqca ölənin) ləzzəti sonrakının ləzzətindən müəyyən müddət qədər artıq olar. Bu isə sonrakının zərərinədir. Yoxsa, əgər sonrakının ləzzətinə həmin ləzzətin əvəzi artırılarsa, lazım gələrsə ki, (müəyyən müddət) bitdikdən sonra artırılan ləzzət kəsilsin. Belə olmazsa, ədalətsizlik olar. Behiştə isə kəsilən ləzzət yoxdur.

(Bu iddianın cavabında) deyirik ki, ölümdə qiyamət günü arasındakı ləzzət behişt nemətlərinin intizarını çəkmək ələmi ilə qarışıqdır.

¹ Quranın “Ali-Imran” surəsi, 169-cu ayə.

Beləliklə, o iki adam ləzzət və ələm etibarilə ancaq bərabər şəkildə behiştə daxil olacaqlar.

Həmçinin demişlər ki, ruhlar bədəndən ayrıldıqda, göyə doğru yönəlir; çünki ruhlar göylərə mənsubdur (ülvidir). Bu ruhların bəzisi keçmişdə heç bir günah etmədiyinə görə yuxarı qalxır, özünün fələklərdəki yerində yerləşir və məlum günədək (qiyamətə kimi) tam olmayan ləzzətlər aparır; bəzisi isə günahlara bulaşdığına görə, göylərə doğru yuxarı qalxmaq istədiyi zaman mələklər onlara mane olur və beləliklə, od kürəsində yerləşir və məlum günədək (qiyamətə kimi) tam olmayan ələm içərisində qalır.

Həmçinin demişlər ki, ruhlar bədənlərdən ayrıldıqda, yaxşı ruhlar dünya əhlinin yaxşı ruhları ilə ünsiyyət saxlayır, yaxşı işlərdə onlara yardım göstərir və onlarla gəzir; pis ruhlar isə pis ruhlar ilə ünsiyyət saxlayır və pis (şər) işlərdə onlara kömək edir və onlarla gəzir. Qiyamətə qədər işin gedişi belədir.

S ə k k i z i n c i b a b

MİZAN (tərəzi), SİRAT (körpü) VƏ HAQQ-HESAB HAQQINDADIR

Bunların hamısı sabitdir; çünki doğruçunun (Tanrının) xəbərinə əsaslanır və əql tərəfindən rədd edilməzdir.

Bəzi tədqiqatçılara görə, dünya ləzzətlə ələmin qarışığından ibarətdir; lakin axirət bütün ləzzətlərin bir tərəfdə və bütün ələmlərin başqa tərəfdə toplanmasından ibarətdir. Birinci behişt adlanır ki, möminlərin yeridir; ikincisi isə od (cəhənnəm) adlanır ki, kafirlərin yeridir.

Mötəzililər isə bu iki yer arasında başqa bir yerin də olduğunu təsdiq edirlər. Onların sübutu bundan ibarətdir ki, iman oda (cəhənnəmə) daxil ola bilməz; günah isə behiştə daxil olmaz. Buna görə lazım gəlir ki, günahkar möminin o iki yer arasında bir yeri olsun.

Tanrı daha yaxşı bilər.

Qəflət yuxusundan o zaman kim oyanıb mən,
Söz bayrağı qaldırdım uzaq göylərə yerdən.
Güldü nəzərimdə mənim hər elm və hikmət,
Gəzdim yol alıb sənət ara xeyli imarət.
Meyxanə kimi dəbdəbəli, sevgili mənzil,
Həm piri-muğan tək üzü xoş mürşidi-kamil.
Mən görmədim heç yerdə, şikayətlə dedim: – Dövr
Neyçin bu qədər zülm edərək vermədedir cövr?
Rəyi bəyənilmiş bir ağıllı, qoca İnsan,
Müşkül işimi böylə açıb söylədi: – Ey can,
Arzu kələfində vurulan bu düyün, əlbət,
Əql üzrə doğub, dövrəna, gəl, eyləmə töhmət.
Gör əqd fəzasında neçə dürlü xəyal var,
Bihudə və boşdur dediyim həm bu xəyallar.
Əql ilə ələm, bil ki, əkizdir bu cahanda,
Əqlin yoxalırsa, gedəcək ahü fəğan da.
Meydən tələb eylə, məzədən istə dəvə sən,
Gəz badədə axtar həmişə, dərdə şəfa sən.
Dövri-qədəh ilə dolanır, bil ki, bu ələm,
Gəz dövri-qədəhdən tapasan şadlığı sən həm.
Vurma yaralı qəlbinə dağ çərxi-fələkdən,
Bu yeddi bağı seyr eləyib mey gülü dər sən.
Səyyarələrin seyrinə baxdıqca tutulma,
Ver könlünü bu yeddi dənə mey dolu cama!
Şadlıq elə daim dolanıb nurlu Günəş tək,
Bir həftə qızıl badədə öz zövqünü sən çək.
Yekşənbə olunca o qədər iç ki, bu meydən,
Ta huşə gəlib yeddicə gün məst olasan sən.
Gər badə üçün yoxsa pulun söylə Günəş, Ay,
Sındırsın haman qürsünü, versin sənə bir pay.
Düşənbəni düşənbəyədək iç bu şərəbı,
Meydən elə cəm atəşini söndürən abı.
Gər lazım isə məclisinə qənd, şəkər, sən
Ay qürsünü sındırmağı, gəl, istə fələkdən.
Öylə ki, seşənbə günü mey dəydi dodağa,

Dövr etdir onu yeddicə gün salma ayağə.
Gər zahid olan etsə sənə zərrə əziyyət,
Sərxoş görünən Mərixə qıl tezcə işarət.
Çərşənbə günü, badə ilə üz-üzə gəlsən,
Bir həftə onun dövrünü heç yığmagilən sən
Qoy könül evi nura batıb həzz ilə dolsun,
Qoy məclisinə peyki-Ütarid nədim olsun.
Pəncşənbə günü öylə ki, aldın ələ camı,
Bir həftə bu növ ilə keçir sübh ilə şamı.
Gər məclisinə düşsə sənin başqa xəyallar,
Huşyar görünən Bərcisə ver dürlü suallar.
Cümə gününü sahibi-dillərlə bərabər,
Mey iç gələcək cüməyədək böylə sərəsər.
Gər məclisinə lazım isə qəlbi açan saz,
Et bircə işarətlə gözəl Zöhrəni rəqqas.
Şənbə yetişincə o qədər iç ki, bayıl sən.
Ta ki, gələcək şənbə günü bir də ayıl sən.
Gər bir acıdan şübhələnib qorxuda qalsan,
Peyki-Zühəli qapıda xidmətçi qoyarsan.
Söz ver o gözəl Saqiyyə öz eşqini saçsın,
Könlüm üzünə bağlı olan yolları açsın.
Alsın bu fəqirin yükünü dərdli dilindən,
Qaldırsın ayağə, tutaraq meylə əlindən.
Bir meylə ki, ağıl mülkü üçün nurlu çıraqdır,
Nəinki ağıl, şamü səhər ondan uzaqdır.
Bir meylə ki, şəriət oxusun onda nizamı,
Bir meylə ki, şəriət deməsin küfr-həramı.
Piri-muğanın eşqi ilə Saqidən, ey can,
Mən bağrı yanıq eylə ki, aldım ələ bir cam.
Könlüm evi yüksəldi göyə, nəşəyə doldu,
Ondan üzümə, mərifətə yol açıq oldu.
Bomboş ürəyim oldu mənim sirlər ocağı,
Allah kömək olsun sənə, ey sehrli Saqi!
Mey vermək ilə qıflı açıb dərdli dilimdən,
Sordun ki, sənə gizli qalan sirlər açım mən?!
Öylə isə gəl indi məni-aşiqi meylə ver,
Doldur qədəhi, durma daha peydəri-peylə ver.

Ver səbi-məsani adına yeddidə gəl dur,
Ver, ver ki, içim, qıyma mənə kasəni doldur.

BİRİNCİ CAMIN KEYFİYYƏTİ

Ey saqi, ey od məclisinin rəhbəri, tacı,
Bir odlu su ki, onda olur dərdin əlacı.
Ver bol-bol içim, qoyma məni atəşə həsrət,
Onsuz da başım dərdli olub, çəkmiş əziyyət.
Ver atəşə bənzər o suyun xoş əməlindən
İçdikcə sənə gizli qalan sirlər açım mən.
Mey ver ki, o xoş ətirlərin üstümə saçsın,
Yüz arzu xəzinəm üzümə qapısın açsın.
Bir mey ki, onun rəngi qızıl, qırmızı qandır,
Bir mey ki, cahan içrə tamam müşkül açandır.
Ver, ver mən içim, eylə məni qafil özündən,
Qəmli işimi müşkülə salma, fəqirəm mən.
Ol gün ki, əzəl camını mən xəstəyə verdin,
Açdın dilimi, canlı bir İnsana çevirdin.
Gün yetdi, zaman çatdı, ürək, dil səsi gəldi,
Qondu başıma cami-əzəl nəşəsi gəldi.
İndi gəl otur, dinlə məni, dinlə dərimdən,
Sirlər qapısın lay-lay açım dinlə, eşit sən!

NEY İLƏ SÖHBƏT

Bir gün oturub başda fərəh, qəlbədə min raz,
Meyli ürəyim Neylə məni eylədi dəmsaz.
Sordum ona: “Ey qəm elinin taci-qüruri,
Neyçin sarısan, anlat o qəlbindəki şuri?!”
Söylə, de görüm, ah, nə yanıq nalələrin var,
Solğun yanağından tökülən jalələrin var!”
Ney gizli olan sirrini, bax, böyləcə açdı,
Qəlbindəki gövhərləri ətrafına saçdı.
Ney söylədi: “Ey halımı məndən soran həmdəm!
Ol dəm ki, ədəm idi yerim, bilməz idim qəm.
Asudə gəzərdim, nə deyim çərxi-qəzayə,

O öz həsədindən məni qərq etdi bəlayə.
Gah tərənəşim yeldən olub, gülmüşəm hər vəqt,
Bəzən də ki, atəşlər ilə eylədim ülfət.
Bəzən ulu torpaqdan alıb nəşvü nümanı,
Bəzən də sudan toplayaraq zövqü səfani.
Sərkəşliyimin bayrağını ərsə ucaltım,
Şadlıqlar içində göyərək, qol-budaq atdım,
Tacir kimi tay bağlayaraq şaldan, ipəkdən,
Mən sahibi-nemət kimi pul vermədim əldən.
Məğrur elədi könlümü bu cahü cəlalım,
Qaçdı, çox uzaq qaçdı bütün dərdü məlalım.
Birdən bu qəza, çərxi dolanmış nə gətirdi,
Aydın günümü qarqara bir şamə yetirdi.
Dostlar dəyişib oldu mənə ən qatı düşman,
Növrəstə gözəllər çəkilib getdi yanımdan.
Əvvəlləri sevdalı küləklər yaman əsdi,
Xain çıxarıq qollarımı, qəddimi kəsdi.
Dostluq ətəyin toplayaraq çəkdi su məndən,
Yüzlərcə zərər verdi o atəş, bunu bil sən.
Aldı ürəyimdən bütün aramımı, torpaq,
Getməkdə görüb istədi öz varını torpaq.
Doldu acılarla ürəyim, söndü, qaraldı,
Bax, böyləcə düşdüm, bədənim soldu, saraldı...
Ancaq ki, dünən səbh çağı bostanda gəzirkən,
Olduqca əcaib halı bir seyr elədim mən.
Bir kəndli gəlib ordaca bir meynəni tutdu,
Ondan şərəb aldı, əvəzində verərək su.
Meynə verilən bu suyu aldı və içən tək,
Açdı sinəsin, söylədi: – Gəl qənd, şəkər çək!
Qurtarmadı heç kəs dəyişən hadisələrdən,
Bu çərxi-fələk hər kəsə bir oldu əzəldən,
Hər kəs nə verib, itməyəcəkdir, qalacaqdır,
Öz verdiyinin bəhrəsini tez alacaqdır.
Bu dəhrdə almaq ilə vermək sözü, ey dil,
Bir rəsmi-zaman oldu əzəldən bunu sən bil.
Ol fikridəyəm ərz-niyaz günləri ruzgar,
Versin o şeyi ki, yenə təkrar alacaqlar.
Ahənglərim də bu işə yetmək üçündür,

Bu fikrə, bu sevdaya şükür etmək üçündür.
Zənn etdiyimin gərçi xilafı ola, ey can!
Bihudə və boşdur o qədər qorxmuram ondan.
Oddan, qara torpaq ilə həm ab-həvadən,
Tapdım iki-üç gün göyərüb nəşv-nüma mən,
Verdiklərini sonra hamı qapdı apardı,
Ancaq mənə o qaldı ki, əslimdə nə vardı.
Neyçin saralım mən bu işin dərdü qəmindən?!
Dünyaya gəlirkən nə gətirmişdim özüm mən?!
Sən də, a Müğənni dilə gəl, könlümü, bir aç,
Ney ilə bu ətrafı işıqlandır, alov saç!
Çör-çöp kimi yandır məni bu atəşə, yandır!
Könlüm evini şam kimi nurlandır, amandır!
Qəm vermə Füzuliyə, düyün vurma dilindən,
Qaytar o qərarı geri ki, aldın əlindən.
Xoş məstlərin halına ki, şamü səhərlər
Meyxanələrin küncünü asudə gəzərlər.
Hər şeylərini vəqf edərək badəyə candan,
Öz əllərini çəkdilər alver yaxasından.

İKİNCİ CAMIN KEYFİYYƏTİ

Ver, Saqi, o Nuhun gəmissi rahəti-canı,
Ver ki, məni qər q etdi bu qəm, dərd tufanı.
Gül tək saralıb soldu həyatım acı qəmdən,
Ver, ver ki, içim bəlkə tapım, Saqi, nicat mən!
Ver, Saqi, ver ol zahir edən ism ilə zətı,
Ver, ver o ağıl Xizri üçün abi-həyatı.
Nəfsilə ölən gözlərimə nur tökülsün,
Pəjmürdə düşən qönçələrim bir daha gülsün.
Ver, Saqi, ver ol ayna kimi badeyi-canı,
Bir badə ki, əks eyləyir o, cümlə cahanı.
Ver, ver ki, içim, təşvişimi ta eləyim kəm.
Ver, ver ki, görünsün gözümə büsbütün aləm.
Ağah elədin öylə ki, bu feyzi qədəhdən,
Bu badə ilə nəşəmi artır, tamam et sən.
İkinci qədəh ilə ürək qüvvət alıb ta
İzhar eləsin hər şeyi batində nə varsa.

DƏF İLƏ SÖHBƏT

Mən bir gecə olduqca gözəl bəzm düzəltdim,
Şadlıq evini orda qurub bərqərar etdim.
Güldürdüm o bəzmi, bəzədim sözlə, kababla,
Nur verdim ona badə ilə, şamla, şərabla.
Bu dairədə Dəf də durub tüğyan edirdi,
Divanəyə bənzər köpürüb tufan edirdi.
Sordum ona: “Ey qəddi bükülmüş qoca İnsan!
Derlər ki, çıxıbsan hər ötən yaxşı-yamandan.
Dostluqlar ilə dopdoludur dostluğun, ey can,
Hər bir dəridən sonra da var bir dəri əlan.
Vəcd gülşəninin yarpağısan, başqadır halın.
Qəm-qüسسə əlindən yaranıbdır bu zavalın.
Hikmət kitabından yaranan bircə vərəqsən,
Elm əhli, deyirlər ki, alır dərşini səndən.
Artıq yetişib vəqti bizə göstər ədalər,
Gəl ayna kimi dünyanı sən, əks elə, göstər.
İncə danışıqla bizə hər sirri bəyan et,
Bu fani həyatın açaraq əslini öyrət!
Gəl! Gəl ki, Firidunların o şadlıq ilindən,
Bu dövrə qalan bir dənəsən, dürdanəsən sən.
Sök qəlbini, tök sirləri, et hər şeyi izhar,
Söylə, de görək, bir harada qaldı o şahlar?!”
Noldu o Firidunü Keyin axırı, kamı,
Kim saldı o Cəmşidin əlindən dolu camı?!”
Qəbrin evinə möhtac olub ömr edən onlar,
Sülh eylədilər, ya ki, hələ davadadırlar?!”
Bu fırqə içində de görüm qışmı, baharmı,
Dostluq çiçəyi qönçələnib, yoxsa ki, xarmı?!”
Dəf böylə cəvab verdi sanıb saydığım halə,
Ondan sorulan gizli işə, sirlə sualə:
– Onlar, – dedi, – indi hamı asayişə yarıdır,
Dünyanın işindən çox uzaq, ayrı – kənardır,
Nə məmləkət üstündə çəkib dərd, olub xar,
Nə heçliyə getməklərinə ağlayır onlar.
Nə boş, havayı, bir həvəsə doğru gedirlər,
İndi səni öz yanlarına dəvət edirlər.

At boşluğa bu fani cahanı, daha bəsdir,
Gəl çəkmə cahan qeydini çox, çünki əbəsdir.
Artıq həzər et, rəxnə vurub sök bu həsari,
Qoyma gözünü yolda, dağıt tək bu həsari.
Bu fani cahan mülkünə göndərdi ki, onlar,
Məndən eşidib öyrənəsən çoxlu yalanlar.
Bu aləmə bağlı qalasan hər zaman, hər an
Alsın səni ağuşinə bu şübhəli dövrən...
Meyvə gətirən bir ağacı kəsdilər onlar,
Bir dairə kəsdi bu ağacdan iti mişar¹.
Atəşlər içində əridib daşları yeksər
Hazırladılar boynum üçün dürlü pərəklər.
Dilsiz başı onlar ayırıb öz bədənindən,
Soydu dərisin taki bu gün hasil olum mən.
Olduqca şərəfətli, nəcabətli üç həmdəm,
Bir ərər, bir od, bir də qılıncdan yedilər qəm.
Dəf şəklinə düşdüm qurtarıb taki bir axşam,
Surətlə, gözəlliklə üzüm aldı bir itmam.
İndisə yetən hər avara, hər bir ədəbsiz,
Silləylə vurur şamü səhər, həm də səbəbsiz.
Bir an bu zamanın olaraq dərdinə qafil,
Bir mən tərəfə meyl elə, bari mənə ver dil!
Bu xəznə, bu gövhər nə bilirsən ki, neyindir,
Hardan düşünürsən ki, o rahətlik içindir.
Dəhrin hər olan cövrünü, gəl, at ürəyindən,
Öz qəlbina, həm özgülərə vermə əzab sən.
Sən də, a Müğənni, dilə gəl köhnə zamandan,
Keçmiş olan-olmazdan elə bir bizə elan.
Çərxi-fələyin silləsinin zərbi gücündən,
Dəf tək soyulan min dəridən söylə, danış sən.
Söylə o Füzuli ki, düşüb dərdə mələldən,
Birdəfəlik öz könlünü çəksin o mahaldan.
Xoş ol kəsə ki, camı tutub qəlbina həmdəm,
Bilmir gecə-gündüz nədi, ya ki nədi dərd, qəm.
Hər gün mey içib, zövqə batıb, məst düşübdür,
Bilmir ki, bu aləm nədi, sərməst düşübdür.

¹ Mişar – ərəbcə mişar deməkdir, şerin vəznə xatirinə işlənilir.

ÜÇÜNCÜ CAMIN KEYFİYYƏTİ

Ey Saqi, əl at badəyə, ol cövhəri-meydən,
Bir mey ki, onun arzusunu göylərə yerdən
Cəmşidlər aparmış, ver içim, yüksəlim, ey cam,
Ver, ver ki, odur, Saqi, könül mülkünə sultan!
Ver ki, onu içdikcə olum bir ulu Cəmşid,
Bir badə ki, şövq ilə yanır indi də Cəmşid.
Ver, sinələri yandıran ol sağəri, Saqi!
Ver, gülsün onun şövqü ilə könlüm otağı.
Sərxoşluğa, ver, od vuraraq, yandıraraq mən,
Atəşkədəlik qapısını çırpım ürəkdən.
Gəl, Saqi, o reyhan qoxulu badəni doldur,
Bir badə ki, keyfiyyəti-İnsanlığa yoldur.
Ver, ver mən içim könlümə min dürlü şəfəq saçı,
Sırrın qapısın, gəl, üzümə bir də mənim aç!
Vermə yaralı qəlbimə bundan belə zillət,
Cam ilə, səbu ilə, tez ol, nəşəmi yüksəlt!
Ver nitqim açılsın bu gələn cam ilə birdən,
İçdikcə sənə təptəzə bir rəməz açım mən.

TAR VƏ ÇƏNG İLƏ SÖHBƏT

Məclis quraraq bir gecə bir eyş sayağı,
Nur səpmiş idi hər tərəfə badə çırağı.
İçdikcə başım qızdı, ürək zövq ilə doldu,
Bir xeyli zaman Tar ilə Çəng həmdəmim oldu.
Sordum ona: “Ey zari-zəbun, söylə, nə çarə,
Neyçin yenə dağ-daş əridir səndəki nalə?”
Tar öz-özünə qovrularaq sırr sapından,
Açdı düyünü, söylədi: “Ey həmdəmim İnsan!
Nemət verənim vardı mənim, bil ki, əzəllər,
Bağlanmış idi qəlbimə qəlbimdəki tellər.
Əl vurmuş idim eşqinə, eşqilə yanardım,
Ehsan dənizində özümü qərq sanardım,
Bu yolda deyildi mənə varlıq sözü heç yar,
Lütfilə yarandım, alaraq qəlbimi onlar,
Nemətdən uzaq tulladı, başlandı fərağım,

Hicran qəmi oldu mənim ol qəmli çıraqım.
Düşdüm bir uçuq daş kimi, endim ucalıqdan,
Çevrildi vüsal, gündüzüm oldu şəbi-hicran.
Çərxin bu işindən olub avarə, yıxıldım,
Dəhrin azarından ürəyim yandı, sıxıldım.
Dönmüş fələyin qat-qat olan dərdi, bəlası,
Bu növ ilə zar etdi olub qəlbimə asi.
Hər yüksəlişin dərdi həyatım boyu, ey dil,
Mey tək, məzə tək etdi özümdən məni qafil.
Keçmişki cəmiyyət daha heç düşmədi yadə,
Əvvəlki həvalər uçaraq getdi də badə.
Qəti-nəzər etdim o hala bir daha qəlbən,
Sərrişməni bəlkə taparaq bir də tutum mən.
Düz-döğruca bir məqsədə sahib olub ondan,
Öz məqsədimi hasil edim taki uzaqdan.
Lakin bu fərəh, zövq ümidsizliyə yetdi,
Faniyə düşdüm də ömür heçliyə getdi.
Yüz xarlıq ilə birisi məni tutdu, apardı,
Bu halsa bütün əqlimi, huşumu qopardı.
Sandım aparırlar yenə də dərdə, bəlayə,
Həsrət qoyacaqlar fərəhə, zövqə, səfayə.
Bağlanmış apardı məni mənzilə bu İnsan,
Tapşırırdı da təliminə bir katibin əlan.
Bu, bəxti cavan, qəddi bükük birçə qocaydı,
Yaxşıyla yaman görmüş idi, fikri ucaydı.
Enmiş görünürdü başı dəhrin əzabından,
Fikrində idi öz işinin hər zaman, hər an.
Görmüşdü mənim tək başı çox möhnəti-ruzgar,
Ruzgarı da daim görünürdü gecə tək tar.
Əhvali-qəm əyyamını biz öyrənərəkdən,
Təhqiq elədik halımızı xeyli dərindən.
Bu söylədiyim şəxs o şəxs idi, o candı
Ki, xilqətimin tərپənişi onla yarandı.
Bambaşqa olub il uzununu surəti-halı,
Arxamca gəzib ta ki, tapı köhnə vüsali.
Bu dövrdə hər bir peşədən qafil olub mən,
Sevdim onu ruhən, o da çün sevdi ürəkdən.
Tapdım, mənə nemət verən ol İnsanı tapdım,

Axır mənə nemət verən ol bir canı tapdım.
 Biz xeyli zaman qüssəli səhralara getdik,
 Şükra ki, yenə bir-birinin vəslinə yetdik.
 Bihudə, əbəs sanma mənim sözlərim, ey can.
 Sanma vururam mən sənə dəm, həm də yalandan.
 Bir də bu fəsad dünyanın ayını əzəldən,
 Ta axıradək bu cürədir, yaxşı düşün sən.
 Hal əhlinə məlum olan işdir bu bayaqdan,
 Ki vəsl sözü daima doğmuş o fəraqdan.
 Gər zülmi-fələk ayrı salırsa bu da yeydir,
 Bir gün gələcək onları birləşdirəcəkdir.
 Sən də, a Müğənni, eləmə qəlbini çox təng,
 Bas bağına, bas qəlbinə, bərk tut ki, düşər çəng,
 Çox qəm yeyirəm, dada yetiş, nəşə ver, hal ver.
 Hicranımı al tulla, əvəz dadlı vüsəl ver!
 Bir vəsl ilə nakam Füzuliyə fərəh saç,
 Canlandır ölən zövqünü, puç keyfini bir aç!
 Xoş, badə içən məst xərabatiyə, hər an,
 Badə aparıb əqlini, həm huşu başından,
 Bilmir ki, bu dünyada nədir möhnəti-hicran,
 Heç bir xəbəri yoxdu vüsəl ayrılığından.

DÖRDÜNCÜ CAMIN KEYFİYYƏTİ

Gəl, Saqi, dər ol lələni ver nəşə bağından,
 Bir lələ ki, könlüm köz olub şövqü dağından.
 Ver, ver nə qədər sağdı canım, ver, bu çiçəklər
 Bir gün gələcək qəbrimin üstə bitəcəklər.
 Gəl, Saqi, ver ol badəni, ol qırmızı rəngi,
 Bir badə ki, ancaq o silir dildəki jəngi.
 Ver, ver ki, içim həddən aşan çoxlu qəmim var!
 Ver ki, bu fəna dəhrdə min bir ələmim var!
 Ver, Saqi, mərəz məlhəmmi, dər də dəvanı,
 Təşvişli ürəkçin yaranan yaxşı şəfanı.
 Ver, ver ki, içim, yandı könül, artdı kədər, qəm,
 Ver, Saqi ki, təşvişimə yoxdur mənim həmdəm.
 Artır ki, açılısın sifətim şövqü fərəhlə,
 Sonra oturub şövqü fərəflə məni dinlə.

Dördüncü gələn zövq ilə ta bülbül olum mən,
Qoy sirlərin izharı üçün bir dil olum mən.

UD İLƏ SÖHBƏT

Yüz nəşə ilə bir gecə bir bəzm düzəltdim,
Mən bu işi bir hikmət üçün bərqərar etdim.
Bir Ud sədası bu zaman qalxdı həvayə,
Yandım, tütünüm çıxdı mənim övci-səmayə.
Sordum ona: “Ey sirlər ilə eyləyən ülfət!
Sirr xəzinəsinin xəznədarı, sahibi-nemət!
Söylə, de görüm bir necə şeydir ki, cahanda,
Sirr əhli də sənsən, bu hava ilə yanan da!
Kimlər sənə öyrətdi bu atəşli nəvanı,
Şahlıq ağacım yandı eşitcək bu havanı.
Bu söhbəti gəl eylə mənə büsbütün izhar,
Bu işlərinin pərdələrində, de, nə sir var.
Ki, tazə havalar adına çox diribaşsan?!
Candan xəbərin var belə cansız yaşayırkən!
Bir parça ağacsan ki, havandır sarı tellər.
Bir zərrə qılgıncım onu atəşdə kül eylər!
Fikrim budu gəl olsa idi dərdli fəğanın,
Bu vəqə kimi qalmaz idi zərrə nişanın,
Qafilsən özündən ki, gülür daima halın,
Asudədi qəlbin, ürəyin, yoxdu məlalın.
Öz dərdini, öz arzunu ilə söyləməyirsən,
Dindirməsələr heç şeyi izhar eləmirsən”.
Mürvətli olan Ud eşidib söylədi: “Ey can,
Heç bir xəbərim yoxdu sanıb saydığım haldan.
Əzzəl günü ki, hazır olub çıxdım arayə,
Ondan bəridir düşdü canım zövqü səfayə.
Bu nəşə, bu zövq aldı təməməni məndən,
Məstlik qapısını sındıraraq çıxdım o gündən.
Heç bilmədim onlar mənə axır nələr etdi,
Onlar mənə neyçün və nədən ötrü düzəltdi.
Məndən deyil, əlbət, bu doğan xəstə fəğanlar,
Ustadıma sor şadlığımı eyləsin izhar.
Bu qəlbi sökən dərdli həzin nəğmələrimçin,

Ustadıma get söylə mənim mərhəba min-min.
Təkcə mənə məxsus da deyil nəşəli hallar.
Burdan pay umar bəzmdə huşsuz oturanlar.
Onlar da gəzir bixəbər öz hali-qəmindən,
Öz işlərimin axırını bilmirəm həm mən.
Ancaq məni bu dünyada bir təkcə quran var,
Yalnız tək onun çalması min nəqş edir izhar.
Bu karxanada mən ilə sən alətik, ey dost.
Sənətdən uzaq ayrı, kənar xilqətik, ey dost”.
Udun ulağın bur, a Müğənni, edib ülfət,
Aşkar eləsin taki nədir əsl həqiqət.
Bur, bur ki, uca səslə açıb dil bizə bir-bir,
Öz zatü sifətini əyan eyləyəcəkdir!
Gəl doğruluğu zahir elə indi məcazdan,
Zənn etmə Füzuli açacaq sirləri əlan.
Xoş ol kəsə ki, şamü səhər məst, düşüb əldən,
Piri-muğana oldu mürid can ilə dildən.
Sərməstliyindən tuta bilmir yer ayağı,
Bilmir ki, piyalə nədi, ya hardadı Saqi.

BEŞİNCİ CAMIN KEYFİYYƏTİ

Ver, Saqi, o Kövsər qarışan mey dolu camdan
Ol cam ki, behişt huriləri təşnədir ondan.
Ver, Saqi, Əlinin quluyam, eşqə vəfadar,
Bu çeşmədən onsuz da mənim cüzi pəyim var.
Ver, Saqi, yetər, durma, Yəmən ləllərindən
Ta nuş eləyim, sən də qopar əqlimi məndən!
Al, al ki, əql sevdası divanəsər etdi,
Al, əqlə olan hacətim artıq boşa getdi.
Aşiq ürəyin əldə tutan, ver ki, bu camdır,
Ver, ver ki, onun xasiyyəti sirlər açandır.
Ver, bihuş olub, ta yıxılıım qolların üstə,
Ver, bihuş olub, sən də əvəz sirmimi istə.
Ol lələ kimi rəngli küpün ağzını dur aç,
Bu cam ilə gəl xəstə düşən ruhuma nur saç.
Ver ki, bu camın qəlbə yatan nəşələrindən,
Sirr xəznəsinin yollarını bir də açım mən.

SETAR İLƏ SÖHBƏT

Bir gün namaz üstündə durub qəlb ilə əlbir,
Açmaqda idim sirlərimi Allaha bir-bir.
Bəzən ayaq üstündə durub, gah əyilirdim,
Gah səcdə qılıb göylərə bəzən çəkilirdim.
Birdən bu ibadət ilə sərməst görünən mən,
Qalxdıqda setarın səsinə tezcə yerimdən.
Ol dəm ürəyimdən yoxalıb qaçdı da saat,
Yırtıldı bu səsdən həya pərdəm mənim heyhat!
Sordum ona: – Ey, dürlü sədalər verən iblis
Kafər kimi gəl olmağilən odlara bais.
Neyçin yaranıb tərpeyişin qəlbə əziyyət,
Yoxsa ki, xəyaldan çəkilib xofi-qiyamət.
Şeytan kimi hiylə evinin gövhərisən sən,
Mın dürlü bəla xəznəsinin gövhərisən sən.
Bir tordu sən qolların üstündəki saplar,
Bir tor ki, ömür bağçasının mürğünü ovlar.
Yüz yerdən azı öz belini bağlamısan sən,
Taət izini ta qapasan dildən, ürəkdən.
Hansı sinəni gərçi o gövdən vətən etdi,
O sinədən Allaha ibadət yoxa getdi.
Bir barmağı ki, öz sinənə cəlb elədin sən,
Asudəliyin təsbehini tulladı əldən.
Gəl sən də mənim tək elə əndişə bu oddan,
Et tövbə ki, qorxan çəkinər öz günahından.
Bu dəm dilə gəldi o xəbər sahibi, Tənbur,
Üz tutdu əzəl, sonra mənə söylədi: “ Bir dur!
Gəl olma, – dedi, – gizli qalan pərdəni yırtan,
Vurma üzümə, olsa da eybim, sən, ey İnsan.
Bu yolda çox oldu mənə dost, həmnişin, həmdəm,
Heç bir kişinin etirazından yemədim qəm.
Bu günsə məni tullayaraq rədd eləyirsən,
Yoxdursa köməkçin belə də eyləmə gəl sən.
Dünyanın işindən xəbərin zərrəcə yoxdur,
Xoşbəxt çox isə dünyada bədbəxt də çoxdur.
Allahın o ehsan dənizi qüsl məkanı,
Bir yer ki, o yer adlanılır əfv divanı.

De, mən tək adamdan oraya tozmu qonar heç?!
O yerdə günah qəmləri çəkmək xatadır, keç!”
Qafilmisən aya, o kərəm süfrələrindən?
“O hər şeyi qavrar”, bunu dərk eylə dərindən.
Rəğbət elə Tənbura, Müğənni, gəl ürəkdən,
Rəğbət açarılə ona da bir qapı aç sən.
Aç bir qapı ki, zahir olub nəşələr ondan,
Qəlblər gülərək daim olar gül kimi xəndan.
Tərkində Füzuli bulunub qorxmaz əzabdan.
Bu hali-büsatdan qoparar nəşələr hər an.
Xoş ol kəsə ki, məst oyana qəbr otağından,
Bihuş aparıb eyləyələr daxili-niyrən.
Bu zülm evinin qəmdən acı zülmü, əzabı,
Xatırlada əhvalına min qətrə şərabi.

ALTINCI CAMIN KEYFİYYƏTİ

Gəl, Saqi, mənə indisə ver bir iri gövhər,
Ver bir iri gövhər ki, odur nəşəyə cövhər.
Ver, ver ki, içim ta tutulum feyz ilə şövqə,
Alsın məni məndən, tutaraq cismini zövqə.
Ver, Saqi, o saf yaqut ilə dopdolu camı,
Bir cam ki, tapar cümlə əqil onda nizamı.
Ver, ver ki, bu tər ləl ilə ömrüm başa çatsın,
Ver ki, saralan çöhrəmi al rənglə qızartsın.
Bir mey ki, odur çarə tapan, son verən ahə,
Bir mey ki, gəda içsə dönər ən ulu şahə.
Ver mayeyi-izzət suyunu, ver ki, yazıq mən
Şah zövqünü ta ki ayırım zövqi-gədədən.
Ta qəlbimə mey zövq verib gözlərimə nur,
Bir cam dəxi lütf elə, qıl məclisi pürşur.
Altıncı qədəhdən qonaraq əqlə fərasət,
Tapsın ürəyim halımı izharə cəsərət.

QANUN İLƏ SÖHBƏT

Bir gün gecə bir məclisimiz vardı ki, ondan,
Çox-çox uzağa qaçmış idi, dərd, qəm, hicran.
Xoş nəğmələr ilə edərək ələmi məmnun,
Bir huri, mələk üzlü çalırdı iri Qanun.
Sırr sandığına xeyli onun oxşarı vardı.
Qapısını əqil xəznədarı təkcə açardı.
Bir lövh ki, basıb yar kimi öz bağına bir baş,
İşlərdi onun sinəsinə nəqşini nəqqaş.
Həm bir gəmi ki, vardı içərisində gümüş, zər.
Atmış yükünü sahilə coşqun, dəli yellər.
Bir dərdli, həzin nəğmə eşitcək durub, ondan
Sordum ki, de, ey nazlı mələk, işvəli canan!
Eşqin çəmənindən nə gözəl qönçələr üzdün?
Bu işvədə oldun bütün aşıqlərə üstün.
Heyrətdəyəm, heyrətdəyəm ancaq sənə, çün sən
Aşiq adama oxşamayırsan əməlindən.
Aşıqlərin əhvalı budur: şamü səhərlər
Onlar qəm əlindən acı göz yaş tökərlər.
Qorxaq kimi onlar qəm əlindən gülü xardır,
Böyründəsə, yüzlərcə əzab, zülm oxu vardır.
Onlar elə bir xəstə ki, yox dərdinə qəm-xar,
Tapşırdı təbib dəstinə öz canını onlar.
Aylar ilə, illər ilə onlar çəkib hicran,
Bir başqaca şey görmədilər vəslin adından.
Çox-çox ucadır nisbətən aşıqlərə rütbən,
Söylə, de görüm, yoxsa mægər ayırıldı şivən?!
Cananənin aydın təbinin dilbərisən sən,
Daim ona həmağuş olub birgə gəzirsən.
Bir yastıq olubdur başına dost üzü hər an,
Dostun üzünədir sifətin həm də ki, ey can,
Aylı görə bilməm səni heç yar qucağından,
Arzun, tələbin çünki çatır büsbütün ondan.
Mümkündü səninçün gecə-gündüz yarı sevmək,
Dildarın əlindən yapışıb qəlblə öpmək.
De hansı səbəb saldı da bu rütbəyə böylə,
Bu xəstəyə öz sirrini gəl doğruca söylə!
Canana yetişmək yolunun sarbanı ol, gəl,

Mərdanə iş öyrət bizə, dərd dərmanı ol, gəl!
 Qanun dedi: “Ey mən kimi süst rəyli İnsan,
 Mən çox demişəm sən sanayıb saydığın haldan,
 Bunlarla fəqət qalmaq razi mənə dost, yar,
 Aldanmadı bu hiylələrə, uymadı onlar.
 Rüşvayçılıq etdim özümü dərdə salıb mən,
 Məxfi işin üstündə bütün keçdim özümdən.
 Kim hər nə dedi mən qulaq asdım, qəbul etdim,
 Baş əydim ona, mən özümü adi qul etdim.
 Baxdım və göz oldum ki, qılıb dostuna hörmət,
 Huş əhli edə bəlkə mənə bircə nəsihət.
 Varkən deməyə məndə ağız, sakit olub mən,
 Bir kəlmə də söz söyləmədim heç kəsə qəlbən.
 Gər cismimi kəsdi bir adam çıxmadı qanım,
 Yüksəlmədi aləmlərə atəşli fəğanım.
 Əhli-dilə mən bağlayaraq bel, açaraq sər,
 Axtardım ürəklərdə səadət uzun illər.
 Bu növ ilə ta canı qəbul eylədi canan,
 Çatdım böyük ehsanlara, xələtlərə ondan,
 Öymə özünü, dost sənə ram olsun, amandır,
 Eşq əhli bu bir qayda ki, rüşvayi-cahandır.
 Sən də, a Müğənni, oxu, Qanundan al ibrət,
 Neyçin səni pul böylə əsir etdi, nə hacət?!
 Aşiqlik hara, pul hara, et bir bunu izhar?!
 Gəl qorxma pulun yoxluğuna, ağılama zinhar.
 Sən simü zər ilə görürəm zarsan, a fərsiz,
 Yansan da Füzuli kimi yan, atəşə zərsiz.
 Xoş ol kəsə ki, çıxmadı heç bir zaman haldan,
 Sağər kimi dörd bir tərəfə etmədi cövlan,
 Bir xilt kimi o, mey küpünün altına yatdı,
 O xilt kimi daim meyə doğru qədəm atdı.

YEDDİNCİ CAMIN KEYFİYYƏTİ

Gəl, Saqi, ver ol qəndü şəkər zövqlü balı,
 Bir şey ki, acır qönçə kimi dərdi-vüsali.
 Ver, ver mən içim, etmə məni bir daha təlxxam,
 Təlxxamlıq ilə saxlama cam tək məni sübh-şam.

Saqi, o kəmal ilə dolu nəşə ki vardır,
Bir nəşə ki, hal əhlinə, kamillərə vardır.
Ver, ver ki, içim, uçsun uzaq dərdü məlalım,
Bu cəhdlə artsın daha da əqlü kəmalım.
Gəl, Saqi, o yaqut kimi xoş rəngli camdan,
Namus şişəsiyçin əzəli bir daş olandan,
Ver ki, üzümə zövqü şəfa nəqş eləsin qoy
Bu könlümə namus ilə ar bəxş eləsin qoy.
Artır daha da məstliyimi ta ki, içib mən,
Yeddinci qədəh ilə olum qafil özümdən.
Bu nəşə ilə mən keçirib zövqlü hallar,
Utanmayaraqdan eləyim halımı izhar.

MÜTRÜB İLƏ SÖHBƏT

Bir yerdə idim bir gecə mən, Mütrüb olanda,
Bir cənnətə çevrildi mənim məclisim onda.
Sordum ona:

– Ey, qəlbim açan həmdəmənim İnsan,
Qaldır göyə min nəşə duyaq bəlkə sazından.
Mütrüb eşidib qalxdı, hamən sazsız əliylə,
Cismiylə, başıylə və o mənalı diliylə,
Nitqiylə tutub qollarını bağladı sazın,
Kəsdi yolunu, qarşısını saxladı sazın.
– Bu rütbə nədir? Sordum ona, söylə bir, ey yar,
Bir rütbə ki, zatında tapılmaz dolaşıqlar?
Mütrüb dedi:

– Ruhani olan feyzdi, feyzim,
Nadanlıq olar, qeyrə könül vermə, nə lazım.
Qeyri kəsə bu dəhrdə meyl etmə, ey İnsan.
Dost sirrini dostun ürəyindən eşit hər an.
Öz sirrini açma Neyə, saxla onu pünhan,
Çün ağzı açıqdır, danışar hər zəvü hədyan.
Dəfdən uzaq ol ki, işi ah ilə fəğandır,
Bir sillə ilə hər şeyi dünyaya açandır.
Öz sirin ilə Çəngi dəxi eyləmə məhrəm,
Çün kim qulağın bursa açıb söyləyəcək, həm.

Öz sirrini Tənburə də gəl açma ki, səndən,
Gəzli işini öyrənəcəkdir sənə düşmən.
Qanundan uzaq gəz, ona sirr açma, kənar dur,
İzhar eləməyin çün onun yüz dili vardır.
Bu fırqə haram oldu bütün xalqa ki, onlar.
Dünya bazarında hamı yolbilməz olurlar.
Söylə, de görüm, mazidən heç bir xəbər var,
Ki, bir neçə rədd etdi əmanətləri ruzgar?!
Çün cansız olanlar tuta bilməzlər əmanət,
Ruzgar sənə tapşırırdı ki, min dürlü xəyanət,
Yad əldən onu qoruyasan ta uzun illər.
Bir gün də gəlib səndən ala tapşırın əllər.
Hər cansıza gəl sən eləmə sirrini izhar,
Qorx ki, bu qəza, çərxi dolanmışda xilaf var!
Hikmətlər açan nitqdən heç olma uzaq sən,
İnsan bədənində budu can, çünki əzəldən.
Huş əhli xəyal etdi ki, guya bu cahanda,
Dinməz oturanlar ölü, can var danışanda.
Bu dünyada yalnız qalacaqdır quru bir ad,
Sən də elə söz söylə ki, daim olasan yad.
İş vaxtı sən ol sözləri gəl eylə ki, təkrar,
Təkrarı üçün tənə yeyib olmayasan xar.
Öylə elə ki, başdan-ayağa sözlün, əlbət
Aydınlada bilsin bizə min dürlü şəriət.
Qəlbində olan dinini gəl eyləmə izhar!
Öz sözlərini daima nəql et açıq-aşkar.
Hər vaxt, a Müğənni, ki əlin yetdi üsulə.
Məclis bəzəyən ol o günü əhli-qəbulə.
Qeyrilərin əhvalını vəsf etmə, uzaq qaç,
Bir kəlmədə öz halınızı nəql edərək aç.
Füzuli kimi mən də qalıb dəhrdə çun lal,
Gəlmir hünərim nəql edib aşkar eləyim hal.
Xoş ol kəsə hər yerdə mənim tək dolu camdan,
Meydən, məzədən söhbət açar daima, hər an.
Bir mey, məzə ki, hər kəsə ta ruzi-əzəldən,
Keyfiyyəti məlumdur, heç düşmədi əldən.

QƏZƏLLƏR

Ey könül qanı, sevgi onun kuyində məni rüsvay etdi,
Bir paltar geydir ki, orada məni kimsə tanımasın.

Rəqib sənin kuyində nə vaxtadək mənə yanaşı oturacaq?
Kaş ahimin ildırımını ya onu yandıra, ya məni.

Onun üzünün odunun uzaqlığından yerim külxan oldu,
Nəhayət, sevgi məni qara torpağa çökdürdü.

O pərinin qətlinə verdiyi fərman vədəsi baş tutmur,
Bu qəflət ya bu gün, ya sabah məni öldürər.

Sevgilim hər bir başsız-ayaqsız məclisin şəmi olur,
Qeyrət odu məni başdan-ayağa necə yandırmasın?

Tənhalıq dərdi yalnız məni ağlatmır.
Qəm gecəsi həmdəmsizlikdən şəmdə ağlayır.

Bundan sonra, Füzuli, sevmək zövqünü tərک etdim,
Nə mənim dünyaya həvəsim var, nə də dünyanın mənə.

Məşşatə o qıvrım saçın hörüyünü ələ aldıqda,
Əlinin qısqanclığından Çində nafenin qarnı sancılanar.

Zülfünün qoxusu yadı ilə nə vaxtadək canım gecələr
Çıxıb səhər nəsiminin yolunu gözləsin?

Qələm xəcalətin qorxusundan nəqqaşın əlini cəld tutar,
Onda ki, nəqqaş o qaməti çəkmək üçün qələm götürər.

O ay üzünü günəşə göstərmə, saqın,
Məbada, o ayna günəş bulağından nəm ala.

Ay üzünün şəmindən çıraq yandırdı, istəyir
Bundan sonra günəşdən az işıq alsın.

Mən sənin lütfünlə diri idim, onu tərک etdin, bundan sonra,
Bəlkə dirilik şəmim zülm şimşəyindən od ala.

Naseh, Füzulini könül ahının göz yaşından mən etmə ki,
Belə qoşun toplayıb ələm qaldırsa, ələmi tutar.

O muğ balası məndən könül və dini tərک etməyi istəyir,
Sevgi yolunda bundan da möhkəm olmağımı istəyir.

Eşq ələmində könüldən, dindən keçmək xəta deyil,
O Çin bütü nə istəyirsə, onu edərəm.

Bir nəfəs naləsiz və kədərsiz ola bilmirəm,
Nə edim, yar məni nalə edən və kədərli istəyir.

Könül sənin astananda sakin olmaq istəyir,
Əməli nədir ki, gözəl behişt istəyir.

Gah dünyanı gəzən, gah guşənişin olmaq özümlə deyil,
O məni gah elə, gah belə istəyir.

Kirpiyin kimi mərdümdən necə uzaq gəzməyim,
Sənin xumar gözlərin mənim guşənişin olmağımı istəyir.

Sənin qapının torpağında Füzulinin qədri ucaldı,
Alçaq qullarının sırasında yerləşmək istəyir.

Könül sənin sevgi ətəyini bərk tutubdur,
Elə quş belə yüksəkliyə azraq uçmuş.

Mən eşqimdən ki, səndən ötrü ələmdə rüsvay olmuşam,
Sənin camalının şöhrəti bütün ələmi tutubdur.

İçimin atəşi bayıra şölə püskürməsin deyə,
Könül yaralarının başına məlhəm qoydu.

Fələk tağının altından dayanmadan keç,
Çünkü bu köhnə bina göz yaşından nəm çəkibdir.

O qıvrım saçları tutan əl,
Təkəbbürdən cənnət qapısının həlqəsinə toxunmaz.

Dövrənin saqışının iltifatına arxalanma,
Sənə verdiyi camı Cəməşiddən alıbdir.

Sevgi qəminin arzusu varsa, bəid deyil, çünki
Könlümüz onun şad könlündən kədərliidir.

Bizim onun şad xətirindən sildiği ürəyimiz
Əgər eşq qəmini arzulayırsa (bu arzu) uzaq deyil.

Sənin İsa ləbinin uzaqlığından ənbər zülfünün
Nə üçün matəm tutduğuna heyrət edirəm.

Füzulidən şadlıq rəsmiini gözləmə ki,
Sənin ayrılığından qəm və kədərlə üns tutmuşdur.

Yenə də qapının torpağı havası başıma düşübdür,
Hər nə varsa onda, mənə bu hava düşübdür.

Mənim üçün ahü nalədən yaxşı nə ola bilər ki, indi
İşim sənin kimi zalim gözələ düşübdür.

Nə üçün gözündən mənə sarı bir baxış olmur,
Məgər İnsanlıq qaydası aradan gedibdir,

Səba yarın zülfündən düyünü açıdıqda,
Dərd bəsləyən könlümün işini düyünləyibdir.

Mən hara, bələdan xilas olmaq hara, belə ki, könlüm,
Ona görə ki, bu zövqün rütbəsi üstündür.

Füzuli sənin yolunun torpağına düşübdür,
Gəl ki, sənsiz bir qərrib yatağa düşübdür.

Pəriüzlü gözəllərin sevgisindən necə bir an uzaq olum,
Dünyaya bir iş üçün gəlmişəm, işsiz necə olum?

Qamətini görcək, huşumu itirib özümü bilmədim,
İlahi, onun yerişini görəndə halım necə olacaq?

Dünya sıxıntısında könüldən, candan usandım,
Sevgilimdən ayrı, bir evdə əğyar ilə necə olum?

Onun hüzurundan uzaqda sızlamağıma mane olma,
Onun hüzurunda deyiləm, sızlamayım, nə edim?

Varlıq aynasındakı əks kimi özümdən xəbərsizəm,
Mənim varlığım onu görməklədir, onsuz necə olum?

Rəqibləri görmək istəmirəm, ya rəb, necə edim,
Rəqiblər yarın həmdəmidirlər, mən yarsız necə olum?

Üzünü görməsəm dözə bilmirəm, kuyindən getməyəcəyəm,
Füzuli, bülbüləm, gülsüz, gülzarsız necə olum?

Nə qədər ki, olmuruq, bir sevgilinin qəmi ilə olmuşuq,
Bir laləüzlünün dərdi və dağı ilə olmuşuq.

Aşılıq etibarı və cünun ləzzəti olmadan,
Heç bir ölkə və diyarda olmamışıq.

Bizim işimiz bütün ömür boyu aşılıq olmuşdur,
Allaha şükür, əbəs iş görməmişik.

Bizim ömrümüzdən heç vaxt elə bir an keçməmişdir ki,
Biz bir gözəl əlindən cigəri qan olmaıaq.

Harada olsaı, gülüzlüların zülmündən,
Naləsiz, gözü yaşsız olmamışıı.

Bizim yerimiz qəm bucağından başqa bir yer olmamış,
Heç vaxt bağ və bahar fikrində olmamışıı.

Füzuli, həmişə könül arzusunda qər q olmuşuı,
Bu dənizdən heç vaxt qıraı qda qalmamışıı.

Cananımın vüsal xəlvətinin məhrəmi oldu ıraı q,
Can telinə qıbtədən ıraı q od vurdu.

Çıraı qın od içində bir teli var, hər an,
O yanar üzü və pərişan zülfü yadıma salır.

Ey laləüzlü, vüsal günü ürəyimə bir daı q çəkdiñ,
Hicranımın qaranlıı gecəsi üçün ıraı q yaxdıñ.

Sevgi yolunda qaranlıı hicran gecəsi üçün qəm etmirəm,
Atəş saçan ahım bu yolda ıraı q olmaı q kifayət edər.

Sənin vüsal zövqünün vücudu ilə məndə varlıı axtarma,
Sənin görüşün sübhdür, yanar canım ıraı qdır.

Başqasına sarı baxmamaı qım üçün şölə aı qlar gözümə,
Sənsiz yanar ıraı qım odlu milini çəkir.

Çıraı q harada gizli yanmaı qımı dilə gətirdi,
Yüz pərvanənin ürəyi mənim halıma yandı.

Sənin üzündən iraq gecələr ıraı qımızın işıı yoxdur,
Ona görə ki, ıraı q göz yaşımızdan nəm çəkir.

Ey fənər, şəmin ətəyini yığıb bir yana qoy,
Çünki bu gecə bir ayüzlüdən otağımın çırağı var.

Evim, Füzuli, qəm gecəsində işıqlanmaz.
Parlaq günəşdən fələk işıqlı çıraq yandırsa da.

Könül məni buraxıb o ürəkçalan aya meyl etdi,
Ona görə ki, oddan alov qalxdıqda yuxarıya meyl edər.

Yarılmış sinəm həsrət oxu ilə necə dolmasın ki,
Mən məhrum olduğum halda, ox qabı onun yanında yerləşir.

Ey möhtəsib, mey camına hirsli baxma, qorxuram,
Sənin qara əksindən saf badə bulansın.

Dünya mükafat yeridir, mümkün deyil ayüzlü saqi
Mey dolu cam əvəzinə qanla dolu könülü almasın.

Qəm, dərd, bəla, möhnət, qüسسə və rüsvaylıq,
Bu altılıq birtərəfli aşıqlarla həmişə vardır.

Rahatlığın ləzzətindən danışma, heç bir şəhd möhnət
zəhərindən
Daha şirin deyil, qafil olma, gahdan ondan dad.

Füzuli, dünyada məşəqqətsiz heç bir rahatlıq yoxdur,
Xoş-naxoş, nə olur olsun, keçinmək lazımdır.

Dərdü əzabın çoxluğu ilə yar bizi tanıyır,
Lakin çox bildiyi halda onu az söyləyir.

Sevgili ilə könlümün nə kimi bağlılığını məndən soruşma,
O elə bir sirdir ki, könlüm ilə sevgilim bilər.

İşim ağlamaq olduqda ondan vəfa gördüm, Allaha şükür,
Elə adama işim düşübdür ki, işin qədrini bilir.

Hər kəsə məhəbbətinin miqdarınca lütf edir,
Bu ölcü bilən uşağın xasiyyətinin quluyam.

Əğyar paxıllıq üzündən yarımıza bizdən pis desə,
Nə qəm, çünki yar bizi əğyardan yaxşı tanıyır.

Zülfünün sevdası möhnətlərini məndən soruşun,
Qaranlıq gecənin sıxıntısını xəstə bilər.

Füzuli, ürək sirrini dilə gətirməyə lüzum yoxdur,
Çünki pərişan ürəyimdə nə varsa, sevgilim bilir.

Sənin sevginlə öldükdə kaş qapında torpaq olum,
Gahdan küləklə qalxıb başına dolanım.

Sənin xəncərinin yadı ilə bir böyrümdən o biri böyrümə
çevrildikdə,
Hər bir sümüyüm bir xəncər olur.

Gözəllərin şəmi başına dolandığın anda,
Ey pərvanə, başına qurban olum, mənim əhvalımı söylə.

Heyran olmaqdan şirin canım çıxdı, cənım haçanadək,
Can bəsləyən dodağından iraqda acılıqların əsiri alacaq.

Sən tərləmiş çöhrəni göstərən vaxt,
Gözümü açıb tər gül yarpağına heyran oluram.

Ey fələk, məni onun astanasının torpağından götür,
Mənim zəhmətimdən dincəl, nə vaxtadək yatağının
tikanı olacağam?

Füzuli, piri-muğan qapısının torpağına yol açdım,
Gəl, abi-həyata doğru sənə bələdçi olum.

Hər gecə ağlamaqla qan içində boğuluram,
Səhər başımı köpük kimi qandan çıxarıram.

Dedim sənin sevgi istəyini könlümdən çıxarıram,
Könlüm mənə tabe olmur, əlacım nədir?

Nə vaxtadək gülüzlülərin gül yanaqları yadı ilə
Üzümü cigər qanı ilə lalə kimi edəcəyəm.

Sinəmin yarasına pambıq məlhəm üçün deyil,
İstəyirəm könlümün yanar odunu çoxaldım.

Könül sevdası dodağından söz açmaqla əskilməz,
Dəliyə yüz ovsun oxusan da fayda verməz.

Nəşə, cünunu tərk etməyin ağıllı iş olmaz,
Dəliyə hər iki dünyada zaval yoxdur.

Gözümdən Füzuli, torpağa su axıdıram,
Bəlkə içimin yanar odunu söndürəm.

Səndən, gözəl, yaxşılıq şivəsini bilən büt yoxdur,
Elə bir pəriüzlü ki, məni sənin əlindən qurtara yoxdur.

Sevgilimə min namə yazdım, nə faydası var,
Lütf edib ona çatdıran bir kimsə yoxdur.

Hər kəs həyat nəqdini sənin əlinə tapşırar,
Lakin səndən kam ala bilən bir adam yoxdur.

Keçmişlərin sərgüzəştlərini zəmanə sərlövhasinə
bircə-bircə
Yazmışlar, lakin onu oxuyan bir arif yoxdur.

Hamımız dünya qəmi əsirik, ancaq himmət Rəxşini
Bu dünya darısqallığından çıxara bilən yolçu yoxdur.

Meyvə nədən meyl edim, sınamışam, o da,
Sevgi qəminin yangısını söndürə bilmir.

Dünya mülkünə, Füzuli, könül vermə, buraya,
Çoxları gəlmiş, lakin qalan bir kimsə yoxdur.

Söz verdin ki, vəfalılara cəfa etməyəsən,
Yaxşı ilqardır, ah, əgər əhdinə vəfa etməyəsən.

Ey qaşı kaman, sənə oxuna nişanə mənəm,
Xəta etməmək üçün başqasına baxma.

Məlahət mülkünün sultanı olduğun üçün rəva deyil
Mən dərvişin hacətini yerinə yetirməyəsən.

Gözünə naz sürməsi çəkiblər, lakin,
Bu şərtlə ki, bizə sarı heç baxmayasan.

Demirəm ki, mənə nə üçün zülm edirsən,
Sən rəhimsiz, mən dilsiz, niyə də etməyəsən?

Ey könül, onun qəmzəsindən mərhəmət gözləmə ki,
Özünü bəla oxuna hədəf etməyəsən.

Eşq yolu, Füzuli, çox xətərlidir, məgər ki,
Təqva ətəyini əlindən buraxmayasan.

Özümə söz verdim ki, daha faydasız bir iş görməyim,
Cəfakar gözəllərə sarı getməyim.

Gözəllərin sevgisini tövbə elədim, necə olur olsun,
Axırı budur ki, daha nalə-afğan etmərəm.

Bədxah rəqiblərin zülmündən nə vaxtadək dad çəkim,
Yaxşısı bu deyil ki, heç bir nigara meyl etməyim?

Nə vaxtadək ağyar dərdi çəkim, istəyirəm
Bundan sonra heç bir yarın söhbətini arzulamayım.

Rindlər söhbətindən özümü bir yana çəkim,
Bütlərdən öpüş və görüş arzusunda olmayım.

Tənhalıq feyzi ilə könül yarasına məlhəm qoyum,
Bir lalə yanaqlının vurğunluq həvəsinə düşməyim.

Məsləhət budur ki, bundan sonra bir guşədə oturam,
Füzuli kimi bağ və bahar həvəsində olmayam.

Ya rəbb, o dərdsiz dərdimə dərman edər, ya yox?
Bir dərdə düşərəm, ona çarə edər, ya yox?

Ona dərdimi söyləyirəm, ancaq bilmirəm
O, dərdlilərin halına rəhm edər, ya yox?

Acılıqla canə gəldik, ey meh, o gülüzlüdən soruş
Gör vüsəl şəhdi ilə hicran zəhrini sovuşdura bilər, ya yox?

Ahım daşı əridir, ürəyim hələ də titrəyir ki,
Görəsən o ilqarsızın ürəyinə əsər edəcək, ya yox?

Sənin başına dolanmaqdan başqa bir arzum yoxdur,
Bilmirəm fələk istədiyim kimi dolanacaq, ya yox?

Sənin vüsəl şərbətindən rüsvalıq zövqünü dadmayan bir kəs,
Haradan biləcək ki, mey ağılda nöqsan yaradar, ya yox?

Yaralı könlümdən oxunu çəkdikdə bildim ki,
Bədən can verdikdə qorxuya düşər, ya yox?

Sən nazın sərxoşusan, Füzulinin halından xəbərsizsən,
Hardan biləsən ki, hər gecə ahü fəğan edir, ya yox?

Qoşa zülfünü cəfa vermək üçün düyünlədin,
Yer üzündən vəfa rəsmi sildin.

Sənin kirpiklərinin qəmzəsinə biz bağlanan kimi,
Gözlərin bütün toplumuzu dağıtdı.

Elə adam yoxdur ki, cəfa rəsmi səndən yaxşı bilsin,
Sən bu cəfa rəsmi kimdən öyrəndin?

Çərxin çevrəsindən himmət başımı uca tutdum,
Nə vaxtadək hər bir baş-ayaqsızdan minnət çəkim?

Bir ömürdür ki, yolunda torpaq olmuşam ki, gahdan
Mənə sarı gələsən, ayağının altını öpəm.

Çərxdən hər an mənə bir bəla nazil olur,
Əyilmiş qamətim bəla quşu üçün cələ olubdur.

O büt Füzulinin könlü və dini qəsdində olsa,
Naseh, səni Allah, mane olma, əziyyət vermə.

Qəmdən köynəyimi çəkib tikələdikdə,
Göz yaş bədənim xalqdan gizləyir.

Əyilmiş qədimlə kuyinə necə gedim,
Kirpiyimin tikanı ətəyimdən tutubdur.

Qəmin gözümdən danələr axıdır,
Xırmanımı fəna küləyinə verir.

Ey sənə qul olduğum, əlindən gəlmədi ki,
Boynumu qolunun tuğuna çəkəsən.

Hər yandan mənə arzu yolunu bağladın,
Göz yaşım çevrəmi tutunca.

Möhtəsib, mey piyaləsinə hirsli baxma,
İşıqlı güzgümü qaraltma.

Qəmdən ölmüşəm, öz yasımı saxlayıram,
Füzulî, sızlamağımı qınama.

Mən kiməm ki, sənin kuyin mənə məskən olsun?
Kuyinin torpağı hər ləhzə mənim nəzərimdə olsun?

Könlümün əhvalını kimsə sənin yanında dilə gətirməz,
Mənim şəmim, könlümün əhvalı sənə aydındır.

Düşmən haçanadək səninlə dostluqdan sevinəcəkdir?
Mənim əhvalım haçanadək sənin üzündən düşmənin
istədiyi kimi olacaq?

Ey şəm öz kuyinin başında bizi yandırma,
Hayıfdir ki, sənin kuyinin gülşəni külxən olsun.

Mənim canım, qiyamətədək həyatdan ad çəkmərəm,
Əgər öləndən sonra sənin kuyin mənim mədfənim olsa.

Bircə oxunla qəm-qüssədən bizi xilas et,
Haçanadək can qəmi, bədən dərdi çəkəcəyik?

Ey gül, Füzulini qapının torpağından uzaqlaşdırma,
Bülbülün gülşəndən gözəl yeri yoxdur.

Hər kəsin ki, ah şimşəyindən çırağı yoxdur,
Hicran gecəsi sənə sarı yol tapa bilməz.

Hər kəsin ki, dəmirdən ayna kimi könlü yoxdur,
Sənin üzünə bircə dəfə baxmağa tabı yoxdur.

Kimsənin ki, daimi göz yaşı və ahı yoxdur,
Səni sevmək iddiasında olsa da, şahidi yoxdur.

Sənsiz ağıl, könül və can heyrandır,
Padşahı olmayan bir əsgər kimi.

Könül vəslini istər, lakin hər ləhzə,
Gahdan bir görüşməyə tabı yoxdur.

Qamətimi sənin mehri hılal kimi edibdir,
Səndə olan nə günəşdə var, nə də ayda.

Füzulinin, ruzgarın qəm-qüssəsindən
Piri-muğan qarısından başqa pənahı yoxdur.

Könül vüsalının zövqünü tapmaqla saqi və sağərdən keçdi,
Səfalı xəlvətinin həmdəmi olub, aydan, günəşdən keçdi.

Göz yaşlarım astananı təvaf etmək arzusundadır,
Başdan keçdiyinə görə istədiyini edə bilər.

Hər kəs ki, qarşısına gələndən iynə kimi keçə bilsə,
Məsiha kimi ayağını fələyin başına basa bilər.

Aşiqlik rəsmi kimsə məndən yaxşı bilməz,
Ona görə ki, ömrüm gümüşbədənlə gözəllər yolunda keçdi.

Ahımın şimşəyi axırda dönmüş ulduzumu yaxdı,
Aman bu möhnətdən ki, ahımın şimşəyi ulduzdan keçdi.

Şadam ki, söz gəlib mənim sevgimə çatdı
O mələksimə aydan hər yerdə söz düşəndə.

Füzuli, Bağdad əhlində mehribanlıqdan əsər yoxdur,
Hayıf mənim ömrümdən ki, bu ölkədə səmərəsiz keçdi.

Vurğunluq mən heyranın rəftarından parladı,
Eşq Fərhadan bədəni, məndən can tapdı.

Şirinin nəqşini qonaq etmək üçün
Şərgərdan Fərhad Bisütunda məskən saldı.

Fərhadın qanının qisasını tələb etmərsə,
Şirinin şəkli nə üçün Bisütunun ətəyindən tutmuşdur?

Dağyaranın Bisütuna sarı atdığı lalə deyil,
Yanar könlünün dağladığı qanlı sinəmdir.

Bisütun işi Fərhada müşkül idisə də,
Şirin canını verib işini asanlaşdırdı.

Könül qana qərğ oldu, ya da sənin oxun içimin yangısından,
Canımda yanıb peykana şöləsindən od vurdu.

Bizdəki həyat dostun qılıncının cövhərindədir,
Ruhumuz cövhər olsa da, onun qılıncının cövhəridir.

Bir aləmim var ki, fələyin günəşinə möhtac deyil,
Gecə-gündüz gülüzlü ayların mehri ilə işqlanır.

Onun oxu bizi öldürsə də, əzabdan qurtardı,
Doğrudan da gözəllərdən hər nə gəlsə gözəldir.

Bizim ömür bağımızdan abi-həyat kəsildi, hələ də
İstək meyvəsi arzu budağında gizlənilir.

Artıq-əskik varlıq məhfilində bircə feyzin təsiridir,
Qədəhdə fərq olsa da, şərab bir kuzəyəndir.

Nikbətəfəsli tənhalıq ixtiyar etsə də, şərsiz olmaz,
İlan qabıq salsa da, zəhərini itirməz.

Cananın mənzilini, Füzuli, kimsə bilmir haradadır,
Gördüyüm hər bir kəs başını ayaq eləyib axtarır.

Ləl dodağının mücrüsündə yüz dərdin əlacı var,
O, bizə möhtac deyil, bizim ona yüz ehtiyacımız var.

Ay mənzil-mənzil gərdəkdə gedir, şayəd
Üzünün günəşindən əhvalı pozulubdur.

Gözümün lövhəsində sənin xalının əksi
Aca calaq olunmuş abnusdan gözəl görünür.

Sinəmi yar, gözümü də qan edib, çıxar,
Ölkəni tutub tövcü təyin etmək şahların işidir.

Başımın kəsilməsi qorxusundan könül qəmini gözləmişəm,
Tacir bac vermək qorxusundan mətaini gizləyər.

Gözümün ağı sənin xəttinin əksindən rəvnəq alır.
Aydındır ki, gümüş sikkə ilə rəvac tapar.

Ucalıq istəsən, Füzuli, fələk kimi qeydsiz ol,
Başında günəşdən tac olsa da, yerə vur.

Başımda üzünün şəmi sevdası olmadıqca,
Sinəm yanıqlı, könlüm yüz tikə, gözüm yaş deyildi.

Sevgin könlümün yaxasını tutduğu gün,
Varlığımda yoxluq libasından başqa bir şey qalmadı.

O gün ki, mənim canımda sənin qılıncının cövhəri-şövqü
var idi,
Aləmdə cisimdən və cövhərdən ad-san yox idi.

Əzəl gündən tənhalıq dərdi mənə nəsib oldu.
Görünür bu dərdə başqa kimsə qabil deyilmiş.

Dünyada aşıqlıqdən başqa bir iş tutmadım,
Nə edim, mənə görə bundan başqa yaxşı bir iş yox idi.

Qəm evimin qapısının heç vaxt qan seli açmadı,
Məgər ki, bələdan yüz dəstə məni görmək üçün qarıya
gəlməyə idilər.

Bundan qabaq Füzulinin əhvalını pis görmürdüm,
Görünür, könlündə dilbər dərd-qəmi yox idi.

Aşılıqdə bir sevgilinin qəmindən başqa bir işim qalmadı,
De, ağıl başımdan getsin, onunla bir işim qalmadı.

Kırpıklarım göz yaşı seli ilə gözümün çevrəsindən getdi,
Güzlülülərin xəyalı yolunda tikan qalmadı.

Dözümsüzlük qılıncı aşığı qəm zindanından qurtardı,
Sızlayan əsir könlümdən başqa bir məhbus qalmadı.

Gücsüzlük məni ayaqdan salacaq, çünki göz yaşı seli
Aləmdə söykənmək üçün qoymadı bir divar qalsın.

Hamı mənim ürəksıxan söhbətimdən usanıb getdi.
Qəm məhfilində nalədən başqa bir həmdəm qalmadı.

Dünya bazarında öz mətəimi kimə göstərim,
Məna sirlərinin cövhərinə xiridar qalmadı.

Ömrümün nəqdi, Füzuli, qəm günlərində xərcələndi,
Əyyamın qəmlərini izhar etmək üçün qəmxar qalmadı.

Boy atdın, gözüm bəla oxuna hədəf oldu,
Cilvələndin, ixtiyarımın yüyəni əlimdən çıxdı.

Günəş hər səhər yolunun torpağı üzərinə başını qoyur,
Bu şərəfdən başını fələkə ucaltmağa haqqı var.

Dünən gecə göy təzə ayı dolandırmaq zövqündə idi,
Sən qaşının guşəsini göstərdin, o zövq məhv oldu.

Sənin ləlinin həsədindən ləl mədəndə qana boyandı,
Sədəfdəki inci dişinin xəcalətindən suya döndü.

Ürəyim sinəmi odladı, nalələrimdən bu aydın görünür,
Çünki dəfi oda artıq tutduqca əfğanı ucalar.

Kirpiklərim hər tərəfdə yuxu alayına qəsd etmək üçün
səf bağladı.
İki səf arasında göz yaşımın əcəb mənzərəsi var.

Füzuli, daim aşıq ol, badə iç,
Dur bir iş gör, ömrünü boş yerə tələf etmə.

Gümüşbədənli gözəllərin sevgisi məni heyran edir,
Əhvalimdən büt kimi məni xəbərsiz qoyur.

Sənin gözlərinin bəbəyi könülə yüz cəfa vermək əzmindədir,
Könülə yetirdiyini mənə çatdırmaq niyyətindədir.

Fələk qanımlı tökmürsə, məhəbbət üzündən deyil,
Bundan bətər etmək günü üçün məni saxlayıbdır.

Ey saqi, sərxoşluğum sənin camının nəşəsindən deyil,
Başqa bir sevda məni belə divanə edibdir.

Yolunda uşaqlar kimi dayanmışam ki, cəld süvari
Gəlib məni çevikliklə yerdən götürsün.

Bir evə gedib qapısını köpük kimi bağlayaydım,
Haçnadək dövrən məni külək kimi dərbədən edəcək?

Füzuli, mey camı kimi necə qızıl göz yaşı axıtdım,
Onun ləlinin arzusu mənim cigərimi qan etdi.

QƏSİDƏLƏR

Ey türbəsi ilə Nəcəfin rütbəsini yüksəldən,
Sən ən qiymətli incisən, Nəcəfin torpağı onun sədəfi.
Bədrüddüca sənsən, sənin doğub batmağınla,
Bətha nur alır, Nəcəf şərəfə nail olur.
Günəş səni görmək xətrinə,
Sıdq ilə dua oxuna nişanə olmuşdur.
Sənin türbən çevrəsindəkilər qəndil deyil, səni təvaf etmək üçün,
Işıqlı könuələr sıraya düzölmüşlər.
Sənin rəmzlərini alçaqlar dərk elə bilməzlər,
Inci hara, tısağanın üzgüçölüyü hara.
Su Kövsərdən, ot behiştədən belə olsa,
Bu su və o ot sənin Düldölün üçün gəlmişdir.
Sənin şəfqət novbaharından və qəhrinin odundandır,
Cənnətdəki təravət və cəhənnəmdəki od-alov
Qələbə baharına saçılmaq üçün sənin atının
Vuruş çağında ağzının köpüklənməsindən gözəl şükufə yoxdur.
Ay Günəş kimi dərgahına üz qoysa,
Qapındakı torpaq onun üzündəki ləkəni silər.
Adəm öz nəslindən səni seçdi,
Atanın sevgisindən övladın nütfəsi bəlləndi.
Sənin zatının sirrini tanımağa necə nail ola bilər
O adam ki, “mən ərafə” məzmunundan xəbəri olmaya?
İstərəm gündə min kərə sənin təvafına çatam,
Çünki hər təvafda günahımın yükü yüngülləşir.
Sümüyümün iliyi sənin sevginlə yoğrulmuşdur,
Sinəmdəki ürək səni yad etməklə çırpır.
Bu sevginin sümükdən çıxması imkansızdır.
Bu sevincin sinədən uzaqlaşması mahaldır.
Məni ney kimi bənd-bənd ayırsalar,
Yaxud sinəmdən dəf kimi dərisini soysalar,
Hadisələr günəşinin qızmarından qorxmuram,
Çünki sənin vilayət bayrağın çiyindədir.
Günahın qorxusu mənə sarı yol tapdıqda
Sənin şəfaətinin səsi gəlib, qorxma, – dedi.
Allaha şükür ki, əzəldən mənim həyatım,

Sənin yolunda sərf olundu, mənasız tələf olmadı.
Başqaları kimi deyiləm ki, qiyamət günü
Keçmiş günahlara faydasız təəssüf edim.
Kimsə məndən şükürdən başqa bir şey eşitməyəcək,
O gün ki, hamıdan təəssüf fəryadı qopacaqdır.
Göz yaşı axıtmağın, sinə çək etməyin nə faydası,
O adam üçün ki, sənin razılıq ətəyindən tutmasın.
Ey ürəyi dərya, çün Füzulinin nəzmi sənə nəzir deyilir,
Ümidi var ki, bu xəzəf səndən cəvahir qiyməti tapsın.
Ruh bədənlə rəfaqət edib bir olduqca,
Səhər gecədən doğulub, aralarında ixtilaf olmayınca,
Gecə-gündüz davam etdikcə cismim və ruhun
Nəcəf türbəsinin xidmətində ola.

Həqiqətdə Allaha yaxın olmağa səbəb olan itaət,
Kərbəla çölünün məzlumunun dərgahı torpağını təvaf etməkdir.
Xoş halına o adamların ki, göz nurunun qüvvəsi üçün,
Nəzərlərində daim onun qibləsi dayanır.
Xoş o tələb edənin halına ki, hacətini istədiyi vaxt,
Kərbəla yolunun torpağı onun gözündə tutuyadı.
Xoş o ziyarətçinin halına ki, elə bir ziyarətgahda,
Gah sidq ilə namaz qılır, gah da riyasız niyaz istər.
Gah o çöldə susuz qalanı yad edib göz yaşı axıdar,
Gah da o qarının torpağına səcdə etmək üçün ikiqat olar.
Gah pərgar kimi məzarı nöqtəsi başına dolanar,
Gah da bir nöqtədə dayanmayıb hərəmi dolanar.
Kərbəla dünyanın qədim viranəsində bir xəzinədir,
Lakin elə bir xəzinə ki, cəvahiri Övliya şahının cəvahiridir.
Hikmət xəzinədarı o şərəfli xəzinədə
Lafəta (Əli) incisi ilə dolu mücrüsü saxlanan qəribə sandığı var.
Ya da o rövzə bir gülüstandır ki, baxanda
Güllərinin rəngi Mustəfa övladının qanından rəng almışdır.
Türbəsinin havası istidirsə, təəccüblü deyil,
Yanar ürəklərin atəşindən havası sınacaqdır.
Torpağında su şor çıxırsa, yeri var,
Ona görə ki, o suyun qaynağı bizim göz yaşımızdır.

O türbə və o rövzədə fərqlənmək üçün
 Canla könül arasında müxtəlif bəhslər var.
 Can bəhs edir ki, o rövzə behiştə bənzər,
 Könül etiraz edir ki, o ikisi nə vaxt bir-birindən ayrı olmuş.
 Səmanın bütün yüksəkliyi ilə bərabər,
 Yer özünü səmadan üstün tutsa, rəvadır.
 Kərbəlanın şərəfli səhrası Yerin bir parçasıdır,
 Kərbəla Hüseyin ibni-Əli Murtəzanın məkanıdır.
 O imami zahir və batin ki, məhz səfa olduğundan,
 Zahiri kimi batini də dünyanı əks etdirən ayinədir.
 Ona sarı üz tutan nə vaxt nakam getmişdir?
 Ona sığınan hər bir kəs nə vaxt məhrum olmuşdur?
 Onu ziyarət edənlərin yolundan qalxan tozun rütbəsi,
 Ucalığına görə yüksək göylərin dərgahında qərar tutur.
 Yəsib və Bətha şahsüvarı, ins-cins imamı,
 Şəkil və mənə padşahı, iki aləmin şahıdır.
 Sədaqətlə inam bəsləyənlərin könlünə həyat bəxş edən,
 Nakəs vəfasızların cəfa qılıncı ilə öldürülən.
 O pak məsumu qətlə yetirən üsyankarlar,
 Qiyamət günü Xeyrənnisa (Fatimə) həzrətlərindən yüz
 xəcalət çəkəcəklər.
 Dünyada Hüseyinin qanının dəvası izi durduqca,
 Yüz minlərlə ədəbsiz ölüb-itməklə qarşılaşacaq.
 O bəxtəvərə uğur olsun ki, daim dünyada,
 İxlas üzündən bu sorğu-sualın niyyətindədir.
 Salam sənə, ey əhli-nəzərin gözünü işıqlandıran,
 Salam sənə, ey dərgahı bizim hacatgahımız olan.
 Elə bir dərdli yoxdur ki, sənin lütfündən dərman tapmadı,
 Dərgahının torpağı dərd əhlinin şəfa ocağıdır.
 İltifat kölgəni Füzulinin başından çəkmə,
 Çünki o, həm biçarə, həm yalqız, həm də binəvadır.
 Qəriblikdən öz silkinə hələ də yol tapmayıb,
 Hər nə istəyir etsin, xəta qorxusu təsəvvürünə gəlir.
 İstəyirəm Allah ona elə bir iş ruzi etsin ki,
 O pərişana onun xeyri və sənin razılığın olsun.

Dil yaxşıdır ki, Allahın birliyini söyləsin,
 Əgər elə olmasa, ağızda dil olmasa yeydir.
 Eşq olsun o kamil yaradana ki, iki aləm də,
 Onun cızmış olduğu kainatın əbədi naxışdır.
 Əzəli sənətinin kamalı şanlı bir əkinçidir
 Ki, bədən tarlasında ruhum suyunu axıtmışdır.
 Illətsiz qüdrətinin fəzası bir dəniz kimidir
 Ki, ağıl gözü o deryada sərgərdan bir qayıqdır.
 O şəxsin ruhuna min səlavət olsun.
 Ki, İnsanlar içindən o həzrətin seçilmişidir.
 Nəbiyyi-ümmi, Məkki, Məhəmmədi-Qurəşi,
 Bəşər növünün pənahı, dünya xalqlarının başçısı.
 Onun zəti sifətinin tərifi də bu yetər
 Ki, onun damadı həzrəti-şahi-mərdan (Əli)dır.
 Vəli, valı, vala, adil ürəkli Əli,
 Dövri-fələyin nizamı, Yeri və zamanı nəzmə salan.
 Səltənət təxtinin şahı, İnsan və mələk imamı
 Ki, onun vəsfi, sözsüz, Allahın sifətləri kimidir.
 İndi onun möcüzələrindən bir rəvayət eşit
 Ki, onu eşitməklə könül və can təzələnir.
 Deyirlər ki, o rəyi kafi olan imam elə ki,
 Mədinədən çıxıb Kufədə sakin oldu,
 Hər bir diyardan ona sarı axışdılar,
 Öz dərdlərinə hamı ondan dərman tapdı..
 O zaman Bəsrə xalqı arasında var idi,
 Övliya şahını canu dildən sevən və etiqad bəsləyən.
 İki yetkin cavan, iki pak nəsil,
 İki xalis müsəlman, iki inam axtaran.
 Hər iki qardaş əslində bir dənizdən iki inci,
 Hər iki qardaş bir mövsümdə bir bostanda açılmış çiçək.
 O dünya sərvərinin ayağını öpmək şərəfinə nail olmaq
 niyyətilə.
 Bəsrə şəhərindən Kufəyə sarı yollandılar.
 Qəzadan yol əsnasında səfərin ağrısından
 Böyük qardaşın canında tabü təvan qalmadı.
 Oraya çatdı ki, az qaldı onun yorğun bədənindən

Yaydan ox çıxan kimi canı çıxsın.
Ağzını açıb qardaşına bir vəsiyyətlədi:
Ey könlümün muradı və nigaran gözümlün istəyi!
Vəfa fidanından baş qaldırmış ilk qönçə idik,
Ümid var idi ki, xəndan gül olacağıq.
Sən şahın dərğahına töhfə üçün yaşa,
Mənim açılmış şükufəmin baharı xəzan oldu.
İki özünə görə rəngi olan ləl idik,
Şahın xəzinəsinə sarı mädəndən yollanmışdıq.
Hadisələr daşı mənə dəyib, beləcə sındırdı,
Sən o xəzinəyə hədiyyə olmaq üçün daim yaşa.
Lakin vəsiyyətim budur ki, ey qarındaşım.
Sən Səlmanın ağası dərğahına çatdıqda,
Məni unudub könlündən çıxarma.
Mənim niyazımı çatdırıb, salamımı söylə.
Könlünün lövhəsindən adımın naxışını silmə,
Onun yanında mən itkinin macərəsini söylə.
De ki, ey şanlı fikirli və mübarək simalı.
Filan adam sənin dərğahının torpağı arzusunda idi,
Qapının torpağı yadı ilə həyatını badə verdi.
Səni yad etməklə yaşadığı kimi, yadınla da öldü.
Öldü, səni görmək arzusu canında qaldı.
Getdi, canı və könlü sənə çatmağa nigarandır,
Hələ ürək dərdini söyləyib qurtarmamış,
Ruhunun quşu bədənimdən uçub getdi.
Vəfa zirvəsinin hüma quşu idi, pərvaz edib,
Qəm-qüssə səhrasından behişt bağına yönəldi.
Böyük qardaşın ürəyi hicranda yandı.
Dövrənin belə dolanmasına göz yaşını axıtdı,
Hicranın yalqızlığından sızladı.
Qürbət qəmi, yolun əziyyəti, ölüm vahiməsi
Cavanı çulğalayıb heyran qoymuşdu.
Qardaşını necə dəfn etməyi düşünürdü,
Dünya xəzinəsini necə torpağa tapşırı idi.
Birdən Xızır kimi bir atlı bir yandan
Abi-həyat bulağından daha iti yerişlə çatdı.
Dəvəyə minmiş mübarək bir kəs ki, onun dəvəsinin ayağı,

Feyz çölündən keçmək üçün hərəkətdə idi.
Onun dəvəsinin ayağından iz qalan hər yerə
Min Saleh və Veysi-Qərən alnını qoymuşdu.
Üzünə niqab salmışdı, lakin onun heybətindən
Göydə günəş zərrə kimi titrəyirdi.
Dil açıb ona fəsahtlə ləfz ilə
Nə dedi, dedi ki, ey dövrədən əzab çəkmiş,
Qəm-qüssənin şiddətindən huşunu itirmə.
Gəl, gəl bu pak lövhü məndən al,
Bir an öz ölünün burnuna tut ki,
Onun rəyhəsindən sənin ölün cana gələr.
Cavan, buyurduğu kimi lövhü aldı,
Ölmüş cavanın tez burnuna tutdu.
Ölmüş cavan o lövhədən həyat feyzi tapdı,
Ağır yuxudan oyanan adam kimi yerindən qalxdı.
Böyük qardaşda kiçik qardaş elə ki,
Həyat gördü, sevinc dəryasında elə qərq oldu ki,
Huşunu itirib, özündən xəbərsiz düşdü.
Torpaq üzərində özünün göz yaşını kimi gilləndi.
Bircə anda qəribə hadisə baş verdi,
Diri öldü, ölü nəcat tapıb dirildi.
O əhvaldan sonra ikisi də gözlərin açdıqda
Lövhədən, dəvədən, dəvə minəndən iz-əsər yox idi.
Cavan hal-qəziyyəni qardaşına söylədi:
Onun ölməsindən, lövhün əsərindən, kəramətli şəxsdən.
Bir anlığa o hadisənin heyranı oldular,
Görəsən bu uyğunun nəticəsi idi, ya xəyalın və gümanın.
Heyrət içində yenə də yola düşdülər,
Şənlik və şadlıqla Kufə şəhərinə çatdılar.
Yüz şövq ilə Kufə məscidinə qədəm qoydular,
Göz yaşını axıda-axıda şahın üzünə göz açdılar.
O adamın xoş halına ki, hədsiz intizardan sonra,
O adamın xoş halına ki, sonsuz arzudan sonra,
Gözünü ürəyi istədiyi dostunun üzünə açdı,
Cananın üzünün səhifəsini mütaliə edə.
İnsan və mələklər imamı Əli Əbu Talib,
Nəvaziş edib, ehsan rəsmini yerinə yetirib

Yolun sərgüzəşti keyfiyyətindən xəbər aldı.
Qərəzi bu idi ki, gizli yolu xalqa göstərsin.
Cavanın ölümü, o lövh və dəvəyə minmiş şəxs,
Dərdə düşər olub dərman tapmaq hadisəsi
Elə ki, kiçik qardaş tərəfindən danışıldı,
Bütün kişilərin əmiri şanı-yüksək Əli,
Xalqın arasında o yeniyetməyə belə buyurdu;
Ki, ey müşkülü Allah tərəfindən asan olan,
Əgər bir daha o lövhü görsən,
Arifcəsinə tanıya bilərsən?
Gavab verdi ki, billah, o lövhün təsəvvürü
Mənim can səhifəmdə nəqş bağlayıbdir.
De necə elə bir mübarək lövhü tanımayım ki,
Zəmanə qəmindən məni xilas etmişdir.
Nəcəf təxtinin əmini, pak sərvin kölgəsi
Cibindən hamam lövhü cəld çıxartdı.
Cavan o qərribə lövhü görcək tanıdı,
Şahın ayağının torpağına düşüb həyəcanla dedi:
Ya imami-zaman bizim etiqadımız dürüstdür.
O sənsən ki, sifətin imkandan üstündür.
Səndən başqa kimdir ki, həm hazırdir, həm qayıb,
Səndən başqa kimdir ki, həm sərvədir, həm sultan,
Allahın Rəsulunun ruhu, tanrının sirri sənsən,
Hədəsin əslə və Quranın mənası sənsən.
İsiyi-Məryəmin ruh bağışlayan nəfəsinin yardımçısı,
Musiyi-Imranın işıq saçan əlinə güc verən.
Sənin elminin məzhəri Allahdır və sən də onun məzhəri,
Səni nadan adam Allahdan necə ayıra bilər?
Rəvayətdir ki, o möcüzədən çoxlu adam,
Sıdqi ilə iman şərbəti camını içdilər.
Əlidir ki, bütün dünyanı müsəlman etdi,
Qılınc zərbəsi və dəlil-sübut təsiri ilə.
Əlidir ki, onu sevənlərin könlü və gözü
Hər cür xəbəslilik, pislik və şeytanlıqdan uzaqdır.
Ey könül, Əlinin vəfası yolunda başdan keç,
Çünki bu yolda ölmək əbədi həyatdır.
Mən şükür ki, yazıq Füzuli canla, könüllə

Həmişə Əlinin aciz mənqəbəxanıdır.
Üzünü Peyğəmbər övladının dərgahına qoyub,
Mərvan övladına lənət deməyə adət edibdir.
Ümid var ki, dolanan günbəz durduqca,
Ümid var ki, dövran gərdişi davam edincə,
Zamanın padşahının cahü cəlalı kölgəsi,
Həmişə Murtəza kərəmi sayəsində bərqərar olsun.

Qalx, ey dövran yerişli, fələk gövdəli dəvə
Ki, ayağının pəncəsi bədirlənmiş ay, boynun hilal kimidir.
Ey yerışı dövran kimi olub, lakin onun kimi rəhmsiz
olmayan,
Harada qərib gördün vətəninə yetirirsən.
Sən o səhralar keçən, biyaban yetirməsisən
Ki, sənin varlığıyla biyabana çəmən qısqaqır.
Harada bir an olsan, yerində dişin və ayağımla,
Bütün tikanlar silinib yerində gül açar.
Mənə bir heyranlıq üz verib ki, tikan yedikdə,
Dəyərinə ağzından buraxdığın gümüş kimi kəflə ödədin.
Yerdən aldığın tikanın halallığı üçün,
Bahasına mücründəki dəyərlə incini verdin.
Təriqət əhlinə rəhbərlik etmək sənə yaraşar
Ki, Saleh və Veys-Qərinlə həmqədəmsən.
Sənin dağ kimi kürəyinin çulu zərbaaf atlasdan,
İpin günəş kimi nur şüası saçmalıdır.
Haçanadək diz çöküb fəryad edəcəksən,
Məgər cüvəllağı fələyin zülmündən şikayət edirsən?
Sən zalim deyilsən, bu qəribədir ki, məzlumlar kimi
Sənin əlindən zəng daima fəryad edir.
Sarvanın yollanmaq sədasının cavabında,
Sənin tərpeşişinlə zəng sözə gəldikdə,
Elə bir ürək olmaz ki, zəng kimi dəmirdən ola.
Yeniyyətməsən, lakin əyintili çərxin qəm yükündən,
Aşıqlər kimi sinəndə köhnə dalğalar var.
Tükünün qoxusu nəfə kimi elə burulmuşdur ki,
Xütən ahusunun nəfəsi rayihəsindən xoşdur.

Gah misilsiz, tək cəvahir kimi yalnız gəlirsən,
Gah da Ədən incisi kimi sapa düzülüb nizamla gəlirsən.
Gah çərxdən açılan ip kimi qabarırsan,
Gah da iynə kimi bir ipə bağlanırsan.
Qayğıkeşliklə gah hamının yükünü çəkirsən,
Gah da etinasızlıqla heç bir yükün altına girmirsən.
Sən bütün yıxılmışları yerdən götürürsən,
Bütün avaraların sənin lütfündən məskəni var.
Mən də yıxılmışam, lütfən mənə sarı gəl,
Mən də avarayam, naz edib məndən uzaq gəzmə.
Dünən eşitdim Hicazdan İraqa getmək əzmindəsən,
Yenə də Zabuldan Yəmənə karvanı çəkirsən.
Ta səadətli bir zamanda Yəsribi ziyarət edəsən,
Əmin-amanlı yolla yükü Bəthaya çatdırasan.
Mən maaş qeydində qalıb, oranın qəmini çəkirəm
Ləyəndə yanar şam kimi ayağım bağlı, könlüm yanıqdır.
O mülkə qədəm qoyduqda onun şükrünə ki,
Qəza sənə oraya getmək gücü vermişdir.
İstərəm mən ürəyi odlanmışın peyğamını
Sünnət kimi deyil, vacibat kimi çatdırasan.
Mənim könül qəmimi Bəqidə yatanlara deyəsən,
Mən xəstə tərəfindən üzünü Həsən dərgahına qoyasan.
O Əli vəliəhdinə ki, ehsan yolundan nitqi
Düşmənin zəhəri əvəzinə bal vermişdir.
Onun sevgisi ilə dolu olmayan könül can düşmənidir,
Onun yolunda fəda olmayan baş bədənə yüküdür.
Mələklər onun məzarını təvaf etməyi arzulayırlar
Ki, onun gizlidə və aşkarda olan faydasını kəsb etsinlər.
O tayfanın gəl-gedi üçün qəza hər tərəfdə
Fələyin damına ulduzlarla deşik açdı.
O deşiklərdən hündürdə olan qüds xəlvəti
Hər gecə məzarının şamı ilə işıqlanır.
Ey Zəhra mədəninin parlaq cəvahiri ki, səndən
Əvvəl o mədəndən bir cəvahir çıxmamışdır.
Sənin bütün istəklərin qəza hökmü kimi icra olunmalı,
Sənin bütün hökmlərin qəti əməllər kimi sarsılmazdır.
Məzarın gözəl işlər tarlasının xırmanıdır.

Sənin nurlu günbəzin hər yerə kölgə saldı,
Günəş təzim və təvazö üzündən oradan qalxdı.
Bəqi sənin məzarının feyzindən elə şərəf tapdı ki,
Ölən vaxt ora hər kəsin dəfn yeri olsa,
Behiştədən hurilər ipək paltarını tikmək üçün,
Təbərrüklə onun kəfənindən sap istərlər.
Bəlalərin qarşısında kərəmin yenilməz səddir,
Fitnələrin qarşısında hörmətin alınmaz qaladır.
Sənin pak bədənin qəbul ayələrinin mənzilidir,
Sənin gül kimi açılmış ürəyin ülvi gülşənin qönçəsidir.
Sənin razılıq yolunda gedən kəs bilməz ki, nədir,
Əməldə tövbə verən, tövbə eləyən və tövbə sındıran.
Dərgahının xidmətinə qabil olan, iş əsnasında,
Yer üzünün ən şərəflisi, zamanın ən gözəlidir.
Ey haqqın mədədi ilə, vilayət nailiyyətləri ilə,
Boynunu əlaqələr zəncirlərindən azad etmiş.
Bəs ki, heç vaxt səndən bir günah baş verməmiş,
Bəs ki, təsəvvürünə xətalı bir fikir gəlməmiş,
Tövbənin sənin boynunda heç bir minnəti yoxdur,
Ulu tanrının yardımı minnətindən başqa bir şey yoxdur.
Bir acıdil dedi ki, dünya işvəli bir qadındır,
Dünya acıqlanıb dedi ki, qadın adlandırmaqla mənə sataşma.
Kişi olan bir kəsin mənə təcavüz əli dəyməyib,
Kişinin əli dəyməyən bakirə nə üçün arvad olsun?
Ey əhram qurşağı bağlamış, hərəmin təvaf etməkdən,
Üz döndərmə ki, gözəl yol budur.
Bu misilsiz ticarətdə sən yəqin ki,
Xəzinə-xəzinə cəvahir fayda taparsan.
Yazıq Füzulinin fəqr qəmini yad et
Ki, qəm və möhnət əlində əsirdir.
Qəbul Misrinin Yusif kimi şahı olsan,
Gahdan qəm evində sakin olanı yad et.
Ümid var ki, niyaz əhlinə Kəbə evi
Günahların xəsarətindən sığınacaq olduqca,
Hərəmeyn həccindən iki dünyanın asayişini tapasan.
Həsəni təvaf etməklə mən də yaxşılıqla kamıma çatam.

Göz yaşımın nəmi könlümün atəşindən daim əskilməsə,
 Və əgər yaşlı gözüm həmişə ürək atəşinə su tökməsə,
 Göz yaşımın selindən yer üzü dağılar.
 Ahımın ildırımından bir qorla yaşıl göy dağılar.
 Qara saçlarının qaranlığından günüm gecədir,
 Eşqinin dərdindən gücsüzəm, çarə edənəm yoxdur.
 Ümid edirəm İmam işimin düyününü açsın.
 Haqq olan İmam, mütləq vəli, Quran əmini, İnsanların seçilmişsi,
 Kişilərin əmiri, Xorasan şahı Əli Musa Rza Cəfər.
 Şanlı bir İnsan ki, əgər zatının binası varlığını əsası olmasaydı,
 Yeddi atanın dörd anaya yaxınlaşmaq üçün ülfəti olmazdı.
 Vilayət şahı dinin əmanətini saxlamaq üçün ona tapşırırmışdır,
 Haqqın vilayəti şah Qənbərdən şəri irslə ona çatmışdır.
 Elminin yolu yeddi dəryadan dörd qaynağa yol çəkmişdir,
 Xülqünün nəsimi səkkiz gülşəndən yeddi ölkəyə ətir saçmışdır.
 Ərəb yüksək nəşəbindən böyük həzz almış,
 Əcəm türbəsini təvaf etməklə həccə-əkbərə nail olmuş.
 Ulduzların şahına məhəbbət üzündən qələbə bayrağı verməsəydi,
 Adətin xilafına olaraq, dünya ona qoşunsuz təslim olmazdı.
 Ona qul olmaq şahlıqdan min qat üstündür,
 Hər kəs onun qəbuluna çatsa, dərgahının kiçik nökrəri olarsa,
 Zillət torpağına düşməz, xaqan təxtini arzulamaz.
 Zələlət yolu ilə getməz, qeysər tacını başına qoymaz.
 Möcüzələrindən qərib bir rəvayət yadımdadır, söyləyim,
 Onu eşitməklə dil-damağın sevinib, ətirlənər.
 Belə eşitdim ki, günlərin birində Rza müridlərindən bir cavan,
 Çox yoxsul və pərişan halla dəniz kənarında oturmuşdu.
 Birdən haqqın iradəsi onun üzünə səadət qapısı açdı,
 Su adamlarından biri dənizdən çıxıb quruya gəldi.
 Yoxsul cavan onu tutub ehtiyatla bərk-bərk bağladı,
 Əsir su adamı əzabdan sızlayıb dedi: qardaş,
 Məni bağlamaqdan sənə nə fayda var, burax dənizə gedim,
 Dənizin təkindən sənə min cəvahir töhfə gətirim.
 Cavab verdi, ola bilməz, məni aldatma, hara buraxıram,
 Buraxsam, mahaldır, bir də yanıma gələsən.
 Su əsiri Xorasan şahı adına and içib dedi:
 Məndə yalan yoxdur, bu andımı qəbul elə.

Heyran qalib ondan soruşdu: sən ki, İnsan arasında olmamısan,
O şahı haradan tanıyırsan, ona sarı səni kim aparıb?

Dedi: necə ola bilər mən o şahənşahı tanımayım ki, qılıncı

Bu sahələrdə bizi əjdaha əfisinin ağzından xilas edib.

Bundan neçə zaman irəli bizim şəqavətimiz iqtizasınca,

Bu yerlərdə iri, qorxunc bir ilan məskən saldı.

Hər vaxt burağan kimi dənizin kənarında dolaşır,

Bizdən istədiyicən ovlayıb, yeməyi bizdən idi.

Onun öldürücü qəmindən bizim fəryadımız göyə ucalırdı,

Əcəba, birdən qeybdən bir şah zahir oldu,

Əlində parlaq ıldırım kimi bir qılınc, altında gurlayan bulud
kimi bir at.

Cövlan edəndə onun heybətindən aslanların ürəyi titrəyirdi.

Bizim odumuza bir su tökdü, əfinin üzərinə qılınc çəkdi,

Qılıncının parıltısından tikana od düşən kimi əfinin canına
od düşdü.

Bircə zərbə ilə ikiyə bölündü, İlahi, bu nə gücdür

Ki, bir işarə ilə bir cəmaəti şərdən qurtardı.

Onun feyzini gördükdə biz ayağının torpağını öpdük,

Soruşduq, sən haradansan, dedi: Heydər nəslindənəm.

Yeddincə nəqib, Xorasan şahı, aləm imamı Rzayi-Kazim

Ki, könül əhlinə ayağının torpağından Kövsər suyuna işıqlı
yol var.

Onun işarəsi bizim boynumuza itaət boyunduruğu saldı,

Onun kəraməti bizim vilayəti bütün tutdu.

Vəsilə bu oldu ki, bizdə ayağının torpağına inam hasil oldu.

Bu inama görə bizim rütbəmizin göydən uca olması şayandı.

Mürid cavan bu hekayəti eşitcək bir-bir bəndini açdı,

Dedi: yanılmışam, onu sevəni incitmək olmaz.

Bəndi açıldıqda su əsiri dənizə düşüb, bir zamandan sonra,

MİN cəvahir çıxarıb, hər birinin dəyəri bir xəzinə qızıl,

İmam görək belə olsun ki, onun möcüzündən hər kəs
muradına çatsın,

Əsir azad olsun, yoxsul dərhal varlansın.

Ey səxavətinin sədası dənizi, qurunu tutmuş imam,

Aləmin intizamı, məscidin çırağı, minbərin rəvnəqi sənsən.

Üzünün iki ayı gözəlliklə hər iki aləmə işıq saçmış,

Məqamının sarayının dörd həddi dörd dəftərdə təsbit
olumuşdur.

Elm dəryandan rəhmət şərbəti hər zaman hər yana axmışdır,
Mərhəmət süfrənin neməti bütün dünyaya şamilidir.
Hərçənd ki, ay üzündə şərqin çıraqısan, lakin deyim ki,
Heç vəchilə nurlu üzünü qərb əhlinə göstərmirsən.
Fələk Günəşi şərqdən qərbə ona görə gətirir ki,
Kim olur olsun sənin üzünü o səhifədə görsün.
Şahım, Füzuli sənin qapını təvaf etmək arzusundadır,
Belə ki, bu yolda quş kimi qanad çalmaq istər.
Ümidim var yol üzərində olan maneə örtüyü ortalıqdan qalxa,
Allahın lütfü ilə könülümün istəyi xoşluqla nəsibim ola.

Bəla bəzmində hər kim təvəkkül camını içdi,
Qəm, möhnət xumarlığının başağrısını az çəkdi.
Zəfər zövqünün nəşəsi bəla bəzmi badəsindədir,
Xoş o sərxoşun halına ki, bu badəni mərdanə başına çəkdi.
Yaxşı ad sorağında olan bələdan qorxmaz,
Xəzinə istəyən, əjdahadan çəkinməməlidir.
Sevgi yolunda can nəqdini verməyi cayız bilən,
Şübhəsiz, mülk təzə gəlinini qoynuna alar.
Ucalıq məqamı buluda ona görə nəsib oldu ki,
İldırım şüası ilə dənizə və quruya qılinc çəkdi.
Dünən gecə sübhə kimi fələyin əynində zireh var idi,
Səhər açılan kimi başının qorxusundan qalxanı başına çəkdi.
Dara rütbəli, Firidun məqamlı, Cəm cəlallı şahın
Ölkəni almaq üçün çəkdiyi şəmşirdən çəkinirlər.
O ulduzu uca ki, gözünün qabağında cızıldı,
İşıqlı könül lövhəsinə çəkdiyi hər bir naxış.
O asiman rütbəli ki, ülvi qüdrəti ilə
İqbalının pəncəsi fələyin tacını başından aldı.
Cəm cəlallı, fələk hündürürlü şah ki, qapısı torpağından
Qalxan hər bir toz yaşıl göyə baş vurdu.
Səltənət dəstgahı ilə aləmin sahibqıranıdır,
Ölkə almaq üçün hər yerə ki, o, qoşun çəkdi.
Atına göylər aydan gümüş nal vurdu,

Yükünü, dəvə qatarı kimi, Yeddi ulduz çəkmişdir.
İstəyinin naxış vuranı şahların tamaşası üçün,
Kəsra hökmü büsatına Qeysərin şəklini çəkmiş.
Diyarı bəzəmək üçün razılıq nəqqaşının qələmi,
Dara ölkəsinin təxtinə Iskəndərin şəklini çəkdi.
Qələbə qartalı üfüqlər arasında olan ölkələri
Öldürülmüş ov kimi yemləmək üçün qanadı altına almış.
Nəyə rəğbət etdisə, ondan kam aldı,
Himməti nədən nifrət etdisə, ondan üz döndərdi.
Elə bir sərvər ki, mülkünün bəzmini parlatmaq üçün əzəldən,
Saqiyi-Kövsər əlindən himmət camını içmişdir.
Vilayət gülüstanında qələbə çiçəklərinin açması üçün,
Rütbəsinin fidanı Heydər bulağından su içmişdir.
Vuruş günü cövlan etdiyi meydanın burulğanı,
Hünərini isbat üçün hər bir igidin gözünə mil çəkmiş.
O mələk simalı şahın ruzgar əhlinin üzərinə açdığı
Ehsan süfrəsi bəşərin qüdrətindən kənardır.
Kərəm göstərən vaxt onun ehsan xırmanından
Qarışqa yuvasına arpa yerinə cəvahir daşınar.
Bəxşisindən fələk yerin zəifliyini yad edib,
Ağırlıqdan, yükü salmasın deyə, qənbər çəkdi.
Məqsədinə çatmaq üçün dövrədən mədəd istəməz,
Padşah nə üçün gərək nökerindən minnət çəksin?
Könlümün təmənnası nə üçün gərək tabeinin nazını çəksin?
Ey fələk qüdrətli, mələk rütbəli ki, himmət əlin,
Hər bir sərvərin əzəməti üzərinə əlçatmaz pərdə çəkmiş.
Qılıncının vahiməsi qafil olmaq rəsmi aləmdən götürdü,
Hər bir ölkənin cigərlilərinin qulağından pambığı çıxartdı.
Azğınların qəflət yuxusundan oyanması üçün ruzgar
Sənin şəmşirinin naxışını yastığın üzərinə çəkdi.
Sənin iqbalın o qədər ki, bulud kimi qoşunu,
Gah şərqə, gah qərbə çəkdi,
Qoşununun izlərindən yer üzünün səhifəsinə
Zəfər xəttini yazmaq üçün sətir çəkmişdir.
Külək sənin qüdrət dərgahından dənizə bir toz apardı,
Dərya o tozu yaşlı gözünə sürmə elədi.
Gərdəndə əzəmətli əxlaqından mələk bir söz dedi,

Şövkünün dağımı Bərcisin, Ayın və Günəşin könlünə çəkdi.
Şahlıq təxtü tacı üzərində sənin adına yazmış.
Çünki əzəldən ulu Tanrı bu rütbəni sənin adına yazmış.
Sərvərim, aləmdə qapın xalqın niyaz yeridir,
Bu səbəbdən bəxt Füzulinin bu qapıya çəkib gətirdi.
Ümidim var ki, sənin hökmlərini yerinə yetirsin
O kimsə ki, gözəllərin üzünə ənbərdən bir xətt çəkdi.

Könlümün üzü yenə Kərbəlaya sarıdır,
Xəstənin rəğbəti şəfa ocağıdır.
Kərbəla çölünün yolunun tozu,
Ali-Əbanın məzlumluğundan xəbər verir.
Bu səbəbdən nəzər əhlinin gözündən
Tutiyadan daha çox yaş axıdır.
Şəhid şahın susuz dodağının zikri
Bizim xəstə ürəyimizə şəfa verən şərbətdir.
O kimsə ki, əlsiz-ayaqsız xəstə üçün də
Onun qapısını təvaf etmək niyyəti də dərmandır.
O kimsə ki, Kərbəla hadisəsindən sonra da,
Onun qələbəsini arzu etmək də yanında olub vuruşmaq kimidir.
Fatimənin şərəfli övladının şərəflisi,
Əliyyə-Murtəza övladının ağası.
Onun ali sarayının çinli hərrəsi,
Zalım düşmənin xurma ağacını kəsən mişardır.
Əli oğlu Hüseyinin dərgahına,
Üz qoyan əcr almaq ümidindədir.
Niyətim budur ki, təvaf etdiyimə görə,
Əməlimin cəzası behişt olmalıdır.
Əlbəttə, xəcalət çəkər əgər bir adam
Ondan soruşsa ki, başqa behişt haradır.
Hər bir ibadətdə İnsanın qərəzi.
Allaha yaxın olmaq şərəfinə nail olmaqdır.
Hər kəs o şahın qapısını təvaf etdi,
Bu müddəanı qəti bildiyinə görə,
Ürəyimdə belə bir qayğı oyanır ki,
Başqa ibadətin nə üçün qayğısını çəkir.

Ey qəzavü qədər in sən in razılığ ınla olan,
Və ey bütün işləri təqdir ilə uyuş an.
Könlün şəhid olmağ ına razılıq vermişdi,
Düşmən in qələbəsi o razılığ ın təsiri idi.
Yoxsa azğ ın düşmən haradan
Mustəfa övladı ilə vuruş a tab gətirərdi?
Düşmən fəsadın zühuru üzündən,
Hərçənd ki, özünü təsbit etmək üçün Allahı dandı.
Sən in möcüzünə bu yetər ki, indi ondan
Iz qalmamış, fəna örtüyünə bürünmüşdür.
Sən in əlamətlərinin izləri,
Əbədi olaraq varlığ ın əlindədir.
Haqq ın bütün məzhəblərində hamılıqla
Sən in qatilin Allahın lənətinə layiqdir.
Dünyada çox sınađ ıq,
Heç bir ürək bələdan uzaq deyil,
Sən in üçün könlü evi əzab-əziyyə t,
Qəmlə dolu matəm daxmasından başqa bir şey deyil.
Hamının ağlayan gözünün bəbəyi
Sən in üçün əza saxlayıb qara geymiş.
Hamının göz bəbəyi matəmə bürünmüş,
Xalq ın gözü başdan-başa yas saxlayır.
Dost səndən niyə gərək ümitsiz olsun,
Düşmən in də istəyi lütfünə şamil olur.
Füzulinin sənə işi düşübdür,
Onun çarəsini et, çox binəvadır.

Üzünün şamının havası canıma od saldı,
Gizli yanğ ımın hekayəsini dillərə saldı.
Şəkər dodağ ından tamahımı kəsmişdim, lakin
Sən in təbəssümün məni yenə də gümana saldı.
Qəza, ehtimal ki, həsəd üzündən mən ilə sən in
Bir yerdə olmağ ımızı istəmədi ki, hicranla ayırdı.
Sən in vüsəlini istədiyim vaxt, fələk
Mən bəla tikanını mən yazığ ın yoluna atdı.
Ah oxu atmaq üçün kaman kimi olmuş qəddimi,

Çərx sındırıb gözəllərin yolu üstə atdı.
Əgər o oxdan xəsarət görmək gümanı yox idi,
Onda nə üçün zorla bu yayı sındırdı?
Məndən bir iz qalmadı, çərx hər an,
Bu nişanəsiz torpağa min ox atdı.
Mənim bədənim səma kimi oxla dolmuş,
O oxlarla ki, hadisələrlə səma atdı.
Mənim gözümdə zamanənin heç bir qədri qalmadı.
Onun üçün inayət gözünü məndən çəkdi.
Ey zalim fələk, bundan sonra mənə sarı
Zülm və ihanət oxu atmaq olmaz.
Ona görə ki, mənim başıma xeyirli kölgəsini
Zamanın sərvəri ədalətli bayrağını saldı.
Afərin səma əzəmətli o cənaba ki, hökm meydanına,
Şəninin yüksəkliyini hərtərəfli saldı.
Onun şəfəqqətinin xalqa yardım vədi var,
Onun rəhmli olması ölkəyə əmin-amanlıq işığı saldı.
Zamanənin əlində zülm qılıncı və cövr xəncəri var idi,
Onun səlamətini görcək tez əlindən saldı.
Qəza dünya şadlıq evinin nəqşəsini çəkəndə,
Əsasını onun vüqar dağının daşından saldı.
Cəfər bəyin gülşəninin baharının cahü cəlalı
Ki, onun ədaləti dünyaya cənnət rəvnəqi vermiş.
Ey rütbəsi yüksək olan, o sənsən ki, cahan xəzinədarı,
Sənin yolunun torpağına dənizin, qurunun məhsulunu tökmüş.
Ümuma şamil olan lütfünün neməti maaş üçün
Bütün yoxsulların qarşısına süfrə açmış.
Sənin cəlalının düşməninin xanımına
Həsədin yaxıcı ildirimi çaxan vaxtı od saldı.
Füzuli ixlas üzündən harada ki, bir an,
Sənin tərif incini söz meydanına saldı.

Gül gəldi, yenə gülşəndə cənnət lətafəti var,
Yer tər otdan səma rəngi almışdır.
Ayar su çəməndə əyri-üyrü bir yol salmış,
Çəmənle su səma ilə kəhkəşana bənzəyir.

Lalənin yarpağından bir ləhzə qətrə-qətrə şəh damır,
Gülüzlü məhbublar kimi lalənin dür saçan ləli var.
Su güzgü kimi qönçənin əksini fidandan almış,
Gülbədənli gözəllər kimi suyun dilbər şəkli var.
Bilmirəm səbə hər an gülün qulağına nə deyir,
Görünür yazıq bülbüldən peyğamı var.
Səbə bülbülün peyğamını gülə çatdırır, lakin,
Faydası yoxdur, gülün qulağın şəhin cəvahiri ağırlaşdırıb.
Bülbül gülə öz niyazını deyir, bilmirəm
Ki, məzacı incələre könül dardını söyləməyə dili var.
Gözəllik istintaqı gülü özündən çıxarmış,
Haradan bilir ki, bülbülün dadı fəryadı nə üçündür?
Gülün qüruruna bax, bülbülün sirrini yaxşı bilir,
Bilir ki, pislik etməyənin ömrü əbədi olar.
Hava qönçədən fidanın qoluna bir tilsim bağladı
Ki, o tilsim onu hər bələdan qorusun.
Baharın guya təşrif gətirməsi xəbəri gəldi ki, qönçədən,
Xoş gəldin demək üçün fidan yüz ağız açdı.
Bağın içində gecələr suyun axması yersiz deyil,
Gülün gözəllik mətaini qorumaq üçün keşik çəkir.
Gülşənə sarı belə getmə, qənimət bil ki,
Könlün hər bir cəvahiri istəsə, bu karvanın var.
Buludun avazından qafil olma, sözə qulaq as,
Qafillər üçün dilində nəsihət sözü var.
Çəməndə fidan güldən başına qalxan çəkdi,
Elə bildi ki, göy qurşağının yayında bir ox var.
Suyun səsi hər ləhzə haray çəkib, quşlara deyir,
Bismillah, hər kəsin gülüstan meyli var, gəlsin.
Firidun, ya Cəməşidin aləmdə cürbəcür bəzəklərdən,
Şad olan könülləri indi bağvanda var.
Fələk gizli saxladığı lütfü qönçə kimi aşkara çıxartdı,
Gizləməkdən usandı, haçanadək gizləsin.
Mülkü bəzəməkdə və aləmi parlatmaqda gül fəslinin mütləqa,
İş bilən əmirinin gözəl tədbirinin xasiyyətləri var.
Afərin o rəyi mübarək, səma rütbəli, mələk şanlıya
Ki, hər bir ucadan şanı yüksəkdir.
Əsrin yeganəsi, misilsiz Cəfər bəy ki, xilqətdə,

Zamanın bütün fərdlərindən şərəfi ucadır.
 Calalı himmətinin ucalığından istəsə torpağı,
 Burulğan kimi fələyin başına qaldırar.
 Daş, astanasında qalmaqla cəvahir olar,
 Mədənin hər bir feyzini astanasında tapmaq olar.
 Ədalətdəndir ki, Süleymanın abad mülkündə,
 Cəlalının istiqlalı ilə Ənuşirəvan təxti var.
 Sədaqətdəndir ki, iqbalının ovlayan minqarı,
 Övliya bürcünün qartalları kimi yuva birləri var.
 Ey ədalətli, fikri parlaq, saf qəlbli sərdar
 Ki, sifətlərinin dənizinin ölçülməz dalğaları var.
 Zəmanə sənin vəsfini söyləməyə dodağını açmır,
 Yəni məşhur olan bir mətləbi söyləməyə lüzum yoxdur.
 Dünyada olan bütün xalqdan tərif sənə layıqdır çünki,
 Dünyada hər kəsin hər bir fəziləti varsa, o səndə var.
 Biliyi olan hər kəs bilir ki, sən
 Incə ağılda hər bir incə ağıllıdan üstünsən.
 Mələk İnsan surətində olmur, lakin hər kəs,
 Yəqin ki, sənin şənində bu gümandadır.
 Allah şahiddir ki, Füzuli səndən uzaq olan müddətdə,
 Elmdən, bilikdən məhrum, cismü canı məlala düşər
 olmuşdur.

Get-gəl etmədən həmişə bir yerdə sakindir, lakin,
 Ayağının torpağı yadı ilə daim göz yaşı axıdır.
 Çarə aramaq üçün nə bir həmdərd tapır,
 Nə də sirrini söyləmək üçün mehriban həmdəmi var.
 Nə yoxsullar silkində özünə yer tapa bilir,
 Nə də məqam və rütbə sahibləri yanında yeri var.
 Yoxsulluq içində gah Ruma getmək əzmində olur,
 Gah da ehtiyacdən Hindistana yola düşmək xəyalında olur.
 Özünün yaxşılaşması yolunu itirib, indi bilmir
 Ki, öz balına necə çatsın, özünü necə dolandırсын.
 Bu qədər qəm kədərlə necə xatiri şad olsun
 Ki, sənin məhəbbət naxışın can səhifəsindədir.
 Bu iqbalın yardımını ilə yüz dərdə dərman olur,
 Çünki gahdan o astananın torpağını öpməyə əl tapır.
 İlahi, güldən, nəsrindən, sünböldən iz qaldıqca,

İlahi, dünyada baharın adı-sanı durduqca,
Dünyanın sevinc bəxş edən gülzarını çəmən bəzədikcə,
Dövlətinin baharı xəzan vahiməsindən iraq ola.

Ey Kərbəla möhnətsərası sakini, səlam!
Ey Kərbəla möhtacı və giriftarı, səlam!
Ey Kərbəlanın hər bəlasına dözən, səlam!
Ey Kərbəlanın hər bəlasına düçar olan, səlam!
Ey Kərbəlanın tikanı sənə cəfa qılıncı olan, səlam!
Ey Kərbəlanın cəfa tiği ilə öldürülmüş, səlam!
Ey daimi göz yaşı və ürək ahına düçar olan, səlam!
Ey Kərbəlanın abü havasının xəstəsi, səlam!
Ey qəm gülzarının açılmayan qönçəsi, səlam!
Qəmdən Kərbəla zindanında ürəyi sıxıntıda qalmış,
Səlam, ey Kərbəlada yer edib, öz feyzi ilə
Məhəbbət əhlinin könlündə Kərbəlaya yer etmiş.
Səlam, ey hər diyarın dirilərinin türbən yanındakı
Ölülərin halına həsəd apardıqları Kərbəla!
Ey Kərbəla şəhidi, sənə türbəni təvaf etmək üçün,
Kərbəlanın qəm artıran fəzasını seyr etməyə rəğbət etdim.
Sənə qəm-qüssəni yad etdim, qəm-qüssədən,
Kərbəlanın fəzası ürəyimdə dar göründü.
Kərbəlada qəza gözümdən bəbəyindən qan axıtdı,
Deyəsən əzəldən Kərbəlanın istəyi belədir.
Kərbəlada hər kəs gözümdən ürək qanı axıtmasa,
Kərbəla macərasından, deməli, agah olmamışdır.
Fələk Kərbəla torpağını sənə qanımla yoğurdu,
O palçıqdan Kərbəla üçün niyaz istənildi.
Yeri vardır ki, əgər iyləsələr qan iyi gəlsin,
Dünya durduqca Kərbəla binasından.
Sərvərim, qana bulaşmış dodaqlarını yad etməklə,
İşim, Kərbəla göyərtisi kim qan udmaqdır.
Mənə bu yetər ki, ölsəm, son mənzilim,
Kərbəlanın ruh verən, könül açan pak torpağı olsun.
Kərbəla sənə ehsan süfrəndir, fələk hər an,
Bütün aləmə Kərbəla sədasını yetirir.

Gələn hər bir kəs öz səyi və istedadına görə,
Kərbəla ehsanı dənizindən pay alır.
Əlimizdə olan təsbeh deyil, bəlkə,
Kərbəlanın dəyəri bəlli olmayan incilərindən neçə danədir.
Ey Kərbəla şəhidi, inayətini məndən azaltma,
Çünkü sən Kərbəla şahısan, mən isə Kərbəla dilənçisi,
Ürəyimdə bir dərdim var, günaha batmaq qorxusundan,
Kərbəla şəfa ocağından bir şərbət istəyirəm.
Müddətdir ki, Füzulinin məkanı Kərbəladır,
Kərbəladan başqa onun başqa yerə meyli yoxdur.
Ümid edirəm əbədi olaraq heç vaxt
Arzular Kəbəsi olan Kərbəladan üz döndərməyəm,
Səyi-Mərvə kimi Allahın lütfü əclər verər,
Bizim səfalı Kərbəla torpağındakı səyimizə.

Vəfasız dünyanın dərdini çəkən bizlərik,
Dərdə adət edib, dərmana möhtac deyilik.
Heç vaxt ürəyimizin dərdini söyləməmişik,
Şəfa nüsxəsini harada gördük pozduq.
Zəmanənin adamlarından əsla vəfa görmədik,
Vəfa arzusu ilə özümüzlə yüz cəfa etdik.
Bütün aləmdən başqa yer deyil, tənhalığı seçmişəm,
Bu tənhalıqla özümlə də aşına olmamışam.
Biz o firqəyik ki, çərxin mədarı daim,
Aramızda təfriqə salmışdır.
Kirpiyimizdən hər an hər yana sel axıdırıq, lakin,
Məcranı ifşa etməkdə ağzımız şam kimi qapalıdır.
Biz o pərişan dəstəyik ki, hübab kimi,
Heç yerdə toplanmamız baş tutmamışdır.
Harada ki, bir arzu evi tikdik,
Hadisələr burulğanı onu bada verdi.
Fələyin dövründən məhəbbət rəsmi umduq, lakin,
O güzgüdə istəyimizin tərsindən başqa bir şey görmədik.
Bu çevrədə pərgar kimi çox qaçdıq,
Məqamımızın yüksəkliyi üçün ayağımızı baş elədik.
Lakin yolumuzun sonunda yenə də

Əvvəldə olduğumuz məqama gəlib çatdıq.
Bizik ki, yağışın damcısı kimi torpaqdan
Bir ömür kəsb havanın ardınca getmişik.
Əvvəl ülvi aləmin seyrinə üz tutmuşuq,
Axırda öz alçaq təbiətimizin ardınca getmişik.
Bizik vücud güzgülündən təsvir kimi,
Özündən xəbəri olmayan tərs düşmüş İnsan surəti kimi,
Nə fəsaddan ağahıq, nə də varlığın halını bilirik.
Nə fəna qəmini çəkirik, nə də yaşamaq qayğısına qalırıq.
Baqi qalmaq keyfiyyəti ulu tanrıya məxsusdur,
Bizim varlığımız belə bir rütbəyə ucala bilməz.
Yaranmışlarda fənaya uğrayan vücuddur,
Bizdə hamı o vücud ki, fənaya qabil olsun?
O mən deyiləm ki, məndən xalqın qulağına çatır,
Hər nəfəsdə min şənlik artıran səs.
Lakin elə deyiləm ki, dərdin məzaqını tanıyam,
Məndə də o səsin zövqünün arzusu var.
Küfr üzündən mənasız surət mənim üçün həmişə,
Riya bütخانəsinin bəzəyi kimi olmuşdur.
Xalq məni məzəmmət edir, mən əhvalımı bilmirəm,
Könlümün əda etmək yolunu heyranlıq bağlamışdır.
Xalqın tənəsi tədbiri nəhayət öz işini gördü,
İndi məni bu günə salmışdır.
Öz varlıq libasını oda yaxdım, lakin hələ də,
Ətəyim fələyin əsarət əlindən qurtarmayıb.
Dövrünün əlindən işimə ipək sapı kimi,
Yüz düyün düşmüş, açarım yoxdur.
Lakin ümid var ki, səhərin fəcri kimi,
Bu düyünü Murtəza məhəbbəti əsəri açsın.
Bir şah ki, onun adını çəkməyincə,
Qönçə düyününü açmaq səba yelinə müyəssər olmaz.
Bir şah ki, onun iradəsi olmasa, müşkül ki,
Fələk qara örtüyünü səhərin üzündən çəksin.
Bir şah ki, onun kərəm fidanı fəqr əhlinə,
Hər an hər yarpaqdan yüz pay bağışlamış.
Baxışı daşa cəvahir qiyməti bağışlamış,
Kərəmi yoxsulluğa dövlət paltarı geydirmiş.

Vilayət təxtinin şahənşahı, haqqın vəlisi,
Din sultanı, tanınmış imam, övliya şahı.
Nəbi şəriətini küfr yolundan təmizləyən əsl,
Peyğəmbərimizin ənbiyaya üstünlüyünü göstərən əsas.
Onun pak zətı Kəbə sədəfini inci ilə doldurmuş,
Onun torpağının feyzi yeri göydən şərəfli etmiş.
Mustəfanın mübarək merac gecəsinin şərhı,
Ümumi kəramətinin nüsxəsindən bir siyahədir.
Kərbəla səhrasının qanla yoğrulmuş torpağı
Atəş kimi yanan laləzarının bağçasıdır.
Onun məzarının ziyarəti istəyi sayəsində Nəcəfin qumları,
Xalqın gözündə səmasından bir toplunun başına
Bir zərrə məhəbbət günəşindən işıq saçsa,
Misal üçün hüma kölgəsi ona hayil olsa,
Bəxtsizlik nişanəsi olar.
Onun Kəbəsinin dərgahı hacət qapısıdır,
Orada hacəti söyləməyə ehtiyac yoxdur.
Ey dərgahı xalqın ehtiyacını ödəyən
Və ey qapısından hamının ehtiyacı alınan
Qeyb örtüyündə gizlənmiş hər bir hikmətin
Rəyinlə üzündən gizlənmə örtüsünü götürdün.
Bir hadisənin baş verməsi üçün əgər,
Qəza könlündə min ildən bəri qəsd düyünlənmişsə,
Sənin parlaq rəyin ona razılıq verməsə,
Mümkün deyil ki, baş tuta bilsin.
Adəm ki, yaranışında ondan haqqın əmrinə və
İtaətinə tabe olmaqdan başqa bir şey istənilmirdi,
İşin əvvəlində sənin kimi bir imamı yox idi,
Ona görə itaəti xəta şübhəsindən xali deyildi.
İndi sənin arxanda bir ömürdür ki, Nəcəfdə
Hədəyə verdiyi itaətlərinin qəzasını qılır.
Sənin qılıncın elə bir seyqəldir ki, hər vaxt,
Şəriət aynasının şirk pasını silmişdir.
Sənin hökmünə baş əymək dinə tabe olmaqdır,
Sənin fərmanından boyun qaçırmaq küfrə yuvarlanmaqdır.
Hər kəsin dünya və aqibət işlərinə,
Azca meyli olsa, həqiqətdə gədadır.

İki dünyada səndə olan gözütoxludan,
Məlum oldu ki, səndən başqa padşah yoxdur.
Bir qoşunun önündə sənin kimi bir çıraq olduqda,
Əlbəttə, qələbə kölgə kimi ardınca gələr.
Hər bayrağın altında sənin kimi pak nur olsa,
Günəşə və Aya bayrağın kölgəsini salar.
Kimdən qorxusu olar o adamın ki, könlünə,
Sənin məhəbbətinin davamlı ipinin ucu bağlana.
Ya Murtəza, bizim səndən başqa pənahımız yoxdur,
Harada olsaq ümidimiz və pənahımız sənsən.
Səndən başqasına əsla etibar etmərik,
Heç vaxt səndən başqasına pənah aparmırıq.
Sənə olan sevgimizə arxalanıb mükafat umuruq.
O gün ki, Allah yaxşı əmələ cəza verəcək.
Yüz ümidlə öz əməlimizə söykənirik,
Çünki sənin astanan daşı bizə mütəkkədir.
Biz üzümüzü sənin dərgahının qızıl məcərinə, sanki,
Saman kimi kəhrəbə dərgahının torpağına qoyduq,
O torpağı dəyərləndirib qızıla tutduq.
Hərçənd ki, cavanlığımızı qulluğunda keçirdik,
Bu qədər qulluqla kifayətlənməyimiz yetərli deyil.
Yaxşısı budur ki, qocalığımızda əyilmiş qəddimizi,
Sınıq sümüyümüzü həsir kimi dərgahına salaq.
Sakin olmaq niyyəti ilə dərgahına
Əyilmiş qamətimizlə başqa bir tağ gətiririk.
Ya Murtəza, biçarə Füzuli yalqızdır,
Yar-yoldaşından əlaqəsini kəsmişdir.
O düz yolla gedən müxtəlif kütlə arasında,
Üstüvə xətti kimi heç kəsə mayil deyil.
Lütfünü onun halına şamil etmək çağıdır,
O dərddəndi bu bələdan qurtarasan.
O, səni mədh edən şəkər yeyən tutidir,
O hara, qarqa-quzğunla müsahib olmaq hara.
O, qüds çəməninin qüds bağının bülbülüdür,
O hara, belə bir qara türkün əsarəti hara.
Neçə məkrli ipi sehr üzündən firon,
Haçanadək onun gözündə əjdaha edəcək?

Yədi-beyzanı qoltuğundan çıxarmaq çağıdır,
Sehr edənlərin mərəkəsinə əsanı atasan.
Musa möcüzünə rəğbət etmirlər,
Bu həyasız qövmlə buzova tapınırlar.
Kafirləri darmadağın etmək qərarına gəlmək vaxtıdır,
Qılıncı siyirib hər bətmək niyyətində olasan.
Din yolunda səndə olan adət üzrə.
Gözəl səyinlə haqqı nahaqdan ayırasan.
Onda ürəyimcə fəsahtin gözəllik bağında,
Tuti təbim söz qoşar.
O günü görməyim ki, təvəqqe üzündən,
Ali-Əlidən başqasına mədh söyləyim.
Ömrümdə Əli və onun övladından başqasına,
Hər bir mədh yazmışamsa, İlahi tövbə edirəm.
Fələk möhnət və qəm cəvahirinin xəzinəsidir,
O xəzinənin açarı məhərrəmin hilalidir.
Qürrəli məhərrəm ayında şənlik axtarma,
Çünki bu şəhrin (ayın) şadlıq və sevinc malı azdır.
Bələyə təslim olmaq hər adamın hünəri deyil,
Bu davranış Peyğəmbər əhli-beytinə məxsusdur.
Ali-Rəsula azar verməyə səhl baxma, bu fəsad
Fələyin İnsana tənəsinin əsas məqsədidir.
Ey cövr rəftarlı fələk, elə bir şahın düşməni oldun ki,
Onun dostluğundan sən binan möhkəmdir.
Ey fələk, Nəbi övladının aradan getməsi asan iş deyil,
O, Allahın hökmü misalına üzük qaşının naxışıdır.
Aləmin ətəyinin qəm əlində qalması yersiz deyil,
Nəbi Əhli-Beytinin əziyyət çəkməsi aləmin işidir.
Əgər aləmin islama məhəbbəti olsaydı,
Əhli-Beyt ətəyini heç vəchlə buraxmazdı.
O gün ki, çərx bələ binasının tərhini tökdü,
Bələ daşını Kərbəla şahının yoluna atdı.
Dövrənin Zəhra ürəyindən başqa nişanəsi yox idi,
Hər bələ oxu ki, qəza yayından buraxıldı.
Ruzgar hər bir cəfa odu alışırdıqda,
Şam kimi Ali-əba ürəyinə tuşladı.
Nə yazıq ki, şəriətin dünyaya nur saçan günəşini

Çərxi-fələk kölgə kimi fəna torpağına saldı.
Bir sərv ki, kölgəsi islamın pənahı idi,
Müxalif havanın tərsliyindən yerə sərildi.
Ey burlağan, fələyin başına torpaq ələ,
Ey bulud, Ayın, Günəşin işığını söndür.
Bu əzada mindən çox göz dür saçır,
Hüseyn üçün ağlayan bizim gözü müzdür.
Kərbəla torpağına baxmaqla bizim gözü müzdən
Hər baxışda tutiyanın tökdüyündən çox yaş axır.
Dirilik bulağından gözün çəkdiyi su,
Kərbəla çölünün susuzları üçündür.
O göz torpaq altında çürüyüb dağılmasın ki,
Mustəfa övladının qəmində yaş axıdır.
Günəş Şahi-Şəhidə yardım etmədi,
Qüssədən öz qılıncını daşa çalsa rəvadır.
Şam əhlinin dəf olunmasında Əhli-Beytə yar olmadı,
Sübhün Ali-Nəbi məhəbbətindən dəm vurması yalandır.
Hüseynin matəmi yalnız bu dünyada deyil,
Bundan artıq matəm və müsibət o dünyadadır.
Bu gün Nəbinin pak ruhu onun matəmini saxlayır,
Behiştin qəsrini onun matəm sarayıdır.
Bu gün Peyğəmbər övladının matəm günüdür,
Bu gün Heydər övladının öldürülən günüdür.
Yüz bəla və möhnət çiçəyinin açdığı gündür,
Zəhrayı-əzhər üzünün cızıldığı gündür.
Peyğəmbər bağıнын yarpaqtökən günləridir,
Pak şəriətin gülşəninin xəzan mövsimidir.
Bu gün şəhidlər şahının Kərbəlada əhvalı,
Ruzgarın cövründən pərişan və solğundur.
Gah düşmən qoşununun müharibə qəmində,
Gah da arvad-uşaq və bacının qeydində.
Gah cigərinin parası hicrində ürəyi qan olmuş,
Gah da qardaş qanı ilə saçını qızartmışdır.
Ey qan saçan gözüm, onun üçün ağlayıram,
Qardaşlıq məqamıdır, mənə yardım et.
Ey gözüm, Kərbəla vəqiesi günü gəlib çatdı,
Dərd əhlinə bəla nazil olmaq vaxtı çatdı.

Aləm könül ahının tüstüsündən qara geyindi,
Yəni ağla ki, əza günü gəlib çatdı.
Ey könül ahını fələyin qulağına çatdır,
O zülm ki, Yeziddən Ali-əbaya yetdi.
Şəhidlər şahının qəmindən yenə də göz yaşımız
Yer üzünü tutub, səma səthinə çatdı.
Kərbəla səhrasının susuzlarının yadı ilə,
Göz yaşımızın nəmi balığın olduğu yerə çatdı.
Küfr əhlinin cövründən nalələr etdik,
Belə ki, səsimiz göydə, Məsihaya çatdı.
Yerin badəsi qəm-qüssə zəhri ilə doldu,
Hamının könül şişəsinə cəfa daşı dəydi.
Az adam olar ki, bu əhvala az ağlasın,
Allahın rəhmətini fəvt etməklə özünə zülm etsin.
Qəm Kərbəla şənində gəlmiş bir ayətdir,
Kərbəla eyvanının qaməti qəmdən ikiqatdır.
Kərbəla səhrası qumları xəttinin məzmunu,
Əhli-Beytin susuzluğunu bəyan etməkdən başqa bir şey deyil.
Ey könül, göz yaşı ilə Kərbəlaya sarı get,
Kərbəla sakinlərinin əhvalını sor.
Haşimi süvariləri hara getdilər,
Kərbəla meydanı sahəsi nə üçün boşdur?
Səhradan Hüseyinin çadırını kim yığdı,
Kərbəla sultanının ordusu haçan köçdü?
Fərat suyu əsla həyan durmadı,
O gün ki, Kərbəlanın yaxasını qəm ələ keçirdi.
O günahın üzründəndir ki, daim
Kərbəla ətəyinə niyaz kefi vurur.
Hər vaxt istədim Kərbəlanı vəsf edəm,
Ağlamaq onun bir cüzvünü əda etməyə qoymadı.
Ey könül, Ali-Əlinin məhəbbətilə güvən,
Hər vaxt Yezidə lənəti şüar elə.
Mənim işim ixtiyarsız olaraq Yezidə lənət deməkdir,
Sən də bütün işlərdən bunu özünə peşə et.
Şümrə, Ənəsə, Şeymə müxalifət oxu vur,
Bədbəxt Übeydin pis gününü istə.
Düşməne lənət oxumağın vacib olması sözsüzdür,

Kimsədən gizlənmə, onu aşkar et.
Ey müddəi, Murtəza yolunun xilafına getmə,
Zülfüqar şahının qılıncından həzər et.
Ya rəbb, xəstə Füzulini Ali-əba mədhində
Daim etibar dairəsinin qütbü et.
Ya rəbb, Ali-Əlinin bəqasını davam etdir,
Ali-Əlinin bədxahını zəlil et.

Bağdad yeddi ölkə toplusunun bəzəyidir,
Çünki yeddi sərvərin şahlıq təxtidir.
Qəsrinin sahəsi yeddi şamla işıqlanmışdır,
Pak türbəsi yeddi gülüstanla ətirələnmişdir.
Yeddi gülün gülzarı yeddi cəvahirin sədəfidir,
Yeddi mədənin məkanı, yeddi ulduzun səmasıdır,
Yəni, yeddi pak imamın yeridir.
Birinci, o şah ki, fələyin atı ona ram olmuş,
Onun səyinin şərafı ilə din güclənmişdir.
Fələyin qəddi ona hörmət üçün ikiqat olmuş,
Məqamının yüksəkliyi aləmə bəllidir.
Onun adı Ələm, Əliyyəli-Aliyi-Əladır,
Keyvan onun qulamının qulamıdır.
Cövlanğahı sayır səyyarədən üstündür.
İkinci qütb Hüseyni-Əli, şahı-Kərbəladır,
O düz yol gedən ki, hər bələya dözdü.
Bəla ona qulluq etmək kəmərinə bağlayınca
Onun qəbul etməsilə hər yerdə etibar qazandı.
Qəzavü qədərdən bəla ona qismət olduqda,
Bələya təslim olmaq sədəti sayəsində,
Dərgahının alçaq qulamı Sədi-Əkbərdir.
Üçüncü ay elə bir şahdır ki, dərgahına səcdə etmək,
Min bəhrənin əldə edilməsi sərmayəsidir.
Musiyi-Kazım, o din şahı ki, öz kəmalı ilə
Xalqın üzünə daim lütf qapısı açırdı.
Əsla qəhr etməyi yox idi, qəhrə lüzum yox idi.
O ki varlıq məbdəindən şərrə uzaq etmək üçün

Mərrix niyabətində qılınc vurandır.
Dördüncüsü Məhəmməd Təqi, o din başçısı ki,
Doğru adamların düzgün yolunun rəhbəridir.
Onun yolunda fələklər üz yerə sürtmüş,
Hər səhər dördüncü göydən könül sevgisi ilə.
Günəş alnını onun dərğahına sürtür,
Onun işi budur, bundan başqa bir səbəb yoxdur ki,
Hökuməti batıdan doğuya qədərdir.
Beşinci məsum Əli hadidir ki, əzəldən,
“Ləm-yəzəl” iqbal ayəsi onun şənindədir.
Zatı hər zəlalət və zillətdən pakdır,
Zəhranın o ən yaxşı nəvəsi ki, misal üçün
Əgər Zöhrəyə xətai-ləhdən nöqsan çatsa,
Bu şərəf rütbəsi var ki, Zöhrəyə əvəz,
Dərğahının ən alçaq kənizi yetər.
İzzət və cəlal səbistanı çırağı olan altıncı şam,
Mələk heşmətli, ərş məqamlı şahənşah,
Sədaqət sahiblərinin həqiqətlərə yol göstərəni,
Böyükdən kiçiyədək Allahın mərhəmətinə vasitə olan,
Zəmanə iftixarı, Əskəri, o dinpənah şah
Ki, rütbəsi Günəşin səhifəsi və Ayın lövhəsinə
Ütarid qələmi ilə vəsfləri yazılmışdır.
Yeddincisi izzət və ehtiram bağının gülü
Ki, dövrənin dairəsi onun üçün qiyam etmişdir.
İmamların sonuncusu, fələyin qütbü, xalqın qıbləsi,
Din sultanı Məhəmməd Mehdi ki, böyük-kiçik
Səhər-axşam onu görmək intizarındadır.
Ayın dövrü onu görməklə başa çatar,
Onun sübhü məhşər gününün səhəridir.
Həqiqətdə bu yeddi sərvərin yümnündən,
Bağdadla Hicaz arasında fərq qalmayıb.
Bağdadlıların fitnədən qorxusu yoxdur,
Bəlani dəf etmək üçün yeddi çarə edəni var.
Bu yeddi arxa ilə yeddi ölkədən ehticləri yoxdur.
Allaha şükür ki, Füzulinin üzünə açılmış,
Bu torpaqdan hər bir qapı ki, fələk o qapının torpağıdır.

Yenə Məhərrəm oldu, şad könümə qəm gəldi,
 Təzə Ayın yayından ürəyimə qəm oxu sancıldı.
 Kərbəla mələklərin ahu naləsi ilə doldu,
 Matəm səsi bütün aləmin qulağına çatdı.
 Məhərrəm şənlik xəzinəsi qapısına hilaldan qıfıl vurdu,
 Işıqlı gün getdi, aləm qara geyindi.
 Qurban bayramının şənlik paltarını Məhərrəm nillədi,
 Şadlıq mövsimi başa çatdı, matəm növbəsi gəldi.
 Kərbəla macərəsini az tutma, əzəldən
 Bunun üçün idi ki, mələkdən Adəmə bir tənə çatdı.
 Kərbəla bustanında qəm göyərtisi təzələndi,
 Qaliba o göyərtiyə matəmli gözdən su çatdı.
 Könül əgər gözdən yaş axıtmaq istəsə, vaxtıdır,
 Göz əgər istəsə ürək qanı töksün, dəmi çatdı.
 Bu qəmin məni zar ağılatmaq vaxtı çatdı,
 Kırpıqlərimin tikanı cigər qanından gül açdı.
 O gün günümüz ürək tüstüsü ilə matəm gecəsi oldu.
 O gün gəldi ki, ürəyimizdə qəm nəsimi əssin,
 Zəmanə gözəlinin şənlik zülfü pərişan olsun.
 O gün gəldi ki, Kərbəla susuzları
 Yaşlı gözdən axar su tələb etsinlər.
 Bu nə zülmdür, ey fələk ki, qəmlə söndürmüşən
 Qədr gecəsinin şamını ki, şamlıları sevindirəsən.
 Rəsul övladını öldürmək qəsdı asan iş deyil,
 Bu işdə qəzanın da dəxaləti bəid deyil.
 Yaranqmışların ən pisi gərək olsun ki, on günlük kam
 almaq üçün,
 O dünyanın zəlili, bu aləmin rüsvası olsun.
 Hər bir pis işdən pisi Kərbəla Şəhidini qətl etməkdir,
 Onun qatili Allahın ən pis bəndəsidir.
 Zalim fələk din mülkündə bir rəxnə salmışdır,
 Din mülkünün günəşini yerə salmışdır.
 Ali-Əli ürəyinə düşmən oxlarının vurulması
 Şəriətin ipinə düyünlər salmışdır.
 Kərbəla çölünün qumu bəla oxuna tuş gəldi,
 Ona görə qalxan kimi üzü qırışıbdır.

Məzlumların qanını necə tökməsin ki, qum süfrəsini
Səma Kərbəlada bu iş üçün döşəmişdir.
Kərbəlada hər yanda yananlar qəndil deyil,
Həzin ürəklərə qəm ildırım od salmışdır.
Kərbəla torpağında axar qum naxış salmış,
Ya da onun torpağı acığından alnına qırış salmış.
Hər tərəfdə burlağandır, ya da hər tərəfdən Kərbəla
Uca göylərə tənə oxları atmışdır.
Günəşin gözünə ah mili çəkmək gərək,
Çünki bu əhvalı görür və Ay kimi azalmır.
Ey fələk Zöhrayı-Əzhər ürəyini qan etmisən,
Peyğəmbər övladının nahaq qanına qəsd etmisən.
Ey Səma, naqis seyrindən razı deyiləm,
Öz zülmünü Peyğəmbər övladına göstərmisən.
Ey utanmaz fələk, etdiyindən utan,
Parlaq günəş bulağını bulandırmısan.
Ey zalim dövrən, hər an sənin əlindən necə nalə etməyim,
Hüseynə və onun övladına hədsiz zülm etmisən.
Ey Kərbəla, sənin qumlarının naxışları əbəs deyil,
Öz ürəyinin əhvalının surətini çəkmisən.
Ey səba, Kərbəla kimi başqa qəm-xanə harada var,
Yeddi ölkəni seyr edən səndən soruşuram.
Kərbəla çölünün qövqası qiyamətdən əskik deyil,
Kərbəla macərasının heç bir sonu yoxdur.
Ah o gündən ki, dövrənin zülm etməkdən başqa işi yox idi,
Kərbəla şahı qəmli idi, qəmküsarı yox idi.
Məzlumlar şahı təzə Ay kimi şəfəqdə
Qana qərq olurdu, nəfəs almaq üçün yarı yox idi.
Hər ləhzə gözündə yaş seli və ürəyində ah şimşəyi,
Hər yana dönürdü yardımçısı yox idi.
Zülm nəsimindən hər an yüz qəm gülü açırdı,
Kərbəla çölünün düşmən oxundan başqa tikanı yox idi.
Ah o çağdan ki, Kərbəla şahı kimsəsiz idi,
Nalə və fəryaddan başqa həmdəmi və munisi yox idi.
Kərbəla torpağının ətrafında qan dəryası dalğalanırdı,
O torpağın nöqtəsinin burulğandan başqa pərgarı yox idi.
Şahi-şəhidin ürək qəmindən heç kəs agah deyildi,

Ümid evi viran idi, memarı yox idi.
Onun ağrısı yarın hicranı və ağyarın möhnətindən idi,
Dost-düşməndən ona yetən əziyyət idi.
Hər yana Kərbəlanın axar qumu axır,
Ya fələk Kərbəla arasında başı aşağı dolanır.
Kərbəla haşimi Rəsulun övladı xəzinəsidir,
Kərbəlanın şəni nə qədər desələr, ondan üstündür.
Kərbəla torpağını fələk o qədər ki, başına tökür,
Yavaş-yavaş Kərbəlanın məkanə Ərş olacaqdır.
Dostlara Kərbəla dastanını söyləmək üçün.
Bulud ağlayır, məgər məzlumlardan danışıldı,
Kərbəla bostanının göyərtilərini dilindən?
Hər zaman din baharının güllərinin yadı ilə mənim
Ürəyimə Kərbəlada olduğu kimi hər bir qəm tikanı batır.
Öz qan axıdan gözlərimin quluyam ki, İnsanlıqdan,
Kərbəla susuzlarının yadı ilə su axıdır.
Kərbəla susuzları göz yaşı müştəqidlər,
Ona görə ki, göz yaşını pak su görmüşlər.
Ey könül, şad ol, Murtəza nəqdi gəlib çatacaqdır,
Ədalət bağında mərhəmət küləyi əsəcəkdir.
Qayimi-Ali-əba gələcək və şirk əhlindən,
Ali-Mustəfa qanının intiqamını alacaqdır.
Təzvir rəvnəqini onun qılıncı sındıracaqdır,
Şübhələr örtüyünü onun qılıncı sındıracaqdır.
Dünyada ədalət səsi və sədası yüksələcəkdir,
Bu yerdən zülm və haqsızlıq quzğunu uçacaqdır.
Alçaq şamlıların zülm şamı təbah olacaq,
Qələbə və zəfər şərqində doğruçu səhər doğacaqdır.
İntizarda olan İmam xalqın başçısı olacaq,
Azğın düşmən fəna və məhv olmaq yolunu tutacaq.
Aləmin qulağı Füzulidən onun ədaləti pənahında,
Din düşmənlərinə aşkara lənət eşidəcək.
Nəhs Yezidə və İbni-Ziyada lənət olsun,
Hər kəs mömindir desin; çox olsun və az olmasın.

QƏZƏLLƏR

Gəl bəri, lütf eylə ey sərv-i-güləndamım mənim,
Şol ləbi can pərvərindən verginən kamım mənim.

Səndən ayrı həqq bilir ey nazəninlər sərvəri,
Möhnətü qəmlə keçər, hər sübh ilə şamım mənim.

Düşməsin heç kimsə ya rəbb, mən kimi candan cüda,
Ya əzəldən, böylə yazılmış sərəncamım mənim.

Vermə ki, zahid mana qorxu, cəhənnəmdən saqın.
Cənnətimdir arizi, zülfü dürür damım mənim.

Keçməsin heç kimsənin miskin Füzuli tək günü,
Hər keçər qəmlə fəna dünyada əyyamım mənim.

Qalmışam qürbətdə heyran, zarü giryan, neyləyim?
Xəstəvü rəncürü bimarü pərişan neyləyim?

Olmuşam dərdə giriftarü qəmindən ağlaram,
Çünki etməz bu fələk dərdimə dərman, neyləyim?

Gərçi dövrən dolanır hər ləhzə çoxlar rəyinə,
Dönmədi hərgiz mənim rəyimcə dövrən, neyləyim?

Ta ki, vəslindən cüda düşdüm dəmi xoş olmadım,
Eylədi hicran məni hər ləhzə giryan, neyləyim?

Bilmişəm sübhi-vüsəlin qədrini şami-fırağ,
Leyk yandırdı məni dərdində hicran, neyləyim?

Gərçi pünhan eylədin mehrin Füzuli könlünə,
Könlümün şəhri qəmindən olsa viran, neyləyim?

Yolunda can verən kimi dərunumda əlamət bar,
Şəhidi-tiği-eşq olmağə könlümdə şəhadət bar.

Məni gəl öldürüb qurtar bələdən çünki ey xuni,
Nə səndə mərhəmət, nə məndə səbrü taqət bar.

Töküldü gözlərim yaşı, nəzər qılmadın ey məhrü,
Düşübdür ulduzum, düşkün sitarəmdən nəhusət bar.

Əfəndim, padişahimsən, kimə varıb edəm şikva,
Mənə çox cövrü zülm etdin sənə səndən şikayət bar.

Gədəyi-aləmin sultanü sultani gəda eylər
Şərabi-eşqi – dilbərdə, Füzuli, özgə halət bar.

Sübhədən gülzar içində çaldı bülbül ərgəzun:
Əyyühəl-üşşaq qumu innəkum latüsməun¹.

Ərgəvan tutdu piyalə, nəstərən doldurdu cam.
Mütrüba, çal nəgməyi ya əyyühəl-müstəğfirun.²

Hər görənlər hüsni-xəttün, oxudu səd afərin,
La bi-şəyin əhsənu illa qəlilən tüşkərun.³

Gözlərim sərxoş olanda badeyi- pürxun içər
Ziri-ləbdə çağrışır saqi Vələhum yühzənun.⁴

Sən, Füzuli, yar yolunda can verirən aqibət
Eşidənlər deyələr: “İnna ileyhi raciun”.⁵

¹ Tərcüməsi: Ey aşıqlar, qalxın siz onu duymursunuzmu?

² Tərcüməsi: Ey tövbə edənlər.

³ Tərcüməsi: Hər bir yaxşığa az da olsa təşəkkür edərsiz.

⁴ Tərcüməsi: Onlar kədərliyəzlər

⁵ Tərcüməsi: Biz ona qayıdacağıq (Quran ayəsidir).

Bəndeyi-mömin olan çeşmi tərü giryan olur,
Çeşmi-giryan olmayan, əlbəttə biiyman olur.

Vəsvəsə şeytan qoyub, ana ibadət eyləyən,
İncidir xəlqi-xudayi, aqibət Mərvan¹ olur.

Adını hacı qoyub Həccac² ondan yaxşıdır,
Bəhsilə həccə gedən çöllərdə sərgərdan olur.

Qaldı bir ümmidimiz Şahi-vilayət beytinə,
Göstərə bir doğru yol ol dəmdə ki, divan olur.

Nuhun sanduğuna gəşti-təkapuymuş pənah,
Etiqad eylə, məbadə bir zaman tufan olur.

Ey Füzuli, bu cahanda etibarın qalmamış,
Düzədur yüz min imarət, axiri viran olur.

Nəvavü saz ilə mey nuş edənlər dilrübəldir,
Çəkən dərdü bəla bəzmi-qəm içrə binəvaləldir.

Pərişan etmə kakül, başın üçün, ey pəripeyker
Ki, hər bir kakülün tarində yüz min mübtəlaləldir.

Gəl, ey zahid, əgər əhli-yəqini görmək istərsən,
Özündən bigüman biganə olmuş aşinaləldir.

Keçib, dildarə yar olmaq dilərkən, müddəalərdən,
Səni yarından əğyar eyləyən bu müddəaləldir.

Cəfavü cövrü çox, dilbərlərin mehrü vəfası az,
Füzuli, çək əlin nə etmək olur bu bivəfaləldir.

¹ Mərvan-Bəni Üməyyə – xəlifələrdən biri.

² Həccacibni Yusif – qaniçən, zalım hökmdar.

MÜLƏMMƏLƏR

Qurbane xale ruyət ey şuxə-bərg susən,
Hüsni-çenin nədidəm, xorşid, ya qəmərsən?

Əz hali biqəraran əfsus qafeli to,
Bər zəxm karsazi sədheyf bixəbərsən.

Pərvanəvar dovrət kərdəm ki, to biyayi,
Mənəndi-şəm suzəm, mənəni qoyub gedərsən.

Qoftəm ke, yare-mən baş əz ruyə-loft fərmud,
Vallah xahəmət şod gər nazimi çəkərsən.

To hakimiyü soltan, mayim bəndəfərman,
Kəsra soxən nəbaşəd gər qanimi tökərsən.

Çəndan ke can bedadəm ta amədi bedəstəm,
Əknun çe çarə sazəm, mən ağlaram, gülərsən.

Yek buseyi əz on ləb kərdəm tələb be səd əcz,
Vallah xahəmət dad gər əlimi öpərsən.

Çun buse dad qofta: ey yar beşnov əz mən,
Vallah xahəmət koşt bir kimsəyə deyərsən.

Əz eşqi to Füzuli hər ruz zarü geryəd,
İmruz ruze-loftəst, gər əlimi dutərsən.

TƏRCÜMƏSİ

Ey süsən yarpağı, gözəl üzündəki xala qurban,
Belə gözəldik görməmişəm, günəşsən, ya aymısan?

Təəssüf ki, qərarızların halından qafilsən,
Yaraya çarə etməkdə yüz heyf ki, xəbərsizsən.

Pərvanə kimi dövrəndə dolandım ki, gələsən,
Şam kimi yanırım, mənəni qoyub gedirsən?

Dedim ki, mənim yarım ol, nəzakətlə buyurdu ki,
Vallah, əgər nazımı çəksən, olaram.

Sən hakim və sultansan, biz fərman quluyuq,
Qanımı da töksən heç kəsin sözü olmaz.

Nə qədər can verdim ki, səni ələ gətirim,
İndi nə çarə edim, mən ağlayıram, sən gülürsən.

O dodaqdan, yüz yalvarışla bir busə istədim,
Dedin, vallah, əlimi öpsən, verərəm.

Elə ki, busə verdi, dedi: – Ey yar, məndən eşit,
Bir kimsəyə desən, vallah, öldürərəm.

Füzuli sənin eşqində hər gün ağlayır.
Bu gün lütf günüdür əgər əlimi tutsan.

Yek dəm biyavü benişin, ey bərge-ruye-susən,
Mimirəm əz bərayət, salub məni gedərsən.

Besyar can bedadəm, ta amədi bedəstəm,
Əknun çə çarə sazəm, mən ağlıram, gülərsən.

Ey mədəne-lətafət, ey gənci-hüsni-afət,
Canha fədaye-rahət, mən gəlmişəm, gedərsən.

To hakimiyü sultan, ma cümlə bəndəfərman,
Kəsra soxən nə başəd, gər qanımı tökərsən.

Dər eşqe to Füzuli hər ləhzə zarü giryan,
İn ruz ruze vəslət, gər əlimi tutarsən.

TƏRCÜMƏSİ

Ey üzü süsən yarpağı (yarım) bir dəm gəl otur,
Mən sənin uğrunda ölürəm, sən məni buraxıb gedərsən.

Çox canlar verdim əlimə keçəsən deyə,
Şimdi nə çarə edim, mən ağlayırkən, sən gülürsən.

Ey gözəllik qaynağı və ey bəla gözəlliyinin xəzinəsi,
Canlar yoluna fəda olsun, mən gəlmişkən sən gedirsən.

Sən hökmedici sultansan, biz hamımız buyruqçu qullarıq,
Əgər qanımlı axıdırsansa da, kimsə bir söz söyləməz.

Füzuli sənin eşqinlə hər an inləməkdə, yanıq-yanıq
ağlamaqdadır,
Mənə yardım əlini uzadıb əlimdən tutduğun gün aşıqın
məşuqə qovuşduğu vəslət günüdür.

MÜSTƏZAD

Ey sərvi-səhi, sən gələli seyr ilə bağə,
Baş çəkmədi ər-ər,
Çox ali-nəsəblər özünü saldı əyağə,
Qul boldu sənubər.
Sünbül özünü zülfünə bənzətədi nigarın
Bildirdi ki, xətdədir,
Dağlarda bitər yuzi qara, başı aşağı,
Qaygulu, mükəddər.
Zülfün barıdan könlümə sevda yeli əsdi,
Reyhənmudi bilmən?
Hansı çəmənə qoxusudur gəldi dimağə,
Can oldu müəttər?
Sən tək pərinin mənzili viranə gərəkdir,
Ya çeşmələr üstü,
Könlüm kimi viranəvü gözümdü bulağə,
Qon ey pəri peykər!
Şol halın üçün zülfünə çoxlar dolaşıbdur,
Ancaq məni sanma.
Bir danə üçün gör nəçə quş düşdü duzağə,
Dam oldu müsəxxər.
Bir cami-şərab istədim, ey saqi, əlindən,
Sərxoşmudu bilmən?

Çeşmin məni öldürməyə yapışdı bıçağə,
Çəkdi mana xəncər.
Dünyadə Füzulinin gözi ağlayıb ötsə,
Yüzün həvəsindən,
Rəhmət yağışı torpağının üstünə yağə
Qəbri ola ənvər.

Çünkim gözümə gəlmədi hərgiz xəyali-xab,
Saqi, gətir piyaləvü, doldur şərabi-nab.

Fürsətdürür bu gecə gəlin, içəlim mey,
Şəmilə mütrübü mənü saqiye-müşk-nab.

Məmur dut nəşat ilə can məskənin müdam,
Neçə-neçə bu dəhr edər xanələr xərab.

Zərraq zahidin içəlim qanını səbuh,
Məhrum sufinin qılalım bağrını kəbab.

Hərgiz zəmanə kimsəyi xoşnud qılmadı,
Hər fikr namüvafiqü hər fel nasəvab.

Zayə keçirmə fürsətini, ağla hər nəfəs,
Bu ömrü-nazənin çü bilirsən, qılır şitab.

Gəl ey hərif, şimdi nəsihət qəbul qıl,
Cövr eyləmə Füzuliyə hacət degil itab.

QİTƏ

Qəlbi nadan olur həmişə səyah,
Laləvəş gərçi ruyi əhmər olur.
Yüzü fəzl əhlinin riyazət ilə
Zəri-xalis misali əsfər olur.
Gər zəif olsa cismi danişmənd,
Ərəbi at, çünki lağər olur.

DÜBEYTLƏR

Yovmüs-sual həzrətə ərz eyləyim, əgər,
Əltafü mərhəmətlə qulundan cavab ala.
Dünya evinə qonduq, oturduq bir-iki gün,
Layiqmidir kərimə qonaqdan hesab ala?

Nükteyi-eşqi neçə surətülən
Əhli mənə ilə təsrih etdik.
Kəsrəti-vəhdətə qıldıq təbdil,
Cümlədən üzləti tərcih etdik.

Lənət ol nadanə kim bir kimsədən bir kimsəyə,
Bir cigərgah olacaq söz nəql edə gercək, yalan.
Çün xəbər həm sidqə, həm kizbə lubdur möhtəmil,
Ol sözü kəndi demiş olur o şəxsə bigüman.

Kəşf et niqabini, yeri-göyü münəvvər et,
Bu aləmi-ənasiri firdovsi-ənvər et.
Ver ləblərini cuşa gətir hövzi-kosəri,
Ənbər saçını tək, bu cahanı müəttər et.

Ey qazi, sənə dəviçi yəzdan olacaqdır,
Məhşər ərəsatında ki, divan olacaqdır.

Həşr içrə “səcədtü” əməli çün bula mənə,
Rüşvət rəqəmi naminə ünvan olacaqdır.

Dövründə yetimin ki, gözü yaşı rəvandır,
Bir gün səni qərq etməyə ümman olacaqdır.

Rüşvət gəmiyin durmaz, iliklərin əmərsən,
Qarnın yarılıb bir gün ürək qan olacaqdır.

Bu sazı ki, sən pərdələr ardında çalarsan,
Sanma ki, anın nəğməsi pünhan olacaqdır.

MÜXƏMMƏS

Başə getməz gah mənimdir, gah dövrən özgənin,
Mən frib aludi-vəsləm, əhdü peyman özgənin,
Sanma kim, təndə mənimdir, gördüyün can özgənin,
Atəşi-eşqi mənim canımda, canan özgənin,
Vəh mənim bağrımdürür büryan, mehman özgənin.

Bunca nuş etdim, əsər yox badeyi-gülfamdə,
Badeyi-dövrən mükərrər zəhr əzibdir camdə,
Olmadım xali fəğandan sübhədə nə şamdə,
Gecələr ta sübh olunca bir qaranqu damdə,
Ağlamaq, yanmaq mənim, ol şəmi-suzan özgənin.

Bəs ki can verdim cahanda səy edüb canana mən,
Yetmədim canan vüsəlinə, yetişdim canə mən.
Nisyə verdim hər mətai cəm edib dükkənə mən,
Nəqdimi təlana verdim, qalmışam viranə mən,
Bir füzuləm munda mən, bazarü dükkən özgənin.

Neyləyim, aram edib bir yerdə dil tutmaz nizam,
Aqibət ki, almadım fani cahandan intiqam.
Yaş töküb qumru kimi qəddin həvasilə müdam,
Gözlərim qan-yaş töküb əfğan edər hər sübhü şam,
Sərv bir qeyrin kənarında, gülüstan özgənin.

Gərđişi görcək şəha qaşın çəmən yayı vücut,
Mahi-növ sandı, ona təzim edib qıldı sücud,
Neyləyim, dilbər bizi bir ləhzə qılmaz yadbud,
Ey Füzuli, dərđi-hicran canə həmdəmdir nə sud?
Can bədəndə mehmandır, dərđi-canan özgənin.

LÜĞƏT

A

Ab – su
Abi-heyvan – dirilik suyu
Abnus – qara rəngli bərk və qiymətli ağac
Abü tab – tərəvət, gözəllik, yaraşlıq
Ac – fil dişi; şirmayı
Agah – xəbərkar
Aləmara – aləmi bəzəyən
Aləmi-lahut – İlahiyyat aləmi, qeyb aləmi
Aləmtab – aləmi işıqlandırıcı
Ari – bəli; boş, çılpaq, məhrum, üryan, soyundurulmuş
Asar – əsərlər
Asi – günahkar, üsyan edən, itaət etməyən
Azar – əziyyət, incitmə, xəstəlik, naxoşluq
Azürdə – incik, incikmiş, qəlbisimiq, narazı

B

Bab – qapı; xüsus, barə; fəsil (kitabda)
Bad – külək, yel; olsun
Badəyi-gülfam – gül rəngli badə (şərab)
Baqi – qalan, həmişəlik, əbədi; artıq, qalıq
Bal – qanad
Bar – yük; dəfə, kərə
Behcət – şadlıq, sevinmə; gözəllik
Bəhrəvər – xeyir verən, qazanc verən
Bərcis – Müştəri (Yupiter) planeti
Bərg – yarpaq
Bəri – kənar, uzaq; boş
Bəyaz – ağ
Bəzm – məclis
Bimar – naxoş, xəstə
Bidad – zülm, ədalətsizlik
Bina (biyna) – gözlü, görünən, bəsirətli, gələcəyi görünən
Binəva – yazıq, aciz, köməksiz, çarəsiz
Bipayan – sonsuz, nəhayətsiz, tükənməz

Büğz – ədavət, kin, düşmənçilik
Büryan (beryan) – kabab
Büzürgvar – böyük, ulu, hörmətli, alicənab

C

Caiz (cayiz) – icazə verilmiş
Cavidan – həmişəlik, əbədilik
Cəbarut aləmi – göylər səltənəti
Cəhl – avamlıq, nadanlıq, biliksizlik
Cəmil – gözəllik
Cənb – tərəf
Cəridə – yazılı vərəqə
Cifə – cəmdək, leş
Cinan – cənnət, behişt
Civar – yaxın yer, ətraf
Cövr -zülm, cəfa, ədalətsizlik
Cüd – səxavət, əliaçıqlıq
Cüda – ayrı, ayrılıq
Cürə – bir qurtum, bir udum, bir içim

Ç

Çak – yarıq, parçalanmış, cırılmış

D

Dam – tor, tələ
Danişmənd – alim
Dara – bacarıqlı, işbilən
Davər – arbitr; ədalətli hakim (Allah)
Dəğdəğə – həyəcan, iztirab, narahatlıq
Dərgah – qapı, qapı ağzı, böyüklərin qapısı
Dərun – içəri, iç, daxili tərəf
Dəvat – mürəkkəbqabı
Dideyi-xunbar – qan ağlayan göz
Dilazürdə – ürəyi əzgin, qəmgin
Dildadə – könül vermiş
Dilgüşa – ürəkaçan, fərəh verən, füsunkar

E

Ehkam – hökmlər, qanunlar
Ehsan – yaxşılıq (etmək), bəxşiş
Ehtiraz – ehtiyat, ehtiyatlı olmaq
Etikaf – məscid və məbədlərdə uzun müddətli ibadət

Ə

Əbr – bulud
Ədəm – yoxluq
Əfsəh – ən fəsih, ən yaxşı nitq qabiliyyəti olan
Əfv – bağışlamaq, günahından keçmək
Əfzun – artıq, çox
Əhkam – bax ehkam
Əhmər – qırmızı
Əxlat – xıltlar; qan, səfra, bəlgəm, sevda
Əxtər – ulduz
Əqd – düyün, bağlama, düyünləmə; kəbin, nikah
Ələm – bayraq; kədər, qəm-qüssə
Əlif – lütlər, mərhəmətlər
Ənbərsa – ənbər kimi, ənbərə oxşar
Əndəlib – bülbül
Əndişə – fikir, qayğı; şübhə, təşviş, qorxu
Ənduh – qəm, qüssə, kədər
Ənsar – köməkçilər, tərəfdarlar
Ərgəvan – qırmızı bir çiçəyin adı
Ərş – göyün ən yüksək qatı; tavan, dam
Ərus – gəlin
Əsrar – sirlər
Əta – bəxşiş
Əvan – vaxt, zaman

F

Faxir – fəxrli, yaraşılıq, qiymətli
Fasid – fəsad törədən, nifaq salan, pozulmuş, ara qarışdırın
Fasiq – pis əməl sahibi, günahkar

Feyzrəsan – feyz yetirən, nemətə, yaxşılığa
çatdıran

Fəqih – fiqh alimi

Fərəhbəxş – sevinc bəxş edən

Fərəhhəfza – sevinc artıran

Fərxəndə – mübarək, xoşbəxt, uğurlu

Fərsəng (fərsək) – məsafə ölçüsü;

2250 m-ə bərabərdir

Fəth – açmaq; qələbə

Fiqh – şəriət qanunlarına əsaslanan
hüquq elmi

Fünun – fənlər

Fürqan – Quranın ikinci adı (“Fərqləndirən”
deməkdir)

Füsəha – gözəl danışmaq qabiliyyəti olan
adamlar, nətiqlər

G

Gəbr – atəşpərəst, oda sitayiş edən,
zərdüştü

Gənc – xəzinə

Gərdiş – gəzinti, seyr, dolanma, gəzmə

Gərdun – göy qübbəsi, fələk

Göftar – danışmaq

Giryən – ağlayan, ağlar

Güya – danışan, dilli

Güzər – keçmək, yol, keçib getmək

H

Hasib – hesabdar, mühasib

Helm (*hilm*) – həlimlik, yumşaq xasiyyətli
(olmaq)

Həbib – sevimli, sevgili, dost

Hədiqə – bağ, bağça

Həmidə – tərifli, bəyənilmiş

Həmrəh – yol yoldaşı

Hərgiz – heç, əsla, heç vaxt

Həsəd – paxıllıq

Həşəm – saray adamları, hökmdarlara ən

yaxın adamlar
Həvan – alçalmaq
Həzər – qorunmaq, özünü gözləmək;
hazır olmaq
Hicab – pərdə, örtük, utanmaq, yaşınmaq
Hidayət – düz yol göstərmək, yola salmaq,
yönəltmək, rəhbərlik etmək
Hirman – məyusluq, ümitsizlik
Hiyn – vaxt, zaman
Hübab – suyun üzərində əmələ gələn
qabarcıq
Hümayun – mübarək, uğurlu, xoş qədəmli
Hüsul – hasil olmaq, əmələ gəlmək

X

Xakistər – kül, torpaq
Xali – boş
Xamə – qələm
Xanə – ev
Xanəgah – dərviş və şeyxlərin ibadətگاهی
Xar – tikan; zəlil, gözdən düşmüş, təhqir
olunmuş
Xəbasət – xəbislik, pislik
Xərabat – meyxanə, şərab içilən yer
Xəzra – yaşıl
Xilaf – əks, zidd, yalan
Xub – yaxşı, gözəl
Xunabə – qanlı su, qanlı göz yaşığı
Xuni-dil – ürək qanı
Xuni – qanlı, qatil
Xunrizlik – qan tökmək
Xurrəm – şad, şən
Xursənd – şad, razı
Xurşid – Günəş

İ

İxtilat – qarışmaq, qonuşmaq, söhbət,
yığıncaq
İkram – hörmət etmək, əzizləmək

İktisab – kəsb etmək, əldə etmək
İqbal – bəxt, xoş tale, səadət
İqtida – təqlid etmək, öz əməlini başqasının
 əməlinə oxşatmaq
İltimas – yalvarmaq, xahiş etmək
İnan – cilov
İnayət – kömək, iltifat, mərhəmət
İnqiyad – təbə olmaq, itaət etmək
İrfan (ürfən) – ariflik, bilik, mərifət,
 Allahı dərk etmək
İsadəm – İsa nəfəsli
İsrar – təkid
İstehqaq – müstəhəqlik, bir şeyə haqqı
 olmaq, layiq olmaq
İstiğna – ehtiyacsızlıq, varlanma, etinasızlıq
İtab – acıqlanmaq, danlamaq, məzəmmət
 etmək
İtmam – tamamlamaq

J

Jalə – şəh damlası
Jəng – cəng, pas

K

Kakül – kəkil
Kamyab – kama çatmış, arzusuna yetişmiş
Kəm – az (farsca), çox (ərəbcə)
Kərim – səxavətli, mərhəmətli, lütfkar,
 əliaçıq adam
Kəşti – gəmi
Kilk – qələm
Kisvət – paltar, libas, geyim
Kişt – əkin
Kövdən – qanmaz adam, kobud adam
Kuy – qapı, yol, məhəllə, astana

Q

Qanda – harada

Qanı – hanı
Qanun (Kanon) – simli musiqi aləti
Qaranqu – qaranlıq
Qədar – təqdirə olan şey, tale, qismət
Qəmər – Ay
Qət – kəsmək
Qətrə – damla, damcı
Qübar – toz
Qürb – yaxınlıq
Qüsl – yumaq, çimdirmək, yuyundurmaq

L

Lağər – arıq, zəif
Lahut – İlahiyyat, qeyb aləmi, ruhaniyyət
Laləüzar – lalə üzlü, qırmızıyanaq
Laləvəş – lalə kimi, laləyə bənzər
Ləfz – kəlmə, sözün zahiri şəkli
Ləli-nab – saf ləl
Ləmə – parıltı, işıq
Lətafət – lətiflik, incəlik, zəriflik, gözəllik
Lisan – dil, ləhcə

M

Mahi-növ – yeni ay (hilal)
Mahsima – ay üzlü, ay qabaqlı
Mahtab – aydınlıq
Mazi – keçmiş, keçmiş zaman, keçən
Mehr – Günəş; sevgi, məhəbbət
Məva – yer, məskən, yaşayış yeri,
sığınacaq
Məayib – eyiblər
Məbdə – başlanğıc, ibtida olunan yer, əvvəl
Məcus – atəşpərəst, Zərdüşt dininə
mənsub adam
Mədyun – borclu
Məğbun – zərər çəkmiş
Məğfirət – bağışlama, günahdan keçmə
Məhəbub – sevilən, sevgili, istəkli
Məhcur – hicrana düşmüş, ayrılmış, uzaq

düşmüş
Məhək – qızıl və ya gümüşün saflığını
 müəyyənləşdirən sınaq daşı
Məhr – kəbin, nikah
Məqdəm – gəliş, qədəm qoyma, varid olma
Məlal – qəm, qüssə, kədər, yorğunluq,
 düşkünlük
Məlamət – danlaq, tənə, töhmət
Məlca (məlcə) – pənah gətirilən yer
Məlul – qəmli, ruhdan düşmüş, məyus,
 ümitsiz
Məmdud – çəkilmiş, uzanmış, dartılmış
Mərdümi-çəşm – göz bəbəyi
Mərz – xəstəlik, naxoşluq
Mərgub – rəğbət olunan, bəyənilən, xoşa
 gələn
Mərrix – Mars planeti
Məruf – məşhur, şöhrətli, tərifi, adlısanlı
Məsdər – bir şeyin çıxan yeri, nəşət edən
 yeri
Məta – əmtəə, satışa çıxan mal
Mətalib – mətləblər
Mətlə – Günəş, Ay və başqa göy cisimlərinin
 çıxması; qəzəl, qəsidsə və
 digər şeirlərin birinci beyti
Məzhər – zahir olunan yer, canlanma,
 təcəssüm
Məzur – üzürlü
Miftah – açar
Mizac (məzac) – İnsanın təbiəti, əhvalı,
 səhhəti
Mücadilə – dalaşma, mübahisə, çəkişmə
Mücməl – xülasə, qısa konspekt
Müəzzin – azan verən, azançı
Müğayir – qeyri-müvafiq, uyğun olmayan
Mühəqqiq – təhqiq edən, tədqiqatçı
Müxəmmər – yoğurulmuş xəmir
Mükərrər – təkrar olunan
Müqəddəm – irəli, qabaq, əvvəl
Müqərrər – qərara alınmış, qərarlaşdırılmış,
 yəqin, şübhəsiz

Müqim – (bir yerdə) yerləşən, yaşayan,
 sakin olan
Mülaqat – görüş, söhbət, müsahibə
Mülki-bəqa – axirət mülkü, o biri dünya
Münir- nurani, işıqlı
Mürğ – quş
Mürtəkib – pis işlər, pis əməllər görəən
 adam
Müsafir – səfərdə olan, yolçu
Müsahib – həmsöhbət
Müsəvvər – təsvir edilmiş, rəsm olunmuş,
 təsvirli, şəkilli
Müstəar – buruvuz, alınmış
Müstofi – kafi; Səlcuqilər dövründə
 maliyyə işlərinə baxan məmur
Mütəəzzir – çətin
Mütrib – rəqqas, çalıb-oyunayan, xanəndə
Müztər – iztirablı, naçar, məcbur, möhtac

N

Nab – saf, xalis
Naqis – nöqsanlı, qüsurlu
Naməşru – qeyri-qanuni, şəriətdən kənar
Nasut – İnsanlar aləmi, dünya
Nəf – mənfəət, xeyir, fayda
Nəfy – inkar etmək, danmaq, rədd etmək
Nəhal (nihal) – cavan ağac, pöhrə
Nəhan (nihan) – gizli, örtülü, məxfi
Nəhusət – nəhslik, tərslik
Nəhy – bir şeydən çəkindirmək, qadağan
 etmək
Nəxl – xurma ağacı, bar verən ağac
Nəmnək – nəmli, rütubətli
Nəsəb – mənsubiyyət, mənşə, nəsil, atababa
Nəsrin (nəstərən) – itburnu gülü
Nəşvü-nüma – artıb-böyümək, boy atmaq,
 inkişaf etmək
Nəzzarə – baxmaq, nəzər yetirmək, tamaşa
 etmək
Niqab – üz örtüyü

Nisar – səpmək, saçma, şabaş
Niyaz – ehtiyac; xahiş, yalvarış
Niyran – cəhənnəm
Növrəstə – yeniyetmə
Nuri-bəsər – göz nuru, göz işığı
Nüqrə – gümüş

O

Olğul – olgilən
Ovci-səma – göyün qatları
Ovqat – vaxtlar; əhvali-ruhiyyə
Ovsaf – “vəsf”in cəmi, vəsf; sifət,
keyfiyyət

P

Parə – parça, tikə, hissə
Peyda – aşkar
Peyğam – sifariş, xəbər
Peyki-Zühəl – Saturn planeti
Peyvəstə – daim, həmişə, fasiləsiz; bitişik,
bağlı
Pəjmürdə – solğun
Pər – qanad
Pərdənişin – pərdə arxasında oturan
Pərtöv – işıqlı, pırıltı
Pünhan (pinhan) – gizli
Pürxun – qanla dolu

R

Rəbb – Allah
Rəf – ləğv etmək, yox etmək; ucaltmaq,
yüksəltmək
Rəfət – yüksəliş, yüksək rütbəyə çatmaq
Rəh (rah) – yol
Rəxnə – yarıq, sökük, uçuc, zədə, ziyan,
pozğunluq
Rəxşan – parlaq, işıqlı
Rəna – gözəl, qəşəng, yaxşı, yaraşılıqlı

Rənc – əziyyət, zəhmət
Rəncur – incik, kədərli, dərdli, xəstə,
naxoş
Rəviş – gediş, yeriş; qayda, tərz
Riştə – sap, ip, tel
Riyazət – nəfisi öldürüb özünü ləzzətlərdən
məhrum etmək, əziyyət çəkmək,
məşəqqətə vərmiş edib dözmək
Riza – razılıq
Rövşən – işıqlı, aydın
Rükn – sütun, binanın künc hissəsi, dayaq

S

Sadir – baş verən, çıxan, əmələ gələn
Sağər – piyalə, cam, şərab içilən qab
Sakin – tərpnəməyən, sakit duran, bir
yerdə daimi yaşayan
Seyd – ov, şikar
Seylab – sel suyu
Səd – yüz
Səhab – bulud
Səhba – al şərab
Səhn – həyət
Səxa – səxavət, əliaçıqlıq
Səmənbar – yasəmən sinəli, yasəmən
bədənli
Səməv – meyvə
Səna – tərif, mədh
Səngdil – daşürəkli
Sərab – miraj, ilğım
Sərbülənd – başıuca
Sərkəşlik – baş əyməmək, itaətsizlik,
məğrurluq
Sərvqəd – sərvboylu
Səvad – savad; qara, qaralıq; uzaqdan
qaraltı şəklində görünən; yaşayış
məntəqəsi
Səyyad – ovçu
Simbar – gümüş sinəli, gümüş bədənli
Sinan – nizə

Sirişk – göz yaşı
Sitəm – zülm, haqsızlıq
Sovməə – məbəd, zahidlərin daxması,
 ibadətgah
Sud – mənfəət
Sübat – sabitlik
Sübhədəm – sübh çağı
Süədə – xoşbəxtlər
Süfrə – eyvan
Sün- sənət, əməl

Ş

Şeyda – eşq dəlisi
Şədid – şiddətli
Şəkva – şikayət
Şəmi-suzan – yanan şam
Şəms – Günəş
Şəmşir – qılınc
Şərarət – şər işlərlə məşğul olmaq
Şəmvəş – şam kimi
Şərar – qığılcım
Şikəstənəfs – təvazökar
Şirk – Allaha şərik çıxmaq, çoxallahlıq

T

Təət – itaət, ibadət
Tair – quş
Tali – tülu, doğan, çıxan
Tar – qaranlıq, tel, tük; çalğı aləti
Tarac – qarət, talan, soyğunçuluq
Tey (teyy) – ötüb keçmək, yol getmək
Təqva – təmizlik, paklıq, pis əməllərdən
 uzaq olmaq
Təmə – tamah
Təmkin – mətanət, vüqar, ağırlıq
Tən – bədən
Tənbur – simli çalğı aləti
Tənəffür – nifrət etmək
Təsəllüt – hakim olmaq, qalib olmaq

Tiğ – qılınc
Türkzəban – türkdilli
Türrə – tel, birçək, çətir

Ü

Üqba – axirət, o biri dünya
Üqul – ağıllar
Üşşaq – aşıqlar
Ütufət – mehribanlıq
Üzma – çox böyük

V

Vəcd – şiddətli fərəh, sevinc, cuşa gəlmək
Vəhy – ilham
Vəqf – xeyir iş üçün ayrılmış mal və ya
başqa bir şey
Vəllahü əlam bissəvab – Allah həqiqəti
daha yaxşı bilir
Vəsilə – səbəb, vasitə
Vəsvəsə – yoldan çıxarma, azdırma,
Vüsəl – görüş

Y

Yekta – yeganə, tək, bircə dənə
Yey – yaxşı
Yəs – məyusluq, ümitsizlik
Yovmüs-sual – sual günü, qiyamət günü

Z

Zar – sızlayan, ağlayan, inildəyən
Zayil – yox olmaq, itib getmək, heçə
çıxmaq, məhv olmaq
Zəxm – yara
Zəkavət – iti düşüncəli olmaq fərasət
Zəmin – yer
Zəmir – ürək, qəlb, köntül
Zər – qızıl
Ziba – bəzəkli, yaraşqlı, gözəl, qəşəng
Zill – kölgə
Zivər – bəzək
Ziyad – artıq

MÜNDƏRİCAT

Füzuli əsərlərinin beşinci cildi	4
Rindü Zahid (<i>tərcümə Q.İlhaminindir</i>)	11
Səhhət və Məraz (<i>tərcümə M.M.Əsgərlinindir</i>)	65
Mətlə ül-ətiqad (<i>tərcümə H.Zərinəzadəninindir</i>)	81
Yeddi cam (<i>tərcümə B.Qasımzadəninindir</i>)	137
Farsca qəzəl və qəsidələrin sətri tərcüməsi (<i>tərcümələr H.Məmmədzadəninindir</i>)	157
Qəzəllər	157
Qəsidələr	174
Füzuli adına yazılmış şeirlər	209
Qəzəllər	209
Müləmmələr	212
Müstəzad	214
Qitə	215
Dübeytilər	216
Müxəmməs	217
Lüğət	218

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompyuter səhifələyicisi: *Rəvan Mürsəlov*
Korrektor: *Pərinaz Səmədova*

Yığılmağa verilmişdir 23.10.2004. Çapa imzalanmışdır 23.04.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 14. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 91.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.